

8

Ref

BARN

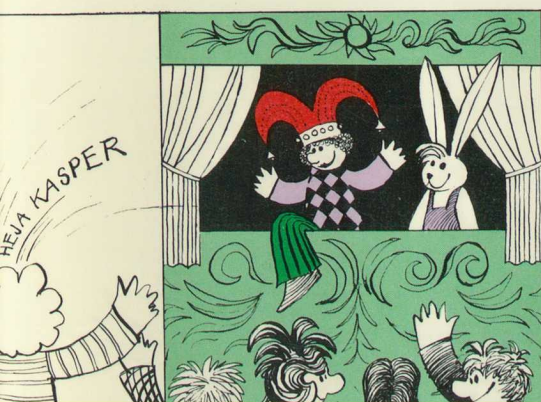
RAPPORT FRÅN BARNMILJÖUTREDNINGEN

1975:38

SOU

BARNKULTUR

av Susanne Almqvist Britt Isaksson

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2013

National Library of Sweden

8

Ref

BARN

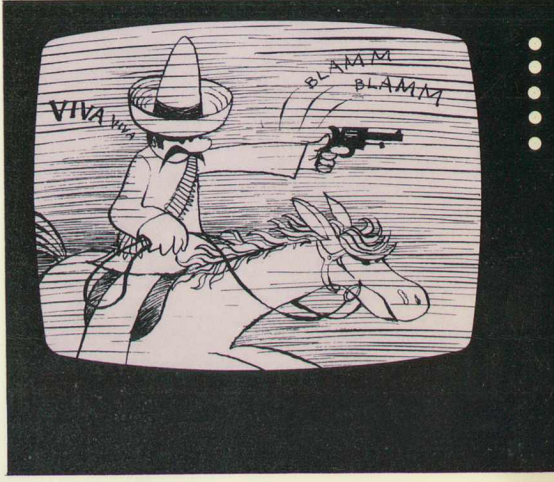
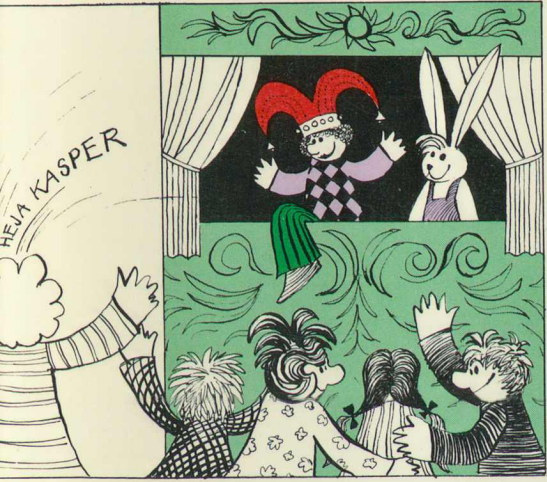
RAPPORT FRÅN BARNMILJÖUTREDNINGEN

1975:38

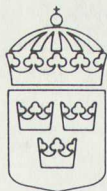
SOU

BARNKULTUR

av Susanne Almqvist Britt Isaksson

142
10

Statens offentliga utredningar
SOU 1975: 38
Socialdepartementet

Barnkultur

av Susanne Almqvist
och Britt Isaksson

Rapport nr 8 från Barnmiljöutredningen
Stockholm 1975

Omslag av Roland Klang
ISBN 91-38-02248-6
LiberTryck Stockholm 1975

Förord

Barnmiljöutredningen skall enligt sina direktiv utarbeta en systematisk redovisning av hur barnens levnadsvillkor har utvecklats. Utredningen skall söka ge en samlad bild av kunskapen om barns hälsa, utveckling och omvårdnad och deras materiella standard i övrigt, däribland inverkan av förändringar i arbetslivet och boendemiljön. Utredningens huvuduppgift är att göra en deskriptiv analys av barnens levnadsförhållanden och inträffade förändringar i dessa, i syfte att ge underlag för en åtgärdsinriktad diskussion om barnens förhållanden.

Föreliggande rapport är en av åtta, som Barnmiljöutredningen i sitt kartläggningsarbete låtit utföra.

Rapporterna är att betrakta som bakgrundsmaterial till utredningens betänkande Barnens livsmiljö (SOU 1975:30) och behandlar olika aspekter av barns levnadsvillkor. Varje enskild rapport är dock ett självständigt arbete och rapportförfattarna ansvarar därmed själva för innehållet. Detta innebär att åsikter och uppfattningar framförda i bakgrundsrapporterna inte till alla delar behöver överensstämma med utredningens uttalanden och slutsatser i huvudbetänkandet.

Utredningens bakgrundsmaterial har publicerats i följande rapporter:

1	Samhället och barns utveckling
Författare: Rita Liljeström	SOU 1975: 31
2	Barns hälsa
Författare: Owe Petersson	SOU 1975: 32
3	Barns uppfostran och utveckling
Författare: Eva-Mari Köhler	SOU 1975: 33
4	Förskolan, skolan och fritiden
Författare: Leif Holgersson	SOU 1975: 34
5	Barnfamiljernas ekonomi
Författare: Institutet för
Social Forskning	SOU 1975: 35
6	Barnen och den fysiska miljön
Författare: Uno Dahlén
Elsa Rönnmark
Sven Thiberg	SOU 1975: 36

- 7 Barn och föräldrars arbete
Författare: Ingemar Reimer
SOU 1975: 37
- 8 Barnkultur
Författare: Suzanne Almqvist
Britt Isaksson
SOU 1975: 38

Till varje rapportförfattare har knutits en referensgrupp av speciellt sakkunniga på området. I denna har respektive författare diskuterat den närmare uppläggnings- och utformningen av rapporten.

Under arbetet har samtliga författare samlats till regelbundet återkommande seminarier. Syftet har främst varit att samordna arbetet med de olika rapporterna och diskutera avgränsningsproblemen mellan ämnesområdena.

Utredningsmannen har lett författarseminarierna. Utredningens sekretariat har deltagit i de olika referensgruppernas arbete.

Del II av föreliggande rapport – *Barnkultur i praktisk politik* av Britt Isaksson – har utarbetats på direkt uppdrag av utredningen i ett senare skede av utredningsarbetet. Uppläggnings- och utformningen har skett i samråd med sekretariatet. Arbeta i referensgrupp och i seminarier har sålunda inte förekommit beträffande denna del.

Publiceringen av bakgrundsrapporterna är enligt Barnmiljöutredningens uppfattning ett viktigt led i en diskussion om barns förhållanden, där beskrivningen görs utifrån olika kunskapsområden och uppfattningar. Ett brett underlag för debatt och beslut kan på så sätt skapas.

Barnmiljöutredningen framför sitt varma tack till alla som medverkat.

För Barnmiljöutredningen

Bror Rexed

*/Karin Lund
Birgitta Wittorp*

I Barnkultur

av Susanne Almqvist

Innehåll

<i>Sammanfattning</i>	9
<i>Inledning</i>	13
Något om kulturutvecklingen i 1900-talets Sverige	13
Kapitel 1 <i>Om kultur i allmän och särskild bemärkelse</i>	17
1.1 Kultur i sociologisk bemärkelse	17
1.2 Allmänna diskussioner om kultur	18
1.3 Kulturen i samhället	19
1.4 Kulturens funktioner	20
1.5 Kulturella målsättningar för barn, formulerade av vuxna	21
Kapitel 2 <i>Barns kulturella aktiviteter</i>	23
2.1 Kulturell utveckling	23
Kapitel 3 <i>Barns läsning</i>	27
3.1 Barnboken som medium: bild och text	27
3.2 Produktion och distribution av barnböcker	28
3.3 Barnboks författare	30
3.4 Litteraturförmedling: biblioteken	31
3.5 Litteraturförmedling: skolan	32
3.6 Litteraturförmedling: författarcentrum	32
3.7 Innehåll i barnböcker	33
3.8 Barns läsvanor och läsintressen	34
3.9 Serier: innehåll	36
3.10 Serierna som medium	37
Kapitel 4 <i>Barn och rörliga bilder</i>	39
4.1 Filmen som medium: barnfilm	39
4.2 Produktion och distribution av barnfilm	40
4.3 Filmernas innehåll	42
4.4 Barns biovanor och filmintressen	42
4.5 Samhällets bevakning av barns filmtillgång	43
4.6 Filmen i undervisningen	44
4.7 Televisionen: ett utpräglat massmedium	44
4.8 Barns TV-tittande	47

4.9	Televisionens (och liknande massmedias) verkan på barn . . .	48
4.10	Våld och aggressivitet	49
4.11	Andra massmediaeffekter	51
Kapitel 5 <i>Teater och musik</i>		53
5.1	Institutionsteatrarnas föreställningar för barn	53
5.2	De fria gruppernas barnteater	55
5.3	Något om musikens innebörd	56
5.4	Något om popmusikens kulturella värde	57
5.5	Pop är pengar	58
5.6	Musiken i förskoleåldern	59
5.7	Musikundervisning i skolåldern	60
5.8	Skolkonserter	61
Kapitel 6 <i>Variationer i barns kulturella situation</i>		63
6.1	Faktorer som bestämmer den kulturella situationen	64
6.2	Kulturella variationer mot bakgrund av inkomstskillnad	65
6.3	Kulturella variationer mot bakgrund av utbildningsskillnader	66
6.4	Skillnader i förskoleåldern	67
6.5	Skillnader i skolåldern	68
6.6	Allmänkulturella skillnader	70
<i>Slutord</i>		73
<i>Litteratur</i>		77

Sammanfattning

Inledningen utgör en skiss av hur barnens kulturella situation har förändrats i 1900-talets Sverige. Nya media har kommit i bruk, och äldre media har efter hand modifierats med hänsyn till innehåll och funktioner. Vissa kulturella aktiviteter har ökat i omfattning. Det har av olika skäl blivit angelägnare att vända sig till barnen med allt detta.

Kapitel 1 innehåller en diskussion om kulturbegreppet och kulturens plats i samhället. Kulturen har på sistone blivit alltmera uppmärksammas i olika sammanhang. Detta gäller inte bara den traditionella kulturen. Det är ett intresse för kultur i vidsträcktare bemärkelse. Kulturbegreppet har vidgats till att betyda sådant som kommunikation, miljö, livskvalitet. Ansatser görs att bestämma kulturens plats i samhället. Flera samhällsvetare har pekat på kulturens avhängighet av arbetslivet och den ekonomiska samhällsordningen. Kulturen kommersialiseras, och dess njutande och utövande bestäms i stor utsträckning av klasstillhörigheten.

Kapitel 2 är en liten skiss av barns kulturella utveckling i allmänhet, särskilt utvecklingen av språket och bildskapandet och musikaliteten. Typiskt för denna utveckling är att den går från det vaga och osystematiska till det differentierade och organiserade, med avseende på former och innehåll.

De därpå följande kapitlen behandlar olika media i barnens miljö. Kapitel 3 gäller barns läsning av böcker, tidningar och serier. – Uppgifter om produktion och distribution av barnböcker tyder på en ökande inriktning på den så kallade massmarknaden. En annan tendens är en viss frigörelse från barnlitterära schabloner: större fantasifullhet, mera verklighetsorientering. – Biblioteken och skolorna är de stora institutionella förmedlarna av litteratur till barnen. Barn är mycket flitiga boklånare och bokläsare, även om deras läsintresse så småningom mattas av. Detta utgör ett problem för skolans läs- och litteraturundervisning. Många elever lämnar grundskolan med en svag läsförmåga och en motvilja mot att läsa böcker. – Om bokläsandet så småningom minskar med åldern, så ökar i gengäld tidningsläsandet. Och serier läses mycket gärna av barnen, alltför gärna har många vuxna ansett som fört diskussioner om huruvida detta med hänsyn till seriernas "förenklade" form samt våldsamma och verklighetsfrämmande innehåll kan vara farligt.

I kapitel 4 tas de rörliga bilderna upp: film och TV. Det är vissa skillnader mellan dessa bildmedia. Bland annat är TV-tittandet en mera

familjär sysselsättning och främst något för de yngre barnen, medan biobesök blir mera vanligt bland de äldre barnen. — På det hela taget överträffar barnens filmintresse vida utbudet av barnfilm, och några påtagliga åtgärder för att särskilt stimulera barnfilmproduktionen har knappast vidtagits, trots påtryckningar från olika håll. Innehållet i de filmer som många barn tar del av, har givit upphov till diskussioner liknande dem som förts kring serierna. På senare tid har vikten av aktiv filmvisning, med introduktion och diskussion, påvisats och prövats i filmklubbsammanhang. I barnfilmklubbarna visas kortare filmer för yngre barn, och sådan filmvisning breder också ut sig på bibliotek och museer. — Televisionen är ett utpräglat massmedium. TV förekommer i så gott som alla hem och ses gärna av barn i alla åldrar, även om TV-intresset når sin kulmen ungefär i 12-årsåldern och sedan avtar. Barnen kan ange olika skäl för att se på TV: för de yngre barnen dominerar nöjesaspekten, medan de äldre barnen också är intresserade av informationsvärdet. Under alla förhållanden torde barnen lära sig en del genom TV, och mediets pedagogiska möjligheter uppmärksammas alltmera. Dessutom har det förts och förs det diskussioner om TV: s eventuella skadlighet, på samma sätt som när det gäller serier och film. — Undersökningsresultat tyder på, att TV och övriga media är mest verksamma i ett tomrum, dvs när andra kulturella tillgångar och omedelbara sociala kontakter är mindre verksamma.

I kapitel 5 behandlas teater och musik. De traditionella musik- och teaterinstitutionerna har varit och är föga inriktade på barn, och det är mest de övre sociala skiktens barn som så småningom utvecklat intresse för dessa konstformer. Genom de fria gruppernas framväxt och genom institutioner av rikskaraktär har emellertid teater- och musikrepertoaren breddats och publikkontaktarna vidgats. De fria grupperna har gått i täten när det gällt att öppna barnteatern för verklighetens problem. Popmusiken är framför allt ungdomens musik, och här gör sig både en stark kulturell rörelse och en stark kommersialisering gällande.

Kapitel 6 handlar om skillnader i barns kulturella miljö, särskilt mot bakgrund av föräldrarnas inkomster och utbildning, som ger upphov till skillnader i familjernas kulturella mönster. Utbildningen anses vara mest avgörande, eftersom den har ett statistiskt starkare samband med frekvenserna för olika kulturella aktiviteter. Undersökningar tyder på, att de som har lägre utbildning i större utsträckning än övriga ägnar sig åt massmediaaktiviteter i hemmet (ser på TV; lyssnar på melodiradion, läser tidningar), i mindre utsträckning läser böcker och tidskrifter, i mindre utsträckning spelar något instrument, samt i mindre utsträckning uppsöker kulturinstitutioner och evenemang av olika slag. Medan de med högre utbildning mindre ägnar sig åt etermedierna och mera åt litterära aktiviteter (läser böcker och tidskrifter), oftare spelar något instrument eller ägnas sig åt selektivt musiklyssnande, oftare är intresserade av seriös musik, samt i större utsträckning än övriga går på kulturevenemang och institutioner såsom teater, konserter, bio, bibliotek och museer. Och dessa föräldrarnas kulturella mönster överförs i stor utsträckning till barnen: de flesta barn ägnar sig mycket åt massmedia men särskilt gäller

detta barn i lägre socialgrupper, medan barn i högre socialgrupper ges möjligheter till ett aktivare kulturutövande. — Det är inte bara de särskilda kulturmönstren som varierar mellan samhällsklasserna utan också den allmänskulturella situationen, "livskvaliteten". Möjligheterna att påverka sin situation är antagligen avgörande för en människas själsliga välbefinnande och utveckling. Och dessa möjligheter varierar med klasstillhörigheten.

Slutorden utgör en liten diskussion av de tendenser som olika undersökningar av barns kulturella miljö och verksamheter tyder på. Alla barns nås mer eller mindre av kulturutbudet i massmedia. Många barn ges inte tillfälle att i nämnvärd utsträckning ta del av den mera seriösa kulturen. De barn som sålunda huvudsakligen är hänvisade till massmediakulturen, tillhör främst socialgrupp 3. Innehållet i massmedia är ofta dåligt. Massmedia har av allt att döma störst effekt när annan kulturförmedling är mindre verksam: när barnen inte har så många andra kulturella resurser att tillgå, när föräldrarna inte har så stora möjligheter att förhålla sig aktiva gentemot barnen, när familjen över huvud taget är tämligen isolerad i samhället. Det betyder, att de kulturella satsningar som samhällets maktavare är beredda att göra, i jämlikhetens namn främst bör gälla dessa barn.

Inledning

Något om kulturutvecklingen i 1900-talets Sverige

Barnens såväl som de vuxnas kulturella situation har förändrats avsevärt under 1900-talet. Nya uttrycksformer och media har utvecklats och vunnit stor spridning, och det kulturella innehållet har genomgått förändringar. Vi lever i bildens tidevarv, sägs det. Samtidigt ägnar människor en avsevärd del av sin tid åt läsning av böcker och tidningar. — I massmedia förefaller många gånger gränsen mellan bild och språk diffus. Har bilden blivit mera språklig (= betydelsebärande) och språket blivit mera bildligt (= ytligt)? Framför allt i seriemagasinen tycks dessa uttrycksformer närma sig varandra.

Serierna blev ett återkommande inslag i veckopressen under seklets första decennier, och på trettioalet gjorde de sitt intåg också i dagspressen. Hittills var de huvudsakligen vardagskomiska men nu började det dyka upp hjältar och äventyr. I USA sprängde serierna dags- och veckopressens ramar och samlades i särskilda häften, men det skulle dröja en tid innan dessa nådde Sverige. — Serierna utvecklades i viss interaktion med filmen, såväl stil- som innehållsmässigt. Så framträdde t. ex. Musse Pigg och Tarzan både i serierna och på filmduken.

På trettioalet hade filmen etablerat sig som ett folknöje, särskilt bland yngre människor, och man började oroa sig för och diskutera filmens effekter. Stumfilmen ersattes av ljudfilmen vid decenniets ingång, biografkedjorna byggdes ut och konsoliderades, och i Sverige producerades mängden bred underhållningsfilm. Barnen kunde se Anderssonskans Kalle och Disneyfilmer. Den amerikanska dominansen var stark på filmområdet liksom när det gällde serierna — under filmsäsongen 43—44 var 63% av filmerna amerikanska mot 15% svenska (som visserligen gjordes i flera kopior).

Också i ljudvärlden hände det saker. AB Radiotjänst startade sin verksamhet 1925, och 1930 fanns det radiomottagare i ungefär vart fjärde hushåll. De var dyra i början, så det dröjde innan arbetarfamiljerna mera allmänt kunde skaffa dem. 1940 fanns det i alla fall mottagare i två hushåll av tre. Programtiden uppgick till tio timmar om dagen: det var sändningsuppehåll för- och eftermiddagar. För barnen fanns Barnens brevlåda.

Liksom den tekniska och ekonomiska utvecklingen på pressens och

filmens områden gjorde, att bilder i mängd importerades till Sverige från framför allt USA, så innebar utvecklingen på fonogram- och grammofonområdet att särskilt den afro-amerikanska musiken kom hit. På trettio-talet var det swing, och den vanliga dansmusiken blev mer och mer jazzbetonad.

På de traditionella kulturinstitutionerna gick det stillsammare till. Teatrarna i Stockholm, Göteborg, Malmö och Hälsingborg gav skolföreställningar och rabatt till ordinarie föreställningar. Detta kom mest de övre sociala skiktens ungdomar till godo. Riksteatern bildades på 30-talet och kom igång med sina skolteaterturnéer i början på 40-talet. — Inom studieförbunden spelades amatörteater. Musik och dans förekom i begränsad utsträckning.

Det våldsamt ökande bildutbudet har inte inneburit att läsandet minskat. Både försäljningen och utlåningen av böcker ökar kraftigt under 1900-talet, och folk läser tidningar i stor utsträckning. — Vad barnböckernas innehåll beträffar var det länge traditionellt sagoaktigt eller familjelustigt. 30-talet var en stillsam litterär period, (däremot började det dyka upp små böcker omkring Disneyfigurerna). Efter kriget började barnbokens gränser överskridas mera påtagligt, genom insatser som Lindgrens och Hellsings blev böckerna roligare och vanvördigare, och genom insatser som Kullmans mera realistiska. Det blev populärt med deckare — inte bara på bokens område utan också på filmens och i serierna. På 50-talet kunde barnen t. ex. följa Mästerdetektiven Blomqvist. Riktiga barnfilmer började göras i något större utsträckning.

Farhågorna för filmens effekter hade lett till mycket begränsade insatser på området. Nu blev en ny fara märkbar: på 50-talet översvämmades landet av amerikanska seriemagasin, till många barns förtjusning och några vuxnas förfäran. Nu kunde serierna spridas mer okontrollerat bland barnen, och inom magasinens "pärmar" kunde värre ruskigheter frodas än i pressen. Diskussioner fördes om seriernas eventuella skadlighet.

Kronan på verket blev televisionen, som startade sin verksamhet 1956 och snabbt bredde ut sig, trots att apparaterna till en början var mycket dyra (de motsvarade 10–15 % av en industriarbetares årslön före skatt). 1962/63 hade två hushåll av tre mottagare. Mer än nio av tio hushåll hade radioapparat. Ljudradions program 2 kom 1955 och program 3 tio år senare. TV 2 kom 1969. Programtiden ökade till 48 timmar/dygn för radion och 8 för teven, 1968/69.

Grammofon- och skivförsäljningen ökade avsevärt under 50- och 60-talen. På 50-talet var jazzen populärare än både förr eller senare och var det framför allt bland ungdomen. Under senare delen av decenniet bröt rock-and-rollen fram, för att ersättas av popen under 60-talet.

På det hela taget har den totala bild- och ljudkonsumtionen ökat genom denna mediautveckling. Vad de olika media beträffar, så innebar televisionens inträde en viss minskning i användandet av övriga media — särskilt filmen, men också radion. Samtidigt förändrades dessa andra medias funktioner. Radion blev ett mera utpräglat musikmedium, och P3 utvecklades till en typisk ungdomskanal. Filmen bevarade sin popularitet

bland ungdomarna, för vilka den kunde fylla särskilda funktioner.

Men inte bara bild- och ljudkonsumtionen, utan också läsning och mera utpräglat kulturella aktiviteter har ökat i omfattning. Det senaste decenniet har vi fått bevittna en kulturell expansion på många områden: de fria teater- och musikgrupperna, allaktivitetshus och levande verkstäder, aktiviteter på bibliotek och muséer, centrumbildningar och forumbildningar, ökat deltagande i studieförbundens verksamheter, och ett ökat utrymme för såväl barn som kultur i den allmänna debatten. Särskilt livlig var utvecklingen under senare hälften av sextiotalet.

En viktig fråga är, hur denna utveckling av såväl massmediakonsumtion som kulturella aktiviteter ter sig för olika klasser i samhället. Får alla det lite bättre, oberoende av var de startar? Eller har utvecklingen två linjer: en mera aktiv för de övre sociala skikten och en mera passiv för arbetarklassen och angränsande skikt?

1 Om kultur i allmän och särskild bemärkelse

Vad är kulturell verksamhet, till skillnad från annan verksamhet? Ordet "kultur" används med varierande betydelse i många sammanhang, ofta på ett ganska obestämt sätt. En vanlig betydelse omfattar de traditionellt sköna konsterna: musik, teater, bildkonst och litteratur, samt museiverksamhet. På senare tid har betydelsen vidgats, åtminstone i den offentliga diskussionen, som därmed närmar sig ett mera samhälleligt och sociologiskt perspektiv.

1.1 Kultur i sociologisk bemärkelse

Inom sociologin har ordet "kultur" alltid haft en vidare innebörd än i vardagsspråket, även om också här betydelsen varierar. På det hela taget står det för inlärt beteende, i vid bemärkelse – men med betoning på beteendets "ideella" eller själsliga aspekt: uppfattning, värderingar, normer, roller. Kulturen är allomfattande: allting har mer eller mindre en ideell aspekt, allting bygger mer eller mindre på inläring. Kultur i sociologisk bemärkelse är alltså inte *en del av* utan *en aspekt på* den samhälleliga verkligheten.

Vad har då detta för samband med det mer eller mindre avgränsade område, som vi vanligen kallar kultur? En aspekt på samhället kan inte omedelbart översättas till en del av samhället, men det bör vara möjligt att diskutera fram en sådan "översättning". Om kulturen är en aspekt på verkligheten, så bör man som kulturområde kunna urskilja den del av verkligheten, där denna aspekt är särskilt dominerande.

Så brukar emellertid inte kulturbegreppet tillämpas inom sociologin. Sociologer och kulturanropologer behåller sitt vida perspektiv på kulturen och undersöker utifrån detta olika samhällen och delsamhällen. Vad kännetecknar kulturen på Trobrianderna? Hurdan är haschrökarnas subkultur? Finns det någon ungdomskultur? I sådana undersökningar beskrivs typiska beteenden, normer, rådande uppfattningar och värderingar i dessa samhällen.

Men vad är kultur, egentligen? Och vad finns det för samband mellan den allmänna kulturen, det särskilda kulturområdet, och samhället i övrigt? Det är särskilt frågor om kulturens förhållande till andra delar av samhället, som har tagits upp i de senare årens allmänna kulturdebatt.

1.2 Allmänna diskussioner om kultur

Kulturella frågeställningar har på senare tid blivit alltmer uppmärksammade och diskuterade, också i sammanhang där detta förr var mindre vanligt. I låginkomstutredningen, t. ex., har levnadsnivåbegreppet vidgats till att omfatta också kulturella resurser. I den aktuella debatten om levnadsnivå betonas alltmer olika aspekter på livskvalitet vid sidan av materiella och ekonomiska kriterier.

I studien "Den kulturpolitiska debatten under 1960-talet" beskriver Sven Nilsson kulturbegreppets utveckling genom den allmänna debatten. Kulturbegreppet vidgas under sextioalet, och kulturen relateras till samhället i övrigt. 1962 utgav Bengt Nerman sin bok "Demokratiens kultursyn", en uppgörelse med auktoritär kulturförmedling i studiecirkelarna. Här *vidgas* kulturbegreppet genom att författaren lägger vikt vid personlig utveckling och helhet: den kulturella rörelsen blir viktigare än den kulturella nivån. Dessa tankar gav upphov till diskussion om det legitima i att över huvud taget utöva kulturell påverkan. Några menade, att detta inte är legitimt, och utvecklade ett liberalt kulturprogram med tolerans för olika uppfattningar och med värdenneutralitet som princip för samhällets och skolans kulturförmedling.

Den liberala synen kom att kritiseras mer och mer, främst för att inte ta hänsyn till sådant som försvårar den kulturella utvecklingen: ekonomisk och social orättvisa samt kulturens kommersialisering. Kulturen *relaterades* alltså till samhället i övrigt. Dessutom fortgick en *vidgning* av kulturbegreppet till att beteckna någonting mycket allmänt: miljö, kommunikation, livskvalitet. Men det är de allmänna resonemangen som brukar innehålla en så vid definition av kulturen, medan de konkreta förslagen ansluter sig till den traditionellt begränsade.

I den allmänna kulturdebatten har vi alltså två slags uppfattningar om kulturen: en vid (som närmar sig den sociologiska, men mera betonar skapande än inläring) och en snäv (som anknyter till det traditionella kulturområdet, ofta av praktiska skäl – men också utvidgar detta). Det finns anledning att behålla dessa två uppfattningar, eller rättare sagt: det finns anledning att inte bara begränsa sig till en, den snäva. Den snäva kulturuppfattningen är ofta given av de praktiska omständigheterna – men dessa kan bedömas utifrån en vid kulturdefinition. Den snäva kulturen bör inte blandas ihop med den vida, utan förhållandet mellan dessa diskuteras. Kultur i vid bemärkelse är en livsnödvändighet för människor – men vilken snäv kultur som helst är det inte.

I sitt betänkande "Ny kulturpolitik" befäster kulturrådet en viss utvidgning av det traditionella området för kultur, och de målsättningar som anges för kulturpolitiken är kanske en ansats till ett allmänskulturellt begrepp. Men förhållandet mellan allmän kultur, det avgränsade kulturområdet, och samhället i övrigt utforskas inte närmare. I överensstämmelse med den allmänna debattens betoning på kommunikation och aktivitet samt uppmärksamhet på massmedia, hänförs till kulturområdet inte bara yrkesmässigt konstnärlig och museal verksamhet, utan också mottagandet av sådan verksamhet, amatörverksamhet och media för

masskommunikation (press, radio och television).

Det ligger nära till hands att också hänföra utbildningen till kulturområdet. Göran Therborn föreslår, att kulturen består av ideologi, konst och vetenskap. Det är en rimlig uppräknig. Till vetenskap i vid bemärkelse hör utbildningen. Av administrativa skäl avstår kulturrådet emellertid från att ta med utbildningen i sin domän (mer än utbildning i särskilda kulturämnen). Det betyder, att rådets praktiska kulturbegrepp närmast omfattar konst och ideologi.

I denna studie är kulturområdet ganska givet genom uppdragets formulering. Det kommer att sammanfalla med kulturrådets, ungefär – en administrativ avgränsning som gör kulturen till en restkategori, sent administrerad som den är. I princip tycker jag att detta är tvivelaktigt, och det bör kompenseras med mera allmänskulturella resonemang. Men dessa hinner jag bara antyda inom ramen för det här arbetet.

1.3 Kulturen i samhället

Avsiktliga kulturpolitiska åtgärder är inte det enda som bestämmer vare sig utvecklingen inom ett särskilt kulturområde eller människors kulturella tillvaro i allmän bemärkelse. I ett kapitalistiskt samhälle är privata vinstintressen avgörande och dessa gör sig gällande också i förhållande till kulturen. Det betyder att den levande kulturen alltid har att kämpa mot sin kommersialisering. Samtidigt är den levande kulturen en förutsättning för den kommersialiserade kulturen: den senare behöver ju friskt blod med jämna mellanrum.

På barn- och ungdomskulturens område har vi de senaste decennierna sett såväl en ökande kommersialisering som en ökande kulturell utveckling, delvis i ömsesidig avhängighet: vinstintresserade privatföretag har tagit hand om kulturella yttringar och kulturarbetare har utvecklat sig i protest mot ett anonymt kommersialiserat samhälle. Popmusiken är väl det främsta exemplet på detta. Mot en sådan bakgrund är det som kulturpolitiska åtgärder måste diskuteras: hurdana skall dessa vara för att påverka en utveckling som styrs av privata vinstintressen?

Det är inte bara kulturkommersiella krafter som en kulturpolitik har att ta hänsyn till. Privata vinstintressen medför inte bara den särskilda kulturens kommersialisering utan har också en avgörande betydelse för den allmänskulturella miljön: denna förlorar i sammanhang, överblick, allmän påverkbarhet.

Människors kulturaktiviteter beror också på hur mycket fritid de har och hur de orkar utnyttja den. Sambandet mellan arbetsliv och fritid har belysts från arbetspsykologiska utgångspunkter av Bertil Gardell och från ett kultursociologiskt perspektiv av Harald Swedner. Vardera kommer till slutsatsen att när arbetet för den enskilda individen kännetecknas av enformighet, brist på inflytande och överblick, är det ofta svårt att kompensera detta genom en aktiv fritid, också bortsett från ekonomiska och tidsmässiga hinder. Den som har ett meningsfullt och omväxlande

arbete med möjlighet att själv påverka sin arbetssituation kan överföra sin initiativkraft till fritiden.

En människas möjlighet till kulturella aktiviteter på fritiden bestäms tydligen i stor utsträckning av hennes plats i produktionen, med allt vad det innebär av inkomster, arbetsförhållanden, arbetstider, yrkesstatus, utbildning. Särskilt anses utbildningen vara kulturellt strategisk. Besöksfrekvens på kulturinstitutioner och deltagande i andra kulturaktiviteter har ett starkare samband med utbildning än med socialgruppstillhörighet och inkomstnivå, påpekar kulturrådet i sitt betänkande.

Vad kan kulturen betyda mot bakgrund av allt detta? Vad kan den särskilda kulturen betyda för den allmänna kulturen? Vad kan en människas sysselsättning på fritiden betyda för hennes själsliga välbefinnande?

1.4 Kulturens funktioner

För det första har (den särskilda) kulturen *egenvärde*. Den är eller kan vara någonting gott i sig – som omedelbar sysselsättning, som lek. Livet pågår ju i varje sekund, särskilt för barnen.

För det andra kan kulturen fylla olika *funktioner*, individuella och samhälleliga. En viktig individuell funktion är kulturens *terapeutiska värde*, ett värde som ofta har anknytning till kulturens egenvärde men inte är identiskt med detta. Att det är roligt med kultur låter sig alltid sägas, om man vill. Att kulturen har en helande verkan förutsätter att själen är trasig eller tilltufsad. Det är ganska vanligt och kan bero på tillfälliga eller grundläggande förhållanden i den sociala miljön. Tillfälliga störningar kan t. ex. uppstå när barn läggs in på sjukhus: borta från hemmet och införda i en mer eller mindre anonym rollsstruktur kan det hända att de utvecklar själsliga kriser. Det finns olika metoder att möta detta på – den främsta är väl ökad familjekontakt, men som ett viktigt hjälpmedel betraktas nu lekterapi, som ger barnet möjlighet att på ett skapande om än ställföreträdande sätt bearbeta sin rädsla och övergivenhet.

Vissa mera grundläggande förhållanden i den sociala miljön ger upphov till upprepade själsliga störningar, som hos somliga kan ta sig allvarliga uttryck. De samhälleliga konflikterna alstrar själsliga konflikter av olika slag, förmedlade genom olika närmiljöer. För barnen är dessa närmiljöer familjen, daghemmet, andra institutioner, skolan, kamratgruppen, bostadsområdet – och i alla dessa närmiljöer budskap från fjärran, genom olika media. En både stympad och kaotisk tillvaro, kan det förefalla. Både för mycket stimuli och för litet: massor av intryck, men föga hjälp att hantera dem.

Det har talats mycket om torftiga hemmiljöer och hur betänkligt det är att de flesta barn inte får samhällets stöd förrän i 5–6-årsåldern. Men det stödet är också betänkligt: skolan är, trots ambitiösa förändringar och målsättningar, framför allt präglad av ämnesindelning och konkurrens, vilket inte kan vara särskilt lämpligt från en allmänskulturell synpunkt.

Förskolan är ur den synpunkten lämpligare men dess resurser är bristfälliga.

I ett långsiktigt och samhälleligt perspektiv blir kulturens *kritiska och frigörande* funktion av största intresse. Då gäller det att påverka och förändra samhället, inte bara anpassa sig till det, och detta förutsätter utveckling av kunskaper och lust och självförtroende och social medvetenhet.

Varför vill de vuxna ge barnen kultur, då? Vill de att barnen skall frigöra sig eller hålla sig lugna? Och vilka vuxna vill att vilka barn skall frigöra sig? Och vilka barn gör det faktiskt?

1.5 Kulturella målsättningar för barn, formulerade av vuxna

Kulturen är mycket uppmärksammas i våra dagar, och kulturella överväganden kan vi finna både här och där. Varför detta intresse? Beror det på att vi nu har nått så långt i Sverige när det gäller det primära — materiell behovstillfredsställelse — att vi äntligen kan ägna oss åt våra kulturella behov? Kulturen som lyx. Eller beror det på att vi genom den materiella och ekonomiska utvecklingen gjort kulturella förluster, så att kulturen blivit problematisk? Kulturen som livsnödvändighet. Om det är kultur i snäv bemärkelse som är lyx och kultur i vid bemärkelse som är livsnödvändig, blir båda dessa frågor rimliga. Och frågan om den livsnödvändiga kulturen blir förstås viktigast.

Det är viktigt att utforska, hur förhållandet mellan vid och snäv kultur gestaltar sig när det gäller just barn: barn i förhållande till vuxna, barn i olika åldrar, olika kategorier av barn. Den snäva kulturen förefaller på det hela taget mindre skild från den vida hos barn än hos vuxna — särskilt små barn är, som det heter, inte så differentierade.

Tidigare var det främst barns snävt kulturella intresse som de vuxna uppmärksammade, liksom barns brist på intressen: serier framför goda böcker, t. ex. Nu gäller diskussionerna ofta den allmänskulturella utvecklingen, och i samband med detta blir barns egna verksamheter av större intresse, liksom deras sätt att motta olika mediainnehåll.

Allmänna formuleringar av mål och medel för barns utveckling finner vi i barnstugeutredningens betänkanden om dels förskolan, dels 7–12-åringars fritidsverksamhet, hos utredningen om skolans inre arbete, samt i läroplanen för grundskolan.

Förskolan: Målsättningen är allmänskulturell: att (ge förutsättningar för att) barnet utvecklar såväl en stabil självuppfattning som en systematisk omvärldsförståelse samt en god förmåga att kommunicera med andra människor. Detta kan ske genom kommunikation och aktiviteter av olika slag. Särskilda kulturaktiviteter tas upp som viktiga moment i det pedagogiska programmet och deras betydelse för den allmänskulturella utvecklingen antyds: om det fria skapandet sägs t. ex., att detta "alltid kan ses som ett uttryck för en bearbetning av barnets tidigare erfarenheter", dvs. begrepps- och kommunikationsutveckling.

Grundskolan: Målsättningen är att såväl främja elevernas allmänna

utveckling till harmoniska människor och ansvarskännande samhällsmedborgare (en allmänskulturell målsättning) som bibringa dem särskilda färdigheter och kunskaper. Det senare blir, tillämpat på kulturämnena, såväl estetisk fostran som samhällelig bildanalys och liknande, i den utsträckning detta har slagit igenom. Som kulturämnen kan vi urskilja svenska (i sin litterära aspekt), musik, teckning, konst och slöjd. Det är svårt att finna tendenser i läroplanens målsättningar för de olika ämnena, eftersom dessa är så allmänt hållna. Men det förefaller som om de ovan uppräknade ämnena förväntas i högre grad än andra bidra till elevernas allsidiga och totala utveckling.

Skolbarnens fritid: Målsättningar och motiv formulerade av barnstugeutredningen och utredningen om skolans inre arbete handlar om individuell och samhällelig integration. Skolan bör öppnas för fritidsaktiviteter, olika grupper och kategorier av barn bör komma i kontakt med varandra, barn och vuxna bör samtala med varandra. Samtalsämnen kan t. ex. vara kulturaktiviteter och massmediainnehåll av olika slag.

I sådana här målformuleringar är barnens allmänskulturella utveckling vanligtvis överordnad mera speciellt kulturella aktiviteter. Hur långt detta sedan förverkligas är en öppen fråga. Politiska målformuleringar och beslut är, som sagt, inte det enda avgörande – vi har också traditionella förhållanden och aktuella ekonomiska intressen som gör sig gällande.

Det är inte bara i dessa nämnda sammanhang som den allmänskulturella målsättningen är den övergripande, utan också i mera speciellt kulturella sammanhang. På t. ex. det nordiska seminariet för "barn och kultur" 1969 slogs det fast, att "barnkulturens mål är att hjälpa till att utveckla friare och starkare människor som med större självständighet kan bestämma över sitt eget liv och förbättra det samhälle de lever i". (Återgivet i Barn – kultur – samfunn.)

2 Barns kulturella aktiviteter

Att avgränsa ett särskilt kulturområde är svårare när det gäller barnen än när det gäller de vuxna. Vi kan se det lilla barnet som en allmän, om än vagt, kulturell varelse, vars kulturella rörelse så småningom kommer att utvecklas, begränsas till och kanaliseras i de av omgivningen givna formerna och innehållen. Ofta sker detta på ett sätt, som är till förfång för den allmänskulturella utvecklingen. I bästa fall utvecklar barnet också möjligheter att påverka de kulturella formerna och innehållen.

2.1 Kulturell utveckling

Språkinläringens tid är en period av kulturell aktivitet, som tillkommer så gott som alla människor: alla måste ju lära sig och lär sig faktiskt något *språk* (utom de som är hindrade av allvarliga hörsel- eller hjärnskador eller total social isolering, det senare mycket sällsynt). Barns resurser varierar och de lär sig därför språket mer eller mindre väl, men under alla förhållanden är det av avgörande betydelse, och under alla förhållanden innebär det en kulturell aktivitet. Innebär, inte bara möjliggör. Så småningom börjar barn använda språket mer och mer, tala för att uppnå någonting. Om de vill förmedla estetiska föreställningar så kan de använda språket på ett särskilt sätt, i en särskild form: litterär, poetisk. Men från början använder inte barnet språket – de bara gör det, gör språket, talar utan något särskilt syfte. Det kan dröja innan ett barn lär sig använda språket. Om det vill uppnå någonting kan det länge föredra att använda sig av förspråkliga gester (ljud- eller kropps rörelser) t. o. m. om det redan har möjlighet att uttrycka sin önskan verbalt. Språket tycks inte genast vara ett redskap, snarare en leksak.

Språkinläringen innebär, att barnet börjar urskilja vissa ljud och ljudsammansättningar som betydelsebärande och därigenom såväl skilja språkljud från andra ljud som tillägna sig dessa betydelser. Här kan vi tala om såväl fördjupning av sinnesintryck som utveckling av föreställningar: dels är barnet under jollerperioden och den första tiden av språkinläringen mycket intresserat av alla dessa små ljud, av deras sensuella yta – dels utvecklar det sina föreställningar i det att dessa knyts till ljuden och blir mera beständiga, kan kombineras med varandra till nya föreställningar och så vidare – dels fördjupas barnets synintryck och andra intryck av

att dessa får sin benämning: därigenom fördjupas det omedelbara intrycket, föreställningen om det närvarande, med föreställningen om det frånvarande. Igenkännandet förstärks: när barnet kan benämna ett föremål ökar sannolikheten att det erinrar sig andra, liknande, vilket till att börja med bör fördjupa intrycket. Senare, för barnet och den vuxne, kan tvärtom benämmandet innebära att man alldeles slutar upp att lyssna och betrakta och i stället bara registrerar företeelserna i sin omgivning.

Men det är inte bara språkinläringen som har denna kulturella innebörd, utan mer eller mindre all barnets lek och verksamhet. Barnets handhavande av materiella föremål utvecklar nog inte bara dess praktiska förmåga utan fördjupar och förtydligar också sinnesintrycken, vilket har en estetisk aspekt. Och barnets sociala kontakter ger barnet en mängd betydelser, som kan förklara eller fördunkla eller rentav strida mot barnets mera omedelbara erfarenheter.

Beträffande den övriga kulturella begränsningen och utvecklingen är den mindre tydlig än språkutvecklingen.

Enligt Gunnar Berefelt är *bildskapandet* något som föregår bildtittandet: barnet börjar tidigt rita och måla men det dröjer innan det kan betrakta bilder. Detta kan diskuteras. Kan inte barnet titta på bilder i t. ex. en pekbok lika tidigt som eller tidigare än det kan hålla i en penna och göra märken på ett papper? Mot detta kan invändas att bilderna på detta tidiga stadium inte fungerar som just bilder för barnet utan som synintryck i största allmänhet, och det verkar ju rimligt: barnet skiljer inte genast mellan bilder och andra synintryck. Å andra sidan tycks då vilka synintryck som helst för barnet kunna ha den estetiska innebörd som de vuxna i första hand tillägger tavlor och liknande. Likaväl som att säga att ingenting är bild för det lilla barnet skulle man kanske kunna säga att allting är det.

Om det dröjer innan barnet skiljer bilder från andra synintryck och börjar tillägga just bilderna en särskild estetisk innebörd, så bör väl detta också gälla barnets bildskapande. Vuxna kan kalla barnets första klotter för en bild, ett litet konstverk – men barnets avsikt var det väl inte. Berefeldt menar att klottret snarare är en motorisk övning än ett skapande av någonting, och att barn kan vara ointresserade av produkten ända upp i femårsåldern. Vuxna tycker ofta att barnets klotter snart börjar likna någonting: det börjar anta vissa former men dessa kan likna lite av varje, och eventuella tolkningar görs i efterhand, till exempel på förslag från någon vuxen.

Hur är det då med den *musikaliska* förmågan? Samma förhållande bör gälla här som beträffande synintrycken, och enligt Bertil Sundin är musikaliteten under hela skolåldern inte särskilt differentierad även om differentieringen ökar. Barnet skiljer inte så noga mellan toner och klanger, språkljud och andra ljud. Motsättningen mellan buller och musik är inte särskilt intressant. Barnets intresse för ljud är mera allmänt. Och när barnet börjar uppfatta vissa ljudintryck som musikaliska och själv

producera musik med rösten eller kroppen eller instrument, så är det fråga om musikaliska massintryck resp. massuttryck: rytmens puls och klangen betyder mera än melodien. Detta ligger i linje med Jean Piagets tankar om förskolebarnets intuitiva tänkande och handlande.

Så här kan vi fortsätta att diskutera barnets tillägnande av de givna kulturella formerna. När dansar barnet, och när rör det sig bara? När sjunger barnet och när jollrar eller talar det? När fablar barnet, och när berättar det om någonting? När tittar barnet på TV, och när ser det på gubben i lådan? När spelar barnet teater, och när härmar det oreflekterat? När dramatiserar barnet, och när försöker det bara uttrycka sig med de medel som står till buds? När leker barnet, och när arbetar det?

Då blir också barnets allmänna miljö av stor kulturell betydelse (i vår begränsade bemärkelse av kultur) – inte bara på sikt utan omedelbart. Hemmets och institutionernas utrustning i alla avseenden, barnets materiella behovstillfredsställelse, och dess omedelbara kontakt med andra människor – människor som pratar med barnet och erkänner barnet som en som vill något och därför har något att säga – och som tycker om barnet och uttrycker detta med kroppslig kontakt. Språkfärdigheten är svår att träna utan samtidig uppmuntran av kommunikationsintentionen: det gäller inte bara att kunna säga något utan också att vilja säga det, att tro att det har någon betydelse att säga det. Om barnet från början lär sig språket för skojs skull, så behöver det senare social uppmuntran för att verkligen utveckla språket som ett kommunikationsmedel.

3 Barns läsning

3.1 Barnboken som medium: bild och text

Boken hänförs ibland till massmedia, ibland inte. I varje fall uppfyller böckerna inte i samma utsträckning som press och etermedia de krav, som man brukar ställa på ett massmedium. Enligt t. ex. Denis Mc Quail kännetecknas ett massmedium av följande:

En sammansatt och formellt reglerad *produktionsorganisation*,
 en obegränsad och i praktiken *stor publik*, som är heterogen till sin sammansättning,
 och som *samtidigt* mottager samma meddelanden, fastän mycket spridd i rummet,
 ett *opersonligt* förhållande mellan sändaren och publiken,
 och för övrigt kan publiken betraktas som ett *modernt* kollektiv.

Bokens mottagare kan vara ganska få, och mottagandet är inte samtidigt så som när det gäller press och etermedia. Mottagaren har möjlighet att välja när, var och hur hon vill läsa en bok. Detta förutsätter å andra sidan ett visst aktivt intresse.

Enligt Joseph Klapper anses (av somliga kommunikationsforskare) läsaren vara mindre personligt inblandad än radiolyssnaren eller TV-tittaren i den betydelsen att hon inte känner att hon är personligen tilltalad, men samtidigt mera inblandad i den betydelsen att hon måste delta på ett skapande sätt i denna mera opersonliga typ av kommunikation. Om TV- och radiointresset verkligen beror på att mottagaren känner sig personligen tilltalad skall jag inte ta upp här. Antagandet om läsarens ofrånkomliga skapande insats förefaller riktigt. Barn kan utan vidare titta på TV. Läsa måste de lära sig. Sedan är det en annan sak att all varseblivning innehåller ett moment av tolkning och att all tolkning kan utvecklas.

Vad innebär det att barnboken är just *barnbok*? Det betyder att den är särskilt anpassad till sin publik. Det gäller väl mer eller mindre alla böcker, men hos barnboken är det ett dominerande kännetecken. Göte Klingberg talar om adaptationen: det är barnboks författarens (mer eller mindre medvetna) anpassning till läsarens intressen, behov, upplevelsesätt, förkunskaper, uthållighet, läsförmåga. . . och säger att "kanske är den adaptation den centrala som tar hänsyn till bristande kunskaper och erfarenheter hos läsarna, under det att läsarnas intressen är något som lätt

kan förändras, bl. a. just under inflytande av vad de läser. En annan fråga är hur nödvändig den adaptation är som faktiskt förekommer. . .” och konstaterar att det inte finns mycket forskning på detta område.

Den nödvändiga anpassningen till barns bristfälliga kunskaper och färdigheter skulle innebära en kvalitetssänkning – om litterär och konstnärlig kvalitet vore lika med stora kunskaper och färdigheter. Men det finns annat: barns stora öppenhet för såväl omedelbara upplevelser som nya betydelser. Är inte barn kulturellt livligare än de flesta vuxna? Och är det, å andra sidan, en naturnödvändighet att denna barnsliga öppenhet sluts?

I barnboken intar *bilden* en väsentlig plats. För de små barnen är den helt dominerande, sedan breder texten ut sig mer och mer och bilderna blir illustrationer eller försvinner helt. Vilken funktion har då barnbokens bild, jämfört med andra bilder såsom TV-rutans? Max Lundgren har kallat den för ”en långsam bild” (Strömstedts referens): det är en bild att sitta och se på, att fördjupa sig i – till skillnad från TV-rutans, masstryckets, och utereklamens snabbt förbiilande bilder.

Poesin är ovanlig i barnböckerna. Poesin är en uttrycksform, som går ut på att orden används på ett bildligt snarare än språkligt sätt. Det betyder också att orden har större egenvärde än i det vanliga (inklusive litterära) språkbruket. Vanligen tänker vi inte på exakta ordalydelser utan på betydelser. I poesin blir ordalydelser viktigare.

Ordalydelser förefaller också vara relativt viktig för det lilla barnet, som just har börjat upptäcka och lära sig språket. Visst är betydelsen viktig: det är fantastiskt att saker och händelser och varelser har namn. Men språkinläringen anknyter till jollerperioden, då barnet finner ett rent nöje i ljuden – ett nöje som följer med in i språket. Så är det framför allt de små barnen som finner nöje i poesi: rim och ramsor. Och poesin närmar sig bilderna, i möjligheten att fördjupa omedelbara upplevelser. Eller som Britt G. Hallqvist skriver: ”Poesins uppgift är att levandegöra. Det gäller också dikter för små barn.”

3.2 Produktion och distribution av barnböcker

Bland barnbokens ekonomiska intressenter har vi för det första *bokförlagen*. Bokförläggare är inte bara ekonomiskt intresserade, men deras kulturella intresse är mycket varierande.

Enligt Gunilla Ambjörnsson påverkar förlagens kommersiella intressen barnbokens såväl litterära och konstnärliga som politiska kvaliteter. Politiskt kontroversiellt och konstnärligt ambitiöst stoff tas mindre gärna emot än sådant, som betraktas som allmänt gångbart. Detta innebär en utslätning av barnböckernas innehåll.

Ytterligare en utslätande faktor utgör de utländska förlagen och samtryckningen. Samtryck innebär, att en bilderbok trycks i ett land för distribution i ett flertal länder. Detta gör upplagan större. Läsekretsen blir mera heterogen, med ännu flera olika vuxna att inte stöta sig med.

Hur ser utgivningen av barn- och ungdomslitteraturen ut? Följande

uppgifter är huvudsakligen hämtade från litteraturutredningens delbetänkande "Litteraturen i skolan" och slutbetänkande "Boken". Utredningen har analyserat Bibliografiska institutets statistik gällande åren 1966-70, med kompletteringar för åren -70 och -72. Löpande statistik, med särskilda uppgifter om barn- och ungdomslitteraturen, har förts fr. o. m. år 1953. Dessförinnan är statistiska uppgifter om barnboksutgivningen mera begränsade.

Litteraturutredningen skiljer mellan bokhandelslitteratur och massmarknadslitteratur. Den förra distribueras i första hand av bokhandlarna, den senare av Pressbyrån. Lars Furuland definierar massmarknadslitteraturen som den litteratur, som marknadsföres med sikte på en massmarknad, produceras till lågpris och i regel utges i serieform. Analogt är massmarknadsförlag de förlag, vilkas utgivning domineras av denna litteratur.

Barnboksutgivningen är emellertid inte så specialiserad. Här är uppdelningen i massmarknads- och bokhandelslitteratur inte så klar som inom utgivningen för vuxna. Detta gäller, enligt Furuland, både ur marknadsförings- och kvalitetssynpunkt. Det hindrar inte att det finns tydliga tendenser hos vissa barnboks-förlag att koncentrera sig på massmarknaden. (B. Wahlström, Carlsen if, Åhlén & Åkerlund, Williams.)

Därför är det kanske lämpligt att, som litteraturutredningen, betrakta barn- och ungdomslitteraturen i sin helhet som en kategori (medan vuxenlitteraturen indelas på följande sätt: skönlitteratur, facklitteratur, kvalitetspocket, massmarknadspocket, inbundna billigböcker, större verk och övrigt). Detta får emellertid vissa konsekvenser. Det som kallas barnlitteratur visar sig vara mycket heterogent, med t. ex. stora prisskillnader. Eftersom barnböckerna huvudsakligen är skönlitterära, med undantag av skolböckerna, kan vi jämföra dem med bokhandels skönlitteratur liksom massmarknadslitteraturen för vuxna. Då visar det sig att barn- och ungdomslitteraturen i flera avseenden befinner sig någonstans mellan dessa vuxen-kategorier.

Den mesta barnlitteraturen består av skönlitteratur, och därav utgör prosan nästan alltihopa. Bara någon procent dramatik och poesi, medan 15 % av den vuxna skönlitteraturen utgörs av lyrik och 3,5 % av drama.

Hälften av den svenska barnboksutgivningen består av översättningar, vilket är mera än inom den vuxna bokhandelslitteraturen men mindre än inom massmarknadslitteraturen, där 85 % är översatt. — Den seriösa barnlitteraturen översätts i mycket mindre utsträckning, och på sjuttio-talet har denna översättning minskat påtagligt. 1973 såg det t. ex. ut så här på de två förlag som leder den seriösa barnboksutgivningen: Bonniers gav ut 21 svenska titlar och 2 översättningar från engelskan, Rabén och Sjögren gav ut 85 titlar av vilka 7 engelska översättningar (av vilka i sin tur 4 bilderböcker).

Bland de översatta språken dominerar engelskan: till 55 % inom den vuxna bokhandelslitteraturen, 71,5 % inom barnlitteraturen och 87 % inom massmarknadslitteraturen.

En ungefärlig sammanställning av spridda uppgifter om upplagestorlek tyder på, att upplagorna är större för barnlitteraturen än för den vuxna

bokhandelslitteraturen. Därigenom blir den också lönsammare. Hur lönsamheten förhåller sig till massmarknadslitteraturen är svårt att säga eftersom det inte har gått att få fram några vidare uppgifter om denna, men litteraturutredningen förmodar att det är en lukrativ affär.

Förlagskoncentrationen är större när det gäller barnlitteraturen än när det gäller bokhandelslitteraturen för vuxna. Men massmarknadslitteraturen är ändå mera koncentrerad. Inom den senare dominerade B. Wahlström och Wennerbergs, dvs. två förlag, utgivningen till närmare 80 % under perioden 1965–72. Barn- och ungdomslitteraturen dominerades 1971–72 till omkring 63 % av tre förlag: B. Wahlström, Rabén & Sjögren, och Bonniers. Vad slutligen bokhandelslitteraturen för vuxna beträffar, stod år 1972 fem förlag för ungefär hälften av titlarna: Bonniers, Norstedt, Tiden/Fib, Rabén & Sjögren, och Wahlström och Widstrand.

På det hela taget utvecklas litteraturutgivningen under den period, som litteraturutredningen analyserat, mot ökad inriktning på massmarknaden. Barnlitteraturen ökar. Massmarknadslitteraturen expanderar kraftigt. Bokhandels skönlitteratur minskar.

Ekonomiska intressenter i barnboken är också *bokhandlarna, varuhusen och kioskerna*. Litteraturutredningen ger följande uppgifter om distribution:

Bokhandlarna säljer årligen 10 milj. böcker. Lika många säljer pressbyråns kiosker. Bokklubbarna säljer 4 milj. böcker. (Och som en jämförelse kan nämnas, att biblioteken lånar ut 75 milj. böcker.)

Pressbyrån svarar alltså för ungefär 40 % av antalet försålda böcker, men det är ju billiga böcker som säljs i kioskerna, så andelen av omsättningen blir ungefär 10 %.

Pressbyrån har c:a 14 000 försäljningsställen över hela landet. Bokhandeln har c:a 300 fullsorterade försäljningsställen i större och medelstora städer. Det betyder att en pressbyråkiosk säljer i genomsnitt ungefär två böcker om dagen och en bokhandel knappt hundra.

3.3 Barnboks författare

Vilka skriver och illustrerar barnböcker, vad har de för social bakgrund och utbildning, och varför skriver de? Om detta finns föga. Tydligt är åtminstone, att författandet av barnböcker är en osäker sysselsättning rent ekonomiskt. Barnboks författaren har lägre royalty än författaren av vuxenlitteratur och är ofta hänvisad till att försörja sig på annat. Denna andra syssla var förr i stor utsträckning läraryrket, men pedagogernas andel av barn- och ungdomsförfattarkåren har påtagligt minskat, enligt Klingberg. För övrigt tycks ganska allmänna uppfattningar om barnboks författarna vara, att de i stor utsträckning tillhör medelklassen, är äldre snarare än yngre, och relativt många kvinnor. Men de senaste årens ökande intresse för barnlitteraturen har kanske medfört förändringar i barnboks författarnas rekrytering.

I vilken utsträckning ingår barnboks författarna i en litterär miljö? I

vilken utsträckning blir barnböckerna föremål för recensioner och litteraturkritik? I liten utsträckning, även om det har blivit bättre de senaste åren som en undersökning av barnboksrecensioner 1957, -63 och -70 antyder: Tomas Forser fann, att recensionerna under det senaste tidsintervallet genomgick en förändring till att ta barnlitteraturen mera på allvar, åtminstone beträffande böckernas idéinnehåll och eventuella budskap — vad litterära-konstnärliga bedömningar beträffar är det fortfarande 1970 dåligt utvecklat: huvudsakligen markeringar av gillande och ogillande.

3.4 Litteraturförmedling: biblioteken

Biblioteken utgör en central institution inom litteraturförmedlingen: enligt litteraturutredningen har utlåningen via folk- och skolbibliotek successivt ökat sedan 1930-talet och 1972 noterades ca 75 milj. lån, varav ungefär hälften gick till barn och ungdom. Utredningens skolbarnsundersökning (en enkät bland skolbarnen i årskurserna 3, 6 och 9 i fem områden) visar, att dessa barns vanligaste sätt att skaffa sig tillgång till böcker var att låna på bibliotek, särskilt skolbibliotek.

Skolbarnen är alltså flitiga boklånare och bokläsare. Men detta gäller framför allt de yngre. När barnen kommer upp i puberterten mattas intresset. Skolbarnsundersökningen visar en lätt minskning i intresset för bokläsning mellan årskurserna 3 och 6, och en kraftig minskning mellan årskurserna 6 och 9. Varför? Det beror nog på mycket — och bl. a. växer barnen ur barnlitteraturen. Somliga vänder sig till den seriösa vuxenlitteraturen, andra fortsätter att nöja sig med seriemagasin och veckotidningar, samt massmarknadslitteraturen. Visserligen saknas det inte litteratur som på ett eller annat sätt handlar om ungdomarnas situation, och visserligen tycks denna litteratur öka i omfång — men ändå tycks den inte vara alldeles uppenbar för ungdomarna.

Att ungdomarnas intresse för litteratur mattas betyder inte, att de inte använder biblioteken — på ett eller annat sätt. Biblioteken fyller i ökande utsträckning även andra funktioner, såväl kulturella som sociala, än den att förmedla litteratur. För många, som bor i närheten, är biblioteket en plats att slinka in på. Detta gäller förstas särskilt på orter, där det för övrigt är ont om samlingsplatser för barn och ungdomar. I förorter och glesbygdssamhällen kan biblioteken nästan komma att fungera som värmestugor och ungdomsgårdar. Och när de ändå är där kan ju barnen passa på att göra ett och annat — enligt litteraturutredningen utnyttjar av allt att döma de undersökta skolbarnen bibliotekens servicemöjligheter i större utsträckning än de vuxna. Utnyttjandet ökade under utredningens försök med bibliotek vilket antogs bero på förlängt öppethållande. Alltså: om biblioteken finns i närheten och ofta är öppna drar sig barnen gärna dit, även om de inte direkt avser att låna böcker.

3.5 Litteraturförmedling: skolan

Vad litteraturförmedlingen i skolan beträffar, tillsatte litteraturutredningen en särskild expertgrupp för att utreda denna. Expertgruppen påpekar, att många elever lämnar skolan med en negativ inställning till bokläsning. En viktig orsak till detta antas vara lässvårigheter, grundlagda i språkligt torftiga barndomshem. Men detta kan knappast vara den enda viktiga orsaken. Som vi har sett minskar intresset för bokläsning i de högre årskurserna. I vilken utsträckning kan detta bero på skolans inställning till barnens läsvanor? Barns litterära preferenser avfärdas gärna av vuxna. Barn tycker om seriemagasin och annan s. k. kiosklitteratur. Kiosklitteraturen avfärdas genomgående av litteraturutredningen som torftig. Men eftersom barnen tycker om denna litteratur kan avfärdandet inte betraktas som självklart. Barnen tycker att kiosklitteraturen är bra och har ännu inte något utvecklat intresse för den seriösa litteraturen. Och om deras egna verkliga upplevelser avfärdas i stället för att diskuteras och utvecklas, hur skall de då kunna utveckla något verkligt intresse för den seriösa litteraturen?

Det finns olika sätt att förhålla sig till barnens "torftiga" läsvanor. Ett är den ointresserade liberalismens: ge barnen vad de vill ha. Mot detta kan anföras, att barnens valmöjligheter är begränsade och att deras intressen är resultat av påverkan från kommersiella krafter: därför bör deras valmöjligheter ökas genom att de ges tillgång till god litteratur och den kommersiella påverkan bör mötas och helst ersättas av en litterär och pedagogisk motverkan. Litteraturutredningens expertgrupps förslag ligger i linje med en sådan modell: öppnare skolbibliotek, individualiserad läsundervisning, intensivare litteraturundervisning på högstadiet, fördjupade litteraturhistoriska kunskaper hos läraren. I förslaget om individualiserad läsundervisning antyds dessutom, att denna kan och bör utformas som en dialog: läraren bör anknyta till elevens aktuella läsintresse, för att efterhand fördjupa och utveckla detta. Detta är en ansats till att ta barnens intresse på allvar. En ytterligare ansats vore att verkligen träffas av barnens värderingar och allvarligt fundera på vad det finns för värden i kiosklitteraturen. För det kan väl inte vara för att den är torftig som barnen, liksom många vuxna, tycker att den är så bra?

3.6 Litteraturförmedling: Författarcentrum

Författarcentrum bildades 1967 i syfte att föra ut författarna i samhället och ge dem en mera aktiv roll i litteraturförmedlingen och samhällsdiskussionen, samtidigt som också litteraturens mottagare ges en mera aktiv roll. Centrumets verksamhet är dels av ett strikt förmedlande slag (löpande beställningar effektueras), dels mera utåtriktad (kulturveckor, debattaftnar anordnas, skrivelser ställs till olika beslutsfattare).

Inte minst riktar författarcentrum sin verksamhet till barnen. Många barnboksförfattare och andra författare går ut i skolorna, biblioteken, lekskolorna och daghemmen.

I sin mera utåtriktade verksamhet driver författarcentrum, tillsammans med övriga centrumbildningar och andra organisationer, temat "barns rätt till kultur", med kulturveckor, debattaftnar, och uppvaktningar hos de politiska beslutsfattarna.

Ett annat projekt är Finska Samtal, där författarcentrum tar upp de finländska invandrarbarnens rätt till kultur och inte minst till den kulturella grund, som språket utgör. Språksvårigheterna blir särskilt problematiska för just de finländska invandrarbarnen och kan i värsta fall leda till total tystnad, enligt M. L. Starck (Författarcentrum nr 1/1974). Genom författarcentrum förmedlas finska författare till de finska barnen.

Skolan är en viktig miljö för kontakter, eftersom alla barn är där. Det är väl särskilt högstadiet som hittills har försetts med författare. Författarcentrum har nu börjat ge ut en skoltidning, Ordets Makt, som också är avsedd för högstadiet och gymnasiet. I denna tas aktuella diskussionsämnen upp i temanummer, med bidrag från olika författare.

3.7 Innehåll i barnböcker

Barnböcker har gjorts till föremål för spridda innehållsanalyser. Dessa kan vara konst- eller litteraturhistoriska å ena sidan, samhälls- eller beteendevetenskapliga å den andra.

Litteraturhistoriska barnboksundersökningar kan gå ut på att bestämma genre, studera särskilda motiv, och studera hur innehållet anpassats till sin publik. Klingberg definierar genre som "ett litterärt mönster som i första hand definieras genom sitt innehåll, i andra hand genom sitt syfte". Motiv definieras som "ett litterärt mönster med mindre omfång än genren". Men vad i innehållet är det som bestämmer en litterär genre? Av ett förslag till systematik som Klingberg framför att döma, tycks följande dimensioner vara av intresse: realism/fantasi, sammanhang/nonsens, undervisande/roande syfte. Vad dessa dimensioner kan innebära för barn vore värt en diskussion. Liksom vad de innebär för de vuxnas ambitioner beträffande barnen: skall barn läsa om verkligheten i böckerna eller är det roligare för dem med en fantasivärld? Det är lätt att svara att barn såväl som vuxna behöver både verklighet och fantasi, men vad innebär det? Det finns många s. k. fantasiberättelser som är fantasilösa schabloner, medan beskrivningar av verkligheten kan vara mycket fantasifulle. Förhållandet mellan verklighet och fantasi behöver utredas.

Vad går barnböckernas mera substantiella innehåll ut på? Det sociala innehållet har gjorts till föremål för en del undersökningar på trebetygsnivå på olika institutioner. Dessa har tagit upp sociala handlingar och värderingar (ss aggressivitet och våld, lydnad, samarbete), sociala roller (köns-, yrkes-, ålders- och familjeroller, kamratroller), avvikande roller (ss tjuvens, och framställningar av andra raser och främmande folk), och sociala miljöer och institutioner.

Trots de senare årens frigörelseförsök, förefaller barnböckerna på det

hela taget konservativa. Framför allt framställs våra vanligaste roller på mer eller mindre stereotypa sätt. Könnsrollerna är traditionella: pojarna bjuds möjligheter till aktivitet och flickorna hänvisas till passivitet. Yrkesrollerna ges ytliga beskrivningar i form av mer eller mindre symboliska kännetecken hos innehavaren – i stället för att framställas som konkreta uppgifter i ett föränderligt sammanhang. Avvikare och främlingar tecknas sammanhangslöst: varför tjuven har blivit tjuv är inte intressant, han skall jagas.

Barnbokens miljö är ofta lantligare än verklighetens. Den är också äldre, soligare och kryllar av djur. Förskolebarnen möter framför allt förmänskligade djur i sina böcker, och det har diskuterats om inte detta försvårar identifikationen med människor. Det är särskilt massmarknads-litteraturen som är rik på talande djur.

Ändå har det under de senaste åren gjorts frigörelseförsök på barnbokens område: mera realistiska skildringar av främmande folk, beskrivningar av tidigare nonchalerade delar av barns verklighet, ifrågasättande av rådande värderingar t. ex. genom direkta könrollsbyten.

Angående de försök som i bokens form görs för att orientera barnen i yrkeslivet, finns det böcker för små barn som direkt tar upp olika yrkesområden. De beskriver huvudsakligen arbetsredskapen och vissa arbetsmoment, däremot knappast arbetsplatsen som social miljö. Denna framträder i stället i en bok som Åkessons "Mamman och pappan som gjorde arbetsbyte". För äldre barn finns en grupp böcker som beskriver konflikter mellan föräldrarnas arbete och förhållandet mellan barnen och föräldrarna, och andra som innehåller positiva skildringar av arbetslivet. Stig Malmberg skriver om yrkesarbetande ungdomar. (Uppgifterna hämtade från Ingegärd Martinell.)

3.8 Barns läsvanor och läsintressen

Som nämnts, avtar barns läsintresse för böcker med åren. Vilka barns? Litteraturutredningen visar, att intresset för kiosklitteraturen är tämligen jämnt fördelat mellan olika samhällsklasser medan bokintresset varierar: det är framför allt de ekonomiskt välställda och de högt utbildade som läser *böcker*.

Boktillgången varierar alltså starkt i olika hem, liksom läsvanorna – i somliga hem är det naturligt att läsa och diskutera, i andra inte. Inte alla förskolebarn torde bestå med högläsning i hemmet – detta kräver särskilda ansträngningar i familjer med litet bokbestånd, svaga läsvanor, och tunga arbeten.

Skolan utgör en kontrast till dessa eftersatta hemmiljöer. En tillgång för de barn som kan uppleva kontrasten som en stimulans och som alltså har några möjligheter att hantera den. De barn som upplever kontrasten som en klyfta kan få det svårt. Läsförmågan är inte en rent teknisk förmåga. Lika nödvändig för dess utveckling är motivationen, och en viktigare motivation än tillfälliga belöningar måste väl vara en upplevelse av totalt sammanhang och utveckling i tillvaron? Då är det mycket

viktigt att barnens egna upplevelser inte förnekas. Det betyder inte att de inte kan utvecklas. Men om barnens upplevelser förnekas ökar sannolikheten att de fastnar i ett besvärande främlingskap.

Hur och hur mycket läser barn *tidningar*? Litteraturutredningens skolbarnsundersökning visar att intresset för tidningsläsande växer med åldern, till skillnad från bokintresset som avtar. Uppgiften om tidningsläsandet är tämligen allmän, eftersom den grundas på svaren till följande fråga: "Hur många dagar i veckan brukar du läsa tidningar? (alla slags tidningar räknas)". Hur som helst, detta visar sig i alla årskurser vara en så gott som daglig sysselsättning för såväl pojkar som flickor – skillnaderna mellan könen är obetydliga men innebär i allmänhet dominans för pojkarna.

Inom projektet "Ungdom i Göteborg" (presenterat av Andersson och Wallin) tog man bland frågor om fritiden upp tidningsläsandet. Undersökningen begränsade sig till de två högsta årskurserna. Man skilde mellan dags-, vecko- och serietidningar. Det visade sig att dagstidningar genomsnittligen lästes några minuter om dagen av flickorna och en kvart om dagen av pojkarna. Detta betyder förstås ett mycket begränsat urval av allt som står i en tidning. Pojkarna läste i nu nämnd ordning om aktuella händelser – sport – nöjen – radio – TV – serier – roliga sidan, flickorna aktuellt – nöjessidorna – serierna. Det var alltså främst aktuella händelser som ögnades igenom (flickor lite mer än pojkar), därnäst visades serierna och roliga sidan ungefär samma uppmärksamhet som nöjen, radio- och TV-program (flickorna lite mer än pojkar), och pojkarna var mycket intresserade av sport. Ett mindre intresse för annonser. Ledare och politik lästes nästan inte alls.

Vad veckotidningar och seriemagasin beträffar, så visade sig flickorna vara de flitigaste läsarna av de förra och pojkarna av de senare. Bland serieläsarna kunde man urskilja en grupp storläsare, som dominerades av pojkarna. Någoting motsvarande gällde inte dags- och veckotidningar. De veckotidningar som lästes var i första hand sådana familjetidningar som fanns liggande hemma, men också mera utpräglade ungdomstidningar. Pojkarna läste också hobbytidskrifter och reportagetidningar.

En enkätundersökning på Sveriges Radio (von Feilitzen och Linné) bland 8–16-åringar gav liknande resultat: läsandet av vecko-, serie- eller poptidningar ökar med åldern och tycks av en relativt stor grupp barn kunna utvecklas till ett specialintresse eller göras till föremål för storkonsumtion. Undersökningen avsåg att ta reda på om en sådan storkonsumtion var förenad med omfattande pop-lyssnande – vissa samband kunde konstateras men inte genomgående i alla åldersgrupper.

Barn läser gärna *serier*. Flera undersökningar visar att de flesta barn regelbundet ägnar sig åt detta, särskilt pojkar, och särskilt i 10–12-årsåldern. Somliga barn utvecklar sig till storkonsument av serier – för de flesta är konsumtionen mera måttlig. Men storkonsumenterna tycks vara ganska många, om än i minoritet.

I vilken utsträckning barn *läser* serierna, och vad detta generellt

betyder för deras läsutveckling, har diskuterats. Det är ju möjligt också för skolbarnen att bara titta på bilderna. Men ett renodlat tittande torde vara sällsynt. I 50-talets seriedebatt menade Nils Bejerot, att seriernas språk var för torftigt för att bidra till någon utveckling av läsförmåga och bokintresse. Klingberg, å andra sidan, fann vid en jämförande analys av serier och barnböcker att språknivån var tämligen likvärdig.

3.9 Serier: innehåll

Serierna har utvecklats i olika genrer, såsom djurserier, vardagliga och fantastiska skämtserier, superhjältehistorier, västernserier, deckare. Det var på trettioalet som hjältarna och äventyren började dyka upp. Intill dess hade serierna varit av det mera "oförargliga" slaget — skämtserier, som emellertid kunde fungera satiriskt. De mera rafflande serierna sköt fart med tillkomsten av särskilda seriemagasin: denna mediaform är bättre lämpad för sammanhängande och spänningsfyllda historier, medan de korta serieraderna i dags- och veckotidningar bättre lämpar sig för komiska poänger. Seriemagasinen slog igenom i Sverige på femtioalet och i samband med detta uppstod en debatt. Den gällde frågan om seriemagasinen hade eller inte hade skadliga effekter på barnen genom sitt förenklade och våldsamma innehåll. Debatten ebbade ut utan att föranleda några särskilda åtgärder. I USA, varifrån de flesta seriemagasinen i Sverige kommer, ledde motsvarande farhågor till att producenterna ålade sig vissa restriktioner, t. ex. att inte presentera brott på ett sådant sätt att det inspirerar till imitation.

Någon social realism är det svårt att finna i serierna. Människorna är djur eller hjältar resp. superhjältar eller schabloner av yrkes- och vardagsmänniskor eller defekta skurkar vars enda uppgift tycks vara att motivera hjältens våldsamerhet. Hjältarna är, såsom en innehållsanalys (Carlsson et al) av skolbarnens populäraste serietidningar i Göteborg 1970 visar, sinsemellan lika, vackra och välbyggda, medan skurkarnas utseende varierar mera.

Intressanta är hjältarnas dubbla identiteter. Enligt Bo Lundin är en uppdelning av hjälten i vardagsmänniska och oövervinnelig hjälte ett bra sätt att fånga läsarnas intresse. — Och varför det, i så fall? Om det är särskilt de osäkra, de hämmade barnen som hänger sig åt superhjältarna och blir storkonsumenter av dessa magasin, så kan en sådan dubbel identitet underlätta identifikation: hjälten vardagsdel kan på ett eller annat sätt anknytas till läsarens vardagliga verklighet, medan övermänniskodelen appellerar till hans upplevelse av oförlösta möjligheter. På ett ofruktbart sätt, naturligtvis: läsarens möjligheter kvarstår oförlösta och han återvänder gång på gång till superhjälten.

3.10 Serierna som medium

50-talets debatt om seriernas skadlighet gällde framför allt dess innehåll, även om det också kunde uttryckas en viss oro för själva formen eller mediet: denna integrerade blandning av ord och bild där bilden uppfattades som dominerande. På 60-talet har serierna fått ett större anseende på flera håll. Det har utvecklats mera sofistikerade serier, och serierna har blivit föremål för studier. Därvid har man uppmärksammat seriernas konstnärliga såväl som pedagogiska möjligheter. Litteraturutredningen föreslår försök med kvalitativt högtstående serietidningar.

Enligt Lars Mossberg är det seriernas form snarare än deras innehåll som har givit dem deras utbredda popularitet. Serietecknandet bygger på karikatyrkonsten: figurerna tecknas mestadels med enkla, karaktäristiska drag, och med lika enkla medel markeras deras handlingar och attityder. De dyker upp i bild efter bild och börjar därigenom att leva ett eget liv inför läsaren. Serierna har utvecklats under påverkan av filmen och närmar sig det senaste mediets rörlighet. Och den intima föreningen av text och bild är mycket slagkraftig.

Enligt Bengt Packalén har den utveckling som ägt rum på seriefronten huvudsakligen kommit vuxna läsare till godo. I barnens serier är fortfarande våldsfixeringen utpräglad och ras- och könsfördomarna påtagliga. Det betyder inte att våldet dominerar innehållet rent kvantitativt: enligt ovan nämnda innehållsanalys är det övervägande antalet handlingar i de serietidningar, som barnen gärna läser, neutrala. Men kvantitativa innehållsanalys måste kombineras med helhetsbedömningar för att ge någon verklig uppfattning om innehållets betydelse. Våldets betydelse kan ju vara större än dess utrymme.

4 Barn och rörliga bilder

4.1 Filmen som medium: barnfilm

Det har förts ganska likartade diskussioner om betydelsen av film, serier och TV. Dessa har gällt det våldsamma och verklighetsfrämmande innehållet men också själva formen: bildens dominans över språket. Somliga har befarat att människor kan bli mer eller mindre illitterata av mycket bildseende. Antagandet förutsätter att det är läsning som bildseendet ersätter.

Den största skillnaden mellan dessa bildmedia föreligger mellan å ena sidan serier, å andra sidan film och TV. Serierna är helt visuella. Film och TV är audovisueella och bjuder dessutom på rörliga bilder, vilket är mera fascinerande än stillbilder. Det som rör sig fångar lättare ögats uppmärksamhet än det som inte rör sig, och rörliga bilder ger ett sken av levande verklighet — särskilt för de små barnen. Om ögats uppmärksamhet fångas förefaller detta kunna medge ett ganska passivt tittande: det är inte nödvändigt att söka med blicken för att få nya stimuli, dessa kommer i alla fall.

Rörliga bilder med ljud är alltså någonting som både film och TV bjuder på. För övrigt är de inte likvärdiga, där finns avgörande skillnader i produktions- och mottagarförhållanden. Vad de senare beträffar är TV i stor utsträckning en familjeangelägenhet och därför främst något för de yngre barnen. När barnen kommer upp i puberteten och i stor utsträckning vill vara tillsammans med kamraterna resp. vara för sig själva, är biografen en möjlighet. Filmbesök är en lämplig sysselsättning såväl för den som vill vara ensam som för den som vill göra någonting tillsammans med andra.

Det är värt att uppmärksamma att mottagarsituationen är så total: filmen kräver hela ens uppmärksamhet redan av den anledningen att det inte finns så mycket annat att uppmärksamma under biobesöket. Inte bara av den anledningen, förstås, för något annat finns det ändå alltid att uppmärksamma — det ser man på små barns biotittande som inte bara ägnas filmen. Men den är i alla fall mycket mera dominerande i rummet än vad TV:n är, och kanske gäller det som Emery (Lundberg och Hulténs referens) påstår om total identifikation särskilt filmen: han menar att identifikationen i film- och TV-situationer är annorlunda än identifikationen mellan två levande människor i det att åskådaren för tillfället

förlorar självmedvetandet och så att säga helt går upp i film- eller TV-personen. Detta är omöjligt i den vanliga samspelsituationen av den anledningen att individen här hela tiden känner sig betraktad och inte bara själv betraktar. Då bör detta att tillfälligt "tappa medvetandet" om sig själv vara särskilt sannolikt i biografsalongen eftersom man där sitter i mörker, sedd av ingen – medan TV-situationen inte är lika mörklagd och det där ofta finns andra som kan se en, även om inte TV-personen kan det. – Vad detta betyder kan kanske vara värt att fundera på. Kan ett sådant här obegränsat tittande fungera som ett kompensatoriskt rus för de barn som känner sig särskilt osäkra? Det finns undersökningsresultat, vilka kan tolkas som tydande på detta. Till exempel: Olena Sennton, som undersökte 700 tioåringars filmvanor på femtiotalet, fann att de som gick på bio relativt ofta i större utsträckning än de övriga visade bristande skolmognad och aggressiva beteenden. Hon menade, att det myckna filmtittandet kunde betraktas som ett symtom på en social situation.

Beträffande just *barnfilmen* så gäller om denna som om barnboken, att den är särskilt anpassad till sin publik. Men det dröjde innan man började göra särskilda barnfilmer och över huvud taget på ett positivt sätt uppmärksamma barnens stora filmintresse. Och den speciella barnfilmproduktionen har aldrig tillnärmelsevis motsvarat barnens filmintresse, varför den mesta anpassningen är av negativt slag: censur och nedklippning.

Enligt Furhammar har små barn mycket svårt att förstå filmfotograferade skeenden, dels p. g. a. en allmän oförmåga att hålla ihop längre sekvenser, dels p. g. a. bristande filmteknisk förståelse. För att barnen skall ha utbyte av filmer bör alltså dessa vara omsorgsfullt anpassade och gradvis utveckla en filmförståelse. I stället möts barnen snart på matinéerna ofta av filmer, ursprungligen för svåra och nu dessutom styckade till sammanhangslöshet.

4.2 Produktion och distribution av barnfilm

Hur förhåller sig barnfilmproduktionen till produktionen av vuxenfilm i Sverige? Sammanlagt utgör den 1/20 av den totala produktionen. Om vi går vidare och relaterar barnfilmvisningen till den totala filmvisningen utgör den förra bara ett par procent av den senare. Detta bör ställas mot den uppskattning som Anne Maria Ursing och Agneta Wirén gör, att ungefär 1/3 av biopubliken utgörs av barn.

Barnfilmproduktionens andel av den totala produktionen har varierat med åren. På det hela taget har den ökat och är från mitten av 50-talet, då TV:n infördes i hemmen, klart större än tidigare – men så har också den totala filmproduktionen minskat.

Fram till 1970 hade 51 barnfilmer för biografvisning producerats i Sverige, enligt Ursing och Wiréns klassifikation. Produktionen är spridd på många olika bolag, ett flertal regissörer och manusförfattare har varit inblandade och för många har barnfilmen varit engångsföreteelse. Några

har visat ett långvarigare intresse och särskilt prooduktivt har samarbetet mellan Hellbom, Lindgren och Nordemar varit. Lindgrens böcker eller manus ligger till grund för 16 spelfilmer under 24 år.

Barnfilmerna visas framför allt på matinéer. Av de 444 biografier som 1970 gav åtminstone 6 föreställningar i veckan och därigenom var avgiftspliktiga till filminstitutet, gav 343 matinéföreställningar – hur ofta finns det inga uppgifter om, och det gäller också de 680 av 1 039 övriga biografier som gav matinéer.

Men de filmer som Statens biografbyrå har betecknat ”barnfilm” är en minoritet av alla filmer som visas på matinéerna. Flertalet matinéfilmer är gamla nedklippta vuxenfilmer, familjekomedier och äventyrsfilmer.

Biograferna är den utan jämförelse viktigaste distributionskanalen. Därutöver finns det *barnfilmklubbar*, som visar smalfilmer. Dessa spelar en mycket mindre roll än biograferna, men deras betydelse ökar. Det lär finnas ett hundratal barnfilmklubbar i landet, inklusive filminstitutets.

En enkätundersökning (rapport från Barnfilmkommittén) av klubbverksamheten visade följande tendenser: de mer eller mindre kommunalt finansierade klubbarna dominerar över de fristående med avseende på medlemsantal, antal visningar, och benägenhet att introducera och diskutera filmen. För övrigt är filmvisningarna ofta förenade med andra aktiviteter. Åldersindelningar och medlemskort tar man lätt på, visningarna blir mer och mer öppna. Filmanskaffningen betraktas som problematisk.

Barnfilmvisning förekommer i ökande utsträckning på *muséer och bibliotek*. Denna ökning är en del av särskilt bibliotekens kulturella expansion det senaste decenniet: nu ingår visning av barnfilm i en del biblioteks terminsprogram. Även om det bara blir en eller ett fåtal visningar per termin, så är det alltså en regelbunden förekomst.

Ett kontrollerat försök (rapport från Barnfilmkommittén) med barnfilmvisning på bibliotek gav en del antydningar om hur verksamheten bedrivs eller bör bedrivas. Man utgår självklart ifrån att visningarna bör förenas med information och diskussion. Dessa visningssätt har också prövats i filminstitutets barnfilmklubbar som är ett slags försöksverksamhet. – Kravet på diskussion med barnen gör sig gällande på många områden. På det här området bör det ses mot bakgrund av vad man funnit i fråga om barns bristande filmtekniska förståelse, tendens att bli skrämda, med mera.

Smalfilmvisning är särskilt önskvärd när det gäller barn i förskolåldern, då dessa inte anses klara av mer än 45–50 minuters visning, på grund av den tidigare nämnda oförmågan att hålla ihop och därmed förstå längre sekvenser. Filmutredningen rekommenderar förskolan (och institutionerna över huvud taget) som huvudman för denna visning.

4.3 Filmernas innehåll

På 30-talet publicerades i USA, och uppmärksammades i Sverige, undersökningar av barns biobesök och innehållet i de filmer som barnen såg. Innehållet ansågs skadligt och barn borde hållas ifrån biograferna. I början på 40-talet kom några svenska undersökningar om barns biobesök, som också ansågs som något bekymmersamt. Det fanns inga barnfilmer att tala om: över huvud taget var det uppenbart att barnen hade smugit sig in på någonting som inte var avsett för just dem. Den första svenska filmutredningen, SOU 1942:36, räknar inte heller med barnfilm som någonting särskilt. Intresset för särskild barnfilm började komma på 40-talet.

I Ursing och Wiréns genreindelning av de svenskproducerade barnfilmerna före 1970 hänförs 4 av filmerna till kategorin "sagor", 12 filmer utgör äventyr med kriminalinslag och 3 äventyr med fantasiinslag, 13 filmer handlar om rackarungar, 21 beskriver familje- och kamratmiljöer, och 6 filmer tar upp sociala missförhållanden.

I sagofilmerna finner vi mystiska figurer, dockor och djur. I de första äventyrsfilmerna dominerade mästerdetektiven Blomqvist, i de senare Pippi Långstrump. Rackarungarna förekom särskilt på 20- och 30-talen, men också Pippi Långstrump är en rackarunge fastän mera fantastisk. Nära hälften av alla svenska barnfilmer utspelas i en "välkänd, ofta lantlig miljö": Bullerbyn, Saltkråkan m. fl. De 11 storstadfilmerna gjordes huvudsakligen före 1950 när storstaden kanske hade en större lockelse – sedan har tydligen en viss nostalgi gjort sig gällande och skärgården blev populär som miljö. Den sociala miljön utgörs huvudsakligen av över- och medelklass. Skildringar av sociala missförhållanden har ofta en sentimental underton.

Men matinérepertoaren domineras inte av dessa filmer, utan av gamla nerklippta vuxenfilmer, deckare, äventyrs- och västernfilmer, samt Disneyfilmer. (SOU 1970:73.) Många av dessa filmer återkommer år efter år. Det finns ingen översiktlig sammanställning av detta utbud. Det närmaste man kan komma en uppfattning om matinéutbudet är Barnfilmkommitténs granskningskatalog för dessa filmer.

Vad så smalfilmerna beträffar, består dessa enligt SOU 1970:73 huvudsakligen av kortare tecknade filmer, dockfilmer, naturfilmer med mera. Utredningen pekar på bristen på mera dokumentära filmer om barn i miljö som är lik åskådarens, barn som åskådaren kan identifiera sig med.

4.4 Barns biovanor och filmintressen

Enligt Furhammar fyller filmen andra sociala funktioner än TV. Detta avspeglas i att TV-tittandet når en topp i 11-årsåldern, medan filmtittandet når en topp i 17-årsåldern. Det förra är en mera familjär, det senare en mera kamratlig sysselsättning. – Filmpreferenserna varierar inte bara med åldern utan också med sådant som socioekonomisk tillhörighet (en ständigt återkommande iakttagelser är att de lägre socialgrupernas barn

oftare än andra går på bio), hemförhållanden (barn från ofullständiga hem är flitigare biobesökare än andra), och social anpassning.

En engelsk undersökning av TV-tittandet hos barn fr. o. m. elva t. o. m. fjorton år, vilken genomfördes vid tiden för televisionens införande i England 1954 och vars resultat publicerades i boken "Television and the child" (Himmelweit et al), visade att de barn som såg särskilt mycket på TV ägnade mera tid och uppmärksamhet åt samtliga massmedia utom böcker än vad de andra barnen gjorde: läste mera serier, gick oftare på bio, lyssnade oftare på radio. På Sveriges Radio har gjorts en undersökning (von Feilitzen och Linné) som tog upp frågan om detsamma gällde storkonsumenter av pop bland svenska skolbarn och fann mindre entydiga samband, men man fann bl. a. att de särskilt popintresserade var flitigare biobesökare än andra. Däremot fann man inget särskilt samband med TV-tittandet. — TV:n tycks inte alldeles ha konkurrerat ut bion. Enligt Ursings och Wiréns uppskattning gick barn på bio ungefär lika mycket på 60-talet som på 40-talet.

4.5 Samhällets bevakning av barns filmtillgång

Ett privat samhällsintresserat initiativ togs 1947 av en samarbetskommitté för olika kvinnoförbund, som bildade Barnfilmkommittén. Denna ägnar sig åt att försöka skapa opinion för bättre barnfilmer, sanera matinéprogrammen samt öka föräldrarnas kunskaper om och intresse för barnfilm. Kommittén har mycket begränsade resurser men försöker ändå samarbeta med filmbranschen för att åstadkomma ett bättre utbud, med filminstitutet för vidgat forskningsarbete, samt stöder projekt inom kursverksamheten och barns egen filmverksamhet.

Som tidigare nämnts, har det länge framförts farhågor om effekterna av barns myckna biobesökande. Från början har dessa farhågor varit förenade med förslag till rent negativa åtgärder, senare med ett positivt intresse för bra barnfilm. Önskemål om statliga ingripanden har framförts uppreparande gånger. Den senaste utredningen på området går i sitt första delbetänkande igenom de förslag som ställts i mera officiella sammanhang och de åtgärder som vidtagits. Åtgärderna är följande:

På grundval av nöjesskatteutredningens betänkande (SOU 1956:23) befrriades barnfilmklubbar, filmstudios, och barnfilmmatinéer från nöjesskatt. I början av sextioalet utsträcktes skattebefrielsen till kvällsföreställningar av barnfilm. I och med att filminstitutet inrättades och filmavtalet skrevs 1963, ersattes biografnöjesskatten med avgiften till filminstitutet, vilken gällde såväl barn- som vuxenfilm. Institutet gör därigenom inte skillnad på barn- och vuxenfilm. Detta gäller också de åtgärder på filmområdet, som institutet använder avgifterna till. — Statens största insats gäller censuren: att fastställa åldersgränser samt granska filmer och bestämma filmurval för olika åldersgrupper.

Filmutredningen menar sammanfattningsvis, att det i stor utsträckning saknas statliga insatser för barnfilmfrämjandet. Problemen med produk-

tion, import, versionering, distribution, konsumentupplysning och visning är fortfarande olösta. I sitt slutbetänkande (SOU 1973:53) föreslår utredningen, i enlighet med det första delbetänkandet, vissa stödåtgärder för såväl produktion som import och dubbning av biograf- och smalfilm, intäktsgarantier för goda matinévisningar samt vidgad granskning av matinéfilmerna och ökad information om dessa. Dessa stöd skall tills vidare ges i tre resp. fem år. Dessutom rekommenderar utredningen ökat utrymme för film och filmkunskap på olika nivåer i undervisningen, inklusive barnstugan.

I en resolution ställd till utbildningsministern och undertecknad av deltagare vid ett av Svenska filminstitutets barnfilmavdelning anordnat barnfilmsymposium 7–8 oktober 1974, krävs att ett barnfilmråd tillsätts. Detta skall bestå av representanter för barn- och filmarbetare, och det skall vara oberoende av kommersiella intressen och fristående från Svenska filminstitutet, som inte prioriterar barnfilmen. (Så t. ex. ströks i revideringen 1972 av filmavtalet formuleringen "SFI har att vinnlägga sig särskilt om barn- och kortfilmproduktion".)

4.6 Filmen i undervisningen

Undervisning i filmkunskap förekommer i varierande utsträckning på grundskolans högstadium. Som kommunikationsämne skall det ingå i svenskämnet och praktisk verksamhet i teckningsämnet. Eftersom det är ett nytt moment har de flesta lärare ännu inte hunnit skaffa sig erforderlig utbildning och känner sig därigenom osäkra, så det torde bero mycket på den enskilda läraren om det förekommer i undervisningen. Det kan också bero på studierektorns initiativ att ta in utomstående filmlärare, till lektioner i de berörda ämnena eller t. ex. "timme till förfogande".

Filmkunskapsundervisningen breder ut sig men förekommer fortfarande sparsamt i grundskolan. Teckningslärarinstitutet ger numera sina lärarelever en ganska gedigen utbildning i ämnet. Kurser och fortbildningskurser för lärare arrangeras t. ex. vid teater- och filmvetenskapliga institutionen i Stockholm. Lärarutbildningens lokalisering innebär, att undervisningen i skolorna hittills huvudsakligen har slagit igenom i Stockholmstrakten.

4.7 Televisionen: ett utpräglat massmedium

Televisionen är massmediet framför andra. Den uppfyller i speciellt hög grad de kriterier som McQuail ställer på ett massmedium: den har en sammansatt och formellt reglerad produktionsorganisation, och den har en stor och heterogen publik som samtidigt mottager samma meddelande och som har en opersonlig relation till sändaren och som för övrigt utgör ett modernt kollektiv. Dessa kännetecken gäller såväl radio som TV. Men

TV är faktiskt mera dominerande vilket antagligen beror på dess bildmässighet: och i den utsträckning bilden dominerar över språket i TV-situationen gör detta televisionen i ännu högre grad än radion till ett massmedium. Ty bilden är på flera sätt ett massmeddelande jämfört med språket: å ena sidan saknar bilden språkets artikulation, å andra sidan kan bilden förstås av flera – förstås över språkgränserna, förstås av de illitterata.

Resonemang omkring massmedia bör alltså särskilt gälla för TV. Flera författare har påpekat, att varje nytt medium (när det nått en viss spridning och inte bara befinner sig på försöksstadiet) tillskrivits en närmast magisk förmåga att påverka sinnena, och denna påverkan har ofta uppfattats som ofrånkomligt negativ. Efterhand har så media accepterats som sådana, och bedömningarna varierar mera med hänsyn till innehållet.

På det hela taget har diskussionerna och forskningen omkring massmedia inte kommit särskilt långt och sådana frågor som hur aggressivitetsskapande TV är, hur passiviserande och så vidare, anses ofta inte vara besvarade. Det finns emellertid sådant som man är överens om. För det första utgör massmedia verkligen en stor och integrerad del av vår vardag och detta kan knappast vara alldeles betydelselöst. För det andra är mass medias innehåll i flera avseenden inte ”representativt för verkligheten” i det att en uppsplittrad, passiv och våldsamt tillvaro dominerar – en förvrängd uppslutning omkring vissa rådande värderingar eller preferenser. För det tredje fångar forskningen in isolerade och kortsiktiga samband medan det vore angeläget att uppskatta den totala effekten av massmedia på människorna; detta är dock svårt att förverkliga eftersom massmedia är så intrasslade i hela vår moderna tillvaro.

Att TV är ett bildmedium anses ofta innebära att den är särskilt effektiv, på ett eller annat sätt. I en dansk undersökning (Ørjasaeters referens) tillfrågades barnen om de trodde mest på TV, tidningar, lärare eller sina föräldrar: hälften trodde mest på TV, en femtedel på föräldrarna, en tiondel på lärarna och en tjugondel på tidningarna. Undersökarna anser att den stora tilltron till TV är baserad på uppfattningen att kameran inte kan ljuga och rekommenderar därför undervisning om hur det egentligen förhåller sig.

Bilderna är dessutom rörliga, vilket gör att de i en relativt stillastående miljö som hemmet lätt drar till sig uppmärksamheten. Och det uppmärksamheten riktas på förefaller ganska verkligt, särskilt för små barn. Enligt Piaget uppfattar de små barnen den materiella verkligheten som mer eller mindre besjälad (medan å andra sidan själsliga fenomen betraktas som mer eller mindre materiella), och ett kriterium på själ är rörelse: allt som rör sig måste ha ett åtminstone rudimentärt medvetande. Detta bör i så fall också gälla TV-bilden, som dessutom ofta visar människor och djur. Exakt hur verklig, hur levande de små barnen uppfattar TV-rutan är förstås svårt att avgöra. ”Parasocial interaktion”, som innebär att tittaren utvecklar ett slags umgänge med återkommande

TV-personer, visade sig i en undersökning på Sveriges Radio vara vanligast bland de yngsta, dvs. bland 3–4-åringarna, för att avtaga med åren. ("Radio och tv möter publiken", sidan 303.)

Illusoriskt närmar sig alltså TV-situationen den omedelbara personliga kontakten, samtidigt som dessa kommunikationssituationer faktiskt snarare är varandras motsatser, vilket gör att illusionen aldrig kan bli fullständig.

Den omedelbara kontakten ansikte-mot-ansikte är mer eller mindre uppfordrande. De inblandade både betraktar varandra och betraktas av varandra. Därför kan ingen glömma bort sig själv. Framför TV-apparaten, däremot, går det att glömma bort sig själv – och bara titta.

Nilson påpekar att denna möjlighet att på nära håll betrakta en annan människa är unik: det brukar inte vara särskilt tillåtet i den dagliga interaktionen ansikte-mot-ansikte. Vuxna har lärt sig att vända bort blicken och i stället smygtitta, eller inte titta alls. Barn tittar mera oförväget men brukar förr eller senare tillrättavisas när de på detta sätt kontrollerar de vuxna. Men på televisionens människor kan de titta hur mycket som helst. Detta kan ge dem en känsla av makt, som surrogat för deras verkliga maktlöshet.

För den ekonomiskt, politiskt, kulturellt eller familjärt maktlöse kan det alltså utgöra en tillfällig lättnad att iaktta makthavarna i TV, betrakta deras mimik och gester snarare än lyssna på vad de säger, eller lyssna utan någon egentlig önskan eller något egentligt hopp om att förstå något budskap, kanske kommentera dem – och så att säga med blickar och ord får skenmakt över dessa verkliga makthavare.

Denna aspekt sammanfattar Gert Nilson i påståendet att "TV är presentation": i TV går det framför allt ut på att presentera sig på ett eller annat sätt. Det vill säga, här gäller det den andra sidan av saken: producenternas och de medverkandes kännedom om att de betittas och att detta kanske är avgörande. Det innebär att tittaren tittar snarare än lyssnar även om det rör sig om nyhetsuppläsningar, politiska debatter och liknande.

Programproducenterna mår sig därför om programmets bildmässighet med hjälp av sminkning, kameravinkling, beskärning och liknande. De som framträder i TV med något budskap tenderar ändå, enligt detta betraktelsesätt, att lägga sig särskilt vinn om just framträdandet: om att synas vara snarare än att verkligen vara.

En annan aspekt än presentation och representation, som kan förefalla oförargligt underhållande, är maktaspekten: förmedlingens makt. Det handlar om det offentliga ordets och bildens makt. Anta att tittaren framför apparaten ogillar sändarens synpunkter och agerande och blir riktigt upprörd. Det är emellertid, på grund av mediets materiella struktur, omöjligt för honom att uttrycka denna ilska i ett omedelbart och artikulerat svar. Denna vanmakt förstärker ilskan. Som också förstärks av vetskapen att det inte är någon idé att stänga av TV-apparaten eftersom programmet ändå oemotsagt når så många andra – det är inte bara vad som sägs utan att det sägs offentligt som gör det så

upprörande. Och det är omöjligt att nå alla dessa andra med motargument. "Tittarstormarna" kan ses som ett uttryck för denna vanmakt. Symtomatiskt är att de ofta hänvisar till barnen och det är väl en allmän uppfattning att TV har större makt gentemot barnen än gentemot de vuxna. — (Resonemanget är hämtat från Dag Österbergs bok "Makt og materiell", sidan 68, där det gällde radiolyssnandet.)

4.8 Barns TV-tittande

Att se på TV är någonting som barnen gärna gör. Televisionen når också i stort sett alla barn i vårt samhälle och är ur den synpunkten ett mycket viktigt medium. Och barnen kan börja se på TV i tidig ålder — Sveriges Radio räknar med barnen som en publik från 3 års ålder. Avdelningen för publik- och programforskning har gjort ett flertal barnundersökningar. En undersökning 1964 (Linné) visade att 3–9-åringar såg på TV 1/2–1 timme på vardagarna och 1–2 timmar på lördagarna. 10–16-åringarna såg på TV ungefär 1 timme på vardagarna och mer än 2 timmar på lördagarna. Närmare bestämt var det 10–14-åringarna som var de flitigaste tittarna, och TV-tittandet nådde en topp i 12–13-årsåldern. En undersökning 1968 (von Feilitzen och Linné) uppskattade likaså 3–6-åringarnas TV-tittande till 1/2–1 timme under en vanlig vardag. Hela familjens tittande uppgick till ungefär 3 timmar.

TV-tittandet sker i allmänhet i familjens hägn. Televisionen har medfört en "familjelivets renässans" i åtminstone rumslig bemärkelse: barnen är i större utsträckning hemma och tillsammans med familjen. Om detta sedan innebär någonting mera än rumslig närhet är mera tveksamt: det är en närhet som är bestämd av TV-apparaten och inte av familjemedlemmarnas intresse för varandra. Men intresseväckande program kan förstås skapa gemenskap i form av samtal. — Det är mot bakgrund av att TV-tittandet är en aktivitet som framför allt utförs i hemmet som åldersutvecklingen av barnens TV-tittande får ses: detta når alltså en topp i 12-årsåldern för att sedan avta.

TV-tittandet är alltså ganska omfångsrikt (men inte så omfångsrikt som de amerikanska barnens: dessa ser, enligt Liebert et al, på TV i genomsnitt 2–3 timmar dagligen). Det bör till en del ha trängt undan eller påverkat andra aktiviteter. Flera undersökningar tyder på att det är konsumtion av mer eller mindre likvärdiga massmedia som fått ge vika resp. utvecklat mera speciella funktioner: en viss nedgång i läsning av vecko- och serietidningar, i biobesök (gäller de yngre barnen) och i radiolyssnandet — som dock har utvecklats till ett speciellt musikradiolyssnande. — Detta att TV i viss utsträckning ersätter annan massmediaaktivitet tycks inte gälla en del stortittare, som är flitiga bildkonsumenter över huvud taget.

Att TV-tittandet är utbrett behöver förstås inte betyda att det upplevs som någonting mycket viktigt. Ofta är det väl någonting som man gör när man inte kan eller orkar hitta på någonting annat. Ungdomsundersökningen i Göteborg (Andersson och Wallin) visade, att TV-tittandet var en

av de allra vanligaste sysselsättningarna bland eleverna i årskurs 8, men det var endast en mindre del av ungdomarna som angav detta som någon favoritsysselsättning: "TV ingår som en naturlig del i tillvaron, men man ser den inte som något speciellt åtråvärt. TV finns och man tittar – liksom övriga familjemedlemmar."

Detta betyder förstås inte att det bara är omedelbara tillfälligheter som gör att man tittar. Genom undersökningen 1968 av 3–6-åringars levnadsvanor och etermediabeteende (von Feilitzen och Linné) fann man att redan förskolebarnen är ganska aktiva i förhållande till televisionen: drygt hälften håller reda på tiden för TV-program som de vill se och ungefär 90 % sätter själva på apparaten för att få se ett program. Med ökande ålder blir barnen mera selektiva och initiativtagande. De intresserar sig tidigt för vuxenprogram men resultaten från undersökningen av barns etermediabeteende 1964 (Linné) ger vid handen att 3–9-åringar föredrar barn- och ungdomsprogram, medan 10–16-åringar vill se på underhållningsprogram, vilda västernfilmer och deckare.

Beträffande barnens förståelse för vad de ser bör denna rimligtvis öka med åren. En undersökning (Hedbom) av barns i olika åldrar återgivande av ett och samma program antyder att ökningen inte är likformig: 13 % av 6-åringarna och 32 % av 8-åringarna förstod filmen väl, enligt de kriterier som nu användes, medan motsvarande siffror för 10-åringarna var 77 % och för 12-åringarna 97 %.

Ett par undersökningar (Schyller och Filipsson; Schyller) har gjorts av barns förmåga att läsa textremsor på utländska program, varvid det befanns att barnen hade svårt för detta ända upp i 10–12-årsåldern.

Och varför ser barnen på TV, vad har TV för funktioner för barn i olika åldrar? Små barn menar framför allt att det är underhållande, roligt – och detta kan gälla såväl innehållet som mediakaraktären av rörliga bilder. Större barn tycker också att det är underhållande, dessutom gör sig den informativa aspekten mera gällande. För övrigt kan TV fylla en rad andra funktioner men dessa är de viktigaste, som barnen uttalar sig om.

4.9 Televisionens (och liknande massmedias) verkan på barn

Klapper, i sin 1960 publicerade genomgång av forskningen omkring massmedias effekter, formulerar följande försöksvisa generaliseringar av denna forskning:

1. Masskommunikation utgör vanligen inte någon vare sig nödvändig eller tillräcklig orsak till publikeffekter utan fungerar snarare bland och genom förmedlande faktorer och andra inflytanden.
2. Dessa förmedlande faktorer är sådana att de typiskt ger masskommunikationen en bidragande roll, och inte den enda, i en process som förstärker rådande förhållanden.
3. Vid sådana tillfällen då masskommunikation verkligen tjänar till

förändring, är det sannolikt att ett av två villkor föreligger: antingen är de förmedlande faktorerna ur funktion och media har en direkt effekt eller också verkar de förmedlande faktorerna (som vanligen är förstärkande) själva mot förändring.

4. Det finns vissa restsituationer i vilka masskommunikation förefaller framkalla direkta effekter, eller direkt och av sig själv tjäna vissa psyko-fysiska funktioner.

5. Effektiviteten hos masskommunikationen, vare sig såsom bidragande eller såsom producerande direkta effekter, påverkas av olika egenskaper hos själva mediet eller kommunikationsinnehållet eller kommunikations-situationen.

På det hela taget tycks en sådan här sammanställning ägnad att, gentemot de ibland uppblussande farhågorna om massmedias "allmakt", verka lugnande: det är inte så farligt med just massmedia, det finns så mycket annat som är av betydelse, folk väljer i stor utsträckning ut det material som passar dem och bekräftar deras attityder och även om de skulle råka se annat så hotar detta knappast centrala, dvs. starkt jag- och grupp-förankrade attityder. Vad som i första hand kan förändras är preferenser för mindre angelägna ting, såsom det ena märket framför det andra av en viss varutyp (vilket naturligtvis är av intresse för den enskilda producenten); vartill opinioner kan skapas om nya företeelser, som inte utan vidare på ett självklart sätt kan anknytas till gamla attityder.

Men barnen är ännu inte så förankrade, för dem är allting mera nytt, och vad är centralt, vad är angeläget? Det förefaller svårare att avgöra vad som är förstärkning respektive förändring när det gäller barn, eftersom barnen är mera ofärdiga. Oftare än de vuxna har de väl inga åsikter om det som tas upp i massmedia och är därför öppnare för masskommunikationen i dessa avseenden. En förutsättning är förstås, att de har något intresse av att över huvud taget utveckla någon uppfattning i ämnet och att de över huvud taget förstår vad som framförs — detta är avhängigt av åldern med mera. Det gäller alltså inte utan vidare, att ju yngre ju påverkingsbarare. Himmelweit et al fann, att inte 11–12-åringarna men väl 13–14-åringarna påverkades i sin uppfattning av yrkesroller genom vad de såg på TV.

Massmedias makt att påverka bör på det hela taget vara större när det gäller barn än vuxna. Inte minst som de "förmedlande faktorerna" ofta inte är närvarande: TV fungerar i viss utsträckning som barnvakt. Det påpekas ofta, att det inte är så farligt med massmedia utan att de omedelbara kontakterna betyder mera — men det är när dessa omedelbara kontakter är bristfälliga som massmedia kan träda i stället.

4.10 Våld och aggressivitet

Det är framför allt TV:s eventuellt skadliga effekter på barn och ungdom som har diskuterats och undersökts. Även om så småningom också de

positiva möjligheterna har uppmärksammats. Livligast har diskussionen omkring aggressivitet, våld och brottslighet varit. Framför allt har den förts i USA. Det ligger nära till hands, eftersom innehållet i amerikanska TV-program är så mycket våldsammare än t. ex. de svenska, inte minst i barnprogrammen.

Hur relevant är denna huvudsakligen amerikanska TV-diskussion när det gäller svenska förhållanden? Ja, för det första finns det våldsamt innehåll i Sveriges Radios program (som ju också använder importerat amerikanskt material), för det andra får den här diskussionen i tillämpliga delar gälla filmen och seriemagasinen och det totala bildutbud som når de flesta barn, för det tredje är bildskivan ett kommande medium (eller en variant på TV-mediet) som på det här området tycks kunna komma att fungera som seriemagasinen: stark amerikansk påverkan, kan säljas billigt i kioskerna. Utifrån detta bör man kunna göra vissa gissningar om innehållet.

Undersökningar har ibland visat samband mellan stor konsumtion av aggressivt eller brottsligt mediainnehåll och benägenhet till aggressivt eller brottsligt beteende. Det har alltså rört sig om statistiska samband och tolkningarna av orsakssambandet har varierat: är det så att barn som redan av andra orsaker har en benägenhet att reagera aggressivt söker sig till sådant mediainnehåll, eller påverkas de av det i denna riktning? Det är lätt att gissa "både-och" och sedan fundera över olika faktorerers relativa vikt.

Men det har också gjorts mera experimentella undersökningar, där man först utsatt försökspersonerna för aggressivt mediainnehåll och sedan försatt dem i provokativa situationer med möjlighet att välja aggressivt resp. icke-aggressivt beteende. Två motstridiga hypoteser har prövats i sådana sammanhang: imitationshypotesen, enligt vilken det aggressiva innehållet frambringar aggressiva tendenser och katharsishypotesen, enligt vilken det aggressiva innehållet tvärtom utsläcker sådana tendenser genom att erbjuda möjligheter till ställföreträdande utlopp. Man har också samtidigt prövat frustrationshypotesen, enligt vilken besvikelser föder aggressivitet och t. ex. dels utsatt försökspersonerna för besvikelser dels för aggressivt mediainnehåll och så studerat den relativa betydelsen av dessa faktorer. Den senare hypotesen är förenlig med de båda förra.

Liebert, Neale och Davidson, som har gjort den aktuella genomgången av forskningen i förhållandet television/aggression menar, att katharsishypotesen knappast har något stöd medan det är uppenbart att aggressivt mediainnehåll kan föranleda, och ofta faktiskt föranleder, aggressiva reaktioner hos åskådaren. Den sammanlagda forskningen ger klart belägg för detta, menar författarna.

Det vore intressant att diskutera dessa resultat mot bakgrund av Klappers generaliseringar (som skall gälla vilka slags effekter som helst). Låt oss utgå ifrån att frustrationshypotesen har en viss giltighet: det verkar ju rimligt att barn blir arga för att de har anledning bli det, så att säga, och inte bara för att de ser andra bli det. Det finns ju många anledningar för barn att bli besvikna, ibland allvarligt och långvarigt

besvikna. Socialisationen innebär inte bara ett utvecklande av vissa möjligheter utan också ett förträngande av andra, och detta kan knappast ske smärtfritt.

Om då barn i varierande utsträckning, tillfälligt eller mera långvarigt, går och bär på en viss aggressivitet, så ges de i gengäld ofta inte stora möjligheter att förstå den och uttrycka den: förstå vad den beror på och uttrycka den på ett adekvat och fruktbart sätt. Det finns alltså antagligen sällan goda aggressivitetsmodeller i barnets omedelbara miljö: vanligare är väl aggressiva utbrott av mera irrationellt slag samt ett avvisande, på ett eller annat sätt, av sådana tendenser hos barnet. Ur den synpunkten skulle de våldsamma massmediahjältarna fylla ett tomrum och enligt Klappers tredje generalisering kunna ha en ganska stor betydelse: de visar hur man kan uttrycka sin aggressivitet (information) och de visar att det är legitimt (attitydpåverkan). Frustrerande omständigheter skulle då så att säga utgöra roten till det aggressiva beteendet, medan massmediamodeller och andra skulle kunna ge det en påspädning och närmare utformning.

4.11 Andra massmediaeffekter

Beträffande övriga effekter av våldsamt mediainnehåll är en omedelbar sådan, att många barn kan reagera med *rädsla*, och enligt en undersökning av von Feilitzen minskar inte denna tendens med åren; de mindre barnen blev framför allt skrämda av barnprogrammen så denna effekt bygger tydligen på identifikation. De större barnen som förmår identifiera sig med vuxna personer, mer eller mindre, har därigenom möjlighet att bli skrämda av vad som händer dessa. — Himmelweit et al fann att inte allt våld är lika skrämmande: "konventionellt" våld togs t. ex. med viss ro. Verbalt våld visade sig ibland mera skrämmande än fysiskt.

En annan förmodad TV-effekt är *passivitet*. Vad beträffar den omedelbara verkan i detta avseende, så säger det till att börja med sig självt att barnen inte ägnar sig åt några nämnvärda kroppsövningar i samband med TV-tittandet. Den mentala aktiviteten kan vara mycket varierande, från ett slött till ett mycket aktivt tittande. Någon mer generell verkan finns det knappast belägg för, enligt Klappers genomgång.

I vilken utsträckning kan TV-tittandet vara *eskapistiskt*? Frågan har intresserat många, och det har gjorts undersökningar — men svaret är synnerligen oklart, såsom Klapper visar. Det är också flera olika frågor inblandade: om innehåll, effekter och funktioner. Programinnehållet är ju ofta fiktivt och vad detta kan innebära för tittaren råder det delade meningar om: verklighetsflykt med negativa effekter på verklighetsanpassningen eller välbehövlig avkoppling eller fantasistimulans? Och eventuella effekter på verklighetsanpassningen, härrör de bara från det rent fiktiva innehållet? Klapper menar att undersökningarna pekar på, att eskapistiskt innehåll inte är någon primär orsak till någon särskild livsstil, utan snarare tjänar psykologiska behov och förstärker den livsstil som redan utmärker dess publik. Det är framför allt användningen av TV som

har studerats i det här sammanhanget. Och det verkar ju rimligt att TV kan vara någonting att fly till – liksom mycket annat kan vara det – för den som har svårhanterliga sociala problem. – TV-programmens innehåll är som sagt ofta ”eskapistiskt” – den svenska televisionens programinnehåll för budgetåret 70/71 bestod till mer än hälften av rena underhållningsprogram inklusive sport – resten kan betraktas som mer eller mindre informativt. Men det är inte alldeles självklart att dra en sådan här gräns. Verkligheten kan presenteras på ett ganska osannolikt sätt, information kan vara irrelevant för många och det kan vara svårt att verkligen föra fram den p. g. a. kraven på bildmässighet. Också informativ material kan fungera underhållande. Liksom underhållningsprogrammen kan betraktas som information om ett slags verklighet, nämligen om vad som bland många är högt värderat: dit hör högstatusyrken och mansroller och våld i rättens tjänst, t. ex. – I vilken utsträckning utgör de spridda intryck, som barnen genom media får från en värld som de inte har omedelbar erfarenhet av, relevant information?

Eskapism kan tydligen relateras till *information och attitydpåverkan*. Detta är nog den viktigaste TV-effekten. Liebert et al påpekar att när dagens amerikanska ungdomar slutar skolan i tonåren har de tillbringat många flera timmar framför TV än i skolbänken, och författarna anser att det är dags att dra de pedagogiska konsekvenserna av detta. Barnen ser förträdesvis på underhållningsprogram och lär sig därvid en hel del. Avsiktligt pedagogiska program görs därför gärna underhållande, såsom det amerikanska ”Sesame street” och det svenska ”Fem myror är fler än fyra elefanter”.

5 Teater och musik

Teater och musik är mera omedelbara uttrycksformer än de litterära och bildmässiga. Kulturobjekten utgörs av handlingar som gestaltas för stunden. Sedan är det en annan sak, att dessa gestaltningar i sin tur kan bevaras och förmedlas genom andra media.

Omedelbarheten medför en kontakt mellan utövare och publik och mellan medlemmarna av publiken, som kan bli mycket intensiv. Vid levande musik- och teaterföreställningar kan publikens medlemmar förstärka varandras upplevelser och tillsammans ge utövarna ett starkt gensvar, vilket stimulerar dem till mera engagerade framställningar. Den på detta sätt tillfälligt förstärkta gemenskapen finner många värdefull i sig. Dessutom torde den underlätta förmedlingen av eventuella budskap, eftersom sådana lättare tas emot under gruppträck än i ensamhet.

5.1 Institutionsteatrarnas föreställningar för barn

De traditionella teatrarna har alltid haft ett mycket begränsat utbud för barn, även om det har ökat på senare tid. Tidigare spelades ungefär en sagopjäsa per scen och år för barnen samt gavs skolföreställningar ur den ordinarie repertoaren. Under senare hälften av sextioalet expanderade verksamheten med inriktning på barn – mest utanför institutions-teatrarna, men också inom dessa märktes en viss ökning. Skolteatergrupper med friare arbetsformer bildades vid några av dessa och gav både uppsökande och scenföreställningar. En del av denna expansion var också kvalitativ: nya pjäser med aktuella angelägenheter, nya arbets- och förmedlingsformer.

De traditionella teatrarna har sin traditionella publik som är mycket dominerad av över- och medelklass, som t. ex. Swedner har funnit i flera kultursociologiska undersökningar. Dessa har gällt vuxna, men hemmiljöns och familjeekonomins betydelse för barnen är ju ganska avgörande. Undersökningen "Ungdom i Göteborg" (Andersson och Wallin) 1965 visade den största skillnaden i ungdomens fritidsvanor mellan socialgrupp 1+2 och 3 just när det gällde teater- och konsertbesök, också när den egna studieinriktningen hölls konstant. – Mot bakgrund av denna envist sneda rekrytering – som i praktiken går ut på att över- och medelklassens teaterbesök kraftigt subventioneras av staten – blir den uppsökande verksamheten viktig.

Till att börja med är den lokala tillgången förstas betydelsefull för teatergången, och där är skillnaderna stora mellan storstad, tätort, och landsbygd. Litteraturutredningen har i sina läs- och bokvaneundersökningar även noterat teatergången, och denna varierar med utbudet på orten: personer med folkskoleutbildning går mindre ofta på teatern i de orter där utbudet är mindre. Och det är ju inte så konstigt.

Men en spridning geografiskt av scenerna är inte tillräcklig om det gäller att nå alla med teater. Det innebär fortfarande att folk skall ta sig till teatern, och varför skulle de göra det – utan erfarenhet av att det är något särskilt angeläget. Skall teatern spridas, måste den uppsökande verksamheten vara närgångnare än så. Barnen finns i förskolor och skolor, där kan alla barn nås.

Kulturrådet noterar i sitt betänkande en påtaglig ökning av barn- och ungdomsteaterverksamheten under sextioalet: spelåret 1960/61 gav institutionsteatrarna 690 sådana föreställningar, 1968/69 gav de 1.985 föreställningar – en ökning med nära 190 %. Ökningen ökade: året därpå gavs ca 3.000 föreställningar. Under detta decennium höjdes också barn- och skolteaterns andel av det totala antalet föreställningar från 12 % till 30 %. Det är särskilt Riksteatern men också Norrbottensteatern (som avsätter en dryg tredjedel av resurserna till barnteaterverksamheten) och i viss utsträckning stadsteatern Norrköping–Linköping som ägnar sig åt uppsökande verksamhet. – Trots det ökade utbudet är det fortfarande otillräckligt och ojämnt fördelat, och knappast någonstans ges skolbarnen en föreställning per termin och åldersstadium.

Riksteatern står alltså för merparten av det institutionella teaterutbudet i skolorna. Institutet har funnits sedan trettioalet och givit regelbundna föreställningar sedan fyrtioalet. Sedan mitten av femtioalet har skolteaterverksamheten stadigt utvecklats, sånär som på en svacka i mitten av sextioalet. Nu spelar Riksteatern för skolans samtliga stadier. Tema våren 1974 var Latinamerika. Den totala publiksiffran 73/74 beräknades till mellan 300 000 och 350 000 elever, vilket uppskattningsvis betyder att ungefär var fjärde elev i åldrarna 7–15 år nås åtminstone en gång om året. Motsvarande antal föreställningar beräknades till drygt 2 000. – För sin verksamhet får Riksteatern ett drygt trettioal miljoner kronor i statsbidrag.

Sveriges Radio kan också ses som en form för uppsökande teater. Jag avser härmed teaterpjäser som sänds i radio och TV, även om det kan diskuteras vad det är för funktionell skillnad mellan en TV-sänd film resp. teaterpjäs. Hur som helst är radio- och TV-teater den teaterform som når barnen i hemmet. I vilken utsträckning? Vad radioteatern beträffar belyser en undersökning bland 9–16-åringar något intresset för denna: drygt en fjärdedel av ungdomarna sade sig vara intresserade av radioteater för barn och ungdom, 15 % hade hört minst något av de program som sänts under hösten, och 75 % kände inte till att serierna sändes i radio.

5.2 De fria gruppernas barnteater

De fria teatergrupperna har vuxit fram sedan mitten av sextioalet och många har motiverats av ett intresse för att spela för barn. Omkring hälften av de fria gruppernas föreställningar utgörs av barnpjäser. Dessa ses främst av lågstadiet och förskolan. Mellanstadiet är mindre väl gynnat. Tillkommer de vuxenpjäser, som de äldre barnen ser. Grupperna är i stor utsträckning uppsökande och spelar på skolor, i bibliotek, på fritids- och ungdomsgårdar, i föreningar.

De fria gruppernas framväxt kan ses mot bakgrund av bl. a. ideologiska/politiska motsättningar. I viss utsträckning kunde dessa motsättningar rymmas också inom institutionsteatrarna så att relativt självständigt verksamma grupper bildades inom dessa. Men framför allt är det utanför institutionsteatrarna som denna nya teater utvecklades och utvecklar sig, även om den efterhand kan anknytas till fasta teatrar såväl som sociala institutioner. Till exempel omhandhas från och med 73/74, eller i praktiken 74/75, den uppsökande skolteatern i Stockholm av fria grupper knutna till skoldirektionen. Dessa grupper skall arbeta fram pjäser i nära samarbete med lärare och elever i skolorna.

De fria grupperna har från början haft som målsättning att komma bort från den traditionella sagovärld som barnteatern handlade om. I stället har de tagit upp verkliga problem och händelser i sin produktion, såsom mobbing, yrkesval, sex och könsroller, sociala relationer och känslor av olika slag, och mycket annat. Inriktningen på en aktuell eller allmängiltig verklighet utesluter förstås inte en fantastisk framställning. Särskilt pjäserna för de yngre barnen är fantasifulla om än sällan traditionellt sagoaktiga.

Inte bara pjäsinnehållet har de fria grupperna försökt förändra utan också publikkontakten och arbetsformerna. Kontakten med publiken hänger nära samman med inriktningen på ett förnyat innehåll, med för publiken angelägna frågeställningar. Den tar sig också uttryck i att verksamheten är uppsökande. Det händer också att publiken kommer in på ett tidigt stadium, genom att den t. ex. intervjuas och deltar i diskussioner om hur pjäsen skall se ut. Likaså förekommer det att föreställningar följs upp med diskussioner om de frågor som tagits upp. — Vad arbetsformerna beträffar, försöker de fria grupperna motverka en hierarkisk arbetsordning och ge alla inflytande över repertoar och framställning.

Den grupp som först medvetet satsade på uppsökande barnteater var Fickteatern som startade sin verksamhet 1969 och hade som princip att halva repertoaren skulle bestå av barnpjäser. Fickteatern gick ut i t. ex. skolor och bostadsområden, med minimal teaterrekvisita och med nära publikkontakt — både rumsligt och samtalsmässigt. — Nu spelar många grupper för barn, somliga gör det enbart.

Teatercentrum distribuerar de fria gruppernas föreställningar, som emellertid också i lika stor utsträckning själva sköter sin distribution. 1973 förmedlade Teatercentrum 2 053 föreställningar (vartill kommer de av Teatercentrum-Syd förmedlade som utgör ett par hundra). Av dessa

utgjorde 1 085 barnproduktioner och 936 vuxen- och ungdomsproduktioner. Därutöver förmedlade grupperna själva 1 023 barnproduktioner och 1 544 vuxen- och ungdomsproduktioner.

Om vi räknar med en genomsnittspublik på 150 personer nådde de fria gruppernas barnpjäser en total publik på ungefär 330 000 år 1973. Det är en stor andel av den totala teaterpubliken över huvud taget. Mot detta svarar en mycket liten andel av de totala resurserna: de fria grupperna får dela på bortåt en miljon i statsbidrag medan institutionsteatrarna får mer än hundra gånger så mycket.

Studieförbundens teatergrupper ger också föreställningar, ofta i samband med andra arrangemang av olika slag, men framför allt bär studieförbunden upp amatörverksamheten på området, enligt kulturrådet. Här är också de äldre barnen engagerade: den nedre åldersgränsen är för studiecirkel 14 år och för fritidsgrupper 12 år.

Det finns också en och annan privat skola för teater samt barnteater i kommunal regi. Den kommunala barnteatern (utanför Stockholm) har vuxit fram först på senare år och finns nu i drygt tioalet kommuner. 1969 omfattade nio teatrar sammanlagt 655 grupper med 7 500 deltagare i åldrarna 7–17 år, vilka åstadkom 473 framträdanden mest för närstående. Totalkostnaderna för verksamheten detta år var 5,4 miljoner. (Uppgifterna hämtade från Ny kulturpolitik.)

Den allra största delen av den kommunala verksamheten står dock fortfarande Vår Teater för. Denna barnteater är knuten till Stockholms barnavårdsnämnds fritidsavdelning och omfattar ungefär sjutusen barn (hösten -73: 6 700 barn mellan 7 och 20 år). Teatern har varit verksam sedan 1942. Den har framför allt skapande dramatik på programmet. Kostnaderna beräknades 1974 uppgå till 3,7 miljoner.

Det största intresset för dramatisk verksamhet finner man bland flickorna. I elva-tolv-årsåldern visar intresset en topp. Socialt räknar man med en breddning på senare år, men fortfarande torde det framför allt vara medelklassbarn som hittar till teatern. Och det är, som sagt, främst en huvudstadsföreteelse.

5.3 Något om musikens innebörd

Ordet "musik" härstammar från grekiskans "mousiké" som betyder ton-, dikt-, och talkonst. Däremot inte dans. Och den europeiska musiken gör ett intryck av hantverk: någonting som frambringas med hjälp av hjärna, lungor, röstorgan, händer, instrument.

Men musik kan ta hela kroppen i anspråk och vara starkt knuten till rörelse och dans. I en undersökning från Guldkustområdet (I. Bengtssons referens) förklarar en sagesman, att när han talar om musik menar han trummande, dansande, och sjungande – "allt detta är ett och samma och får inte åtskiljas". – De afrikaner som transporterades till Amerika som slavar slutade emellertid att trumma och dansa. Kvar fanns sången. Men sången bevarade sin kroppsliga karaktär.

Bertil Sundin menar, att vi nu befinner oss i en övergångsperiod mellan en europeisk och en afro-amerikansk musikalisk epok. I denna konfrontation kännetecknas den europeiska traditionen av ordning och effektivitet, intellektuell reaktion och emotionell behärskning, samt musikens inneboende mening. Medan den afro-amerikanska traditionen betyder improvisation och sensibilitet, motorisk reaktion och emotionell uttrycksfullhet, samt musikens alstrade känsla.

Det är dessa traditioner som möter barnen idag. Genom massmedia kommer de i kontakt med popmusiken. I skolan stiftar de bekantskap med musik av olika slag, med tonvikt på europeisk folk- och konstmusik. Detta är en förenkling: det finns annat i barnens musikaliska miljö. Men dessa, mass medias popmusik och skolans musikundervisning, är av strategiskt intresse i detta sammanhang.

Barnens popintresse är tydligt. För den som inte litar på sina egna iakttagelser finns det undersökningar som styrker detta: i projektet "Ungdom i Göteborg" framkom det, att fyra femtedelar av ungdomarna föredrog pop framför annan musik, och en nyligen genomförd fritidsundersökning i samma stad visade, att detta val gjordes av mer än två tredjedelar av barnen i mellan- och högstadiet. Och i en publikundersökning på Sveriges Radio (von Feilitzen och Linné), här kallad popundersökningen, uppgav drygt tre fjärdedelar av barnen i låg- och mellanstadiet och nästan nio tiondelar av barnen i högstadiet, att de i allmänhet brukade lyssna på popprogram i radion.

Detta utbredda intresse är föremål för musikaliska och pedagogiska diskussioner. I sin början fördömdes popen från "ansvarigt" håll, men nu är den tämligen etablerad och det är inte längre så vanligt att bara avvisa den. Frågan blir snarare hur den skall relateras till annan musik. I en diskussion i Dagens Nyheter om "pop eller seriöst?" framkom tre slags värderingar av denna relation: intresset för popmusik kan leda(s) till ett intresse för seriös musik dvs. kan utvecklas till någonting värdefullt, eller popen är en musikform lika god som någon, eller popen är den nu levande musiken och därigenom den värdefullaste. (Diskussionen återfinns i Litteratur, konst och musik.)

Men det handlar inte bara om olika traditioner som kommer i konflikt med varandra. Popmusiken har rötter i den afro-amerikanska musiktraditionen, men den är synnerligen omhändertagen av kommersiella intressenter och spridd genom moderna massmedia. Ännu mera än i USA tycks kommersialismen på det här området ha gjort sig gällande i Sverige, där den kulturella anknytningen är mindre.

5.4 Något om popmusikens kulturella värde

All populär musik är inte popmusik. Enligt Göran Nylöf betyder (år 1965) "popmusik" för det svenska folket musik av det slag som Elvis Presley och Beatles spelar. Och Håkan Sandblad (1969): "Vad man normalt menar med pop är musik som är populär bland ungdom. Det är musik med elektrifierade instrument, med hårt markerad rytm. Taktarten

är 4/4. Man använder flitigt elektronikens möjligheter. Klangen, soundet, är det väsentliga. Den kan vara mycket komplicerad medan däremot det musikaliska grundmaterialet, formen, oftast är ganska enkelt." Men han tillägger, att popmusik lika gärna kan vara exempelvis en mjuk vals. Det är ganska svårt att fånga in popens karaktär: den är elektrisk, och den förändrar sig.

Men generellt är klangen och rytmen och inte minst pulsen framträdande hos popen. Och denna musik utövas av och får ett starkt gensvar hos unga människor. Utöver sin primära musikaliska funktion får popen (påpekar Sandblad och Sundin) en sekundär social funktion: denna tämligen råa och rytmiska musik sårar det etablerade samhällets musiksmak och blir föremål för avståndstagande, vilket förstärker ungdomens identifikation med musiken eftersom den då kommer att symbolisera en mera allmän protest.

I Sveriges Radios pop-undersökning kartlades popens funktioner på så sätt, att ungdomarna (15-16 år) fick ange, vilka av 20 motiv för att lyssna på pop de tyckte passade in på dem. De flesta instämde i motiv som har med popens egenvärde att göra: "det är skönt", "man slappnar av en stund", "det är rytm". Sociala motiv omfattades också, men mindre ofta: "man drar sig undan en stund", "det är de ungas språk", "man träffar andra", "man talar om den med andra". Protestmotivet var nästan det minst omfattade: det var rentav flera som angav motivet "därför att den inte kritiserar allting" än som angav motivet "därför att den kritiserar samhället".

Popens kulturella värde tycks alltså avhängigt dess anknytning till afro-amerikansk musiktradition och dennas appell, genom modern teknologi och massmedia, till ungdomen i dagens västerländska samhälle: primärt är detta värde musikaliskt, sekundärt socialt. — Men pop är pengar, också: området är mycket starkt kommersialiserat.

5.5 Pop är pengar

Per Lysander: "Medan popmusiken internationellt betydde en frigörelse, såväl ideologiskt som musikaliskt, kom den i Sverige att få till följd en total kommersiell styrning av produktionen. Den svenska schlagerindustrin var oerhört solid. Rocken hade kunnat existera i dess periferi som en marginell företeelse för en ekonomiskt marginell publik. Popen markerade att ungdomspubliken hade blivit en stor affär. Därmed tog de etablerade schlagerproducenterna hand om musikerna..." Detta omhändertagande kan dels innebära, att slagkraftiga musikaliska yttringar snappas upp av de ekonomiska intressenterna, och dels att dessa gör ansträngningar att frambringa sådana yttringar.

Barn och ungdomar utövar sitt popintresse på flera sätt: genom att själva sjunga och spela, genom att lyssna och dansa till levande musik, och genom att lyssna och dansa till musik genom apparater. Allt detta kostar pengar. Apparatlyssnandet är mycket dominerande.

De privata utgifterna för radio- och TV-apparater, skiv- och band-

spelare, samt musikinstrument, uppgick till bortåt en miljard kronor 1969 (enligt Hushållsbudgetundersökningen). Musikinstrumentens del i denna summa är liten. Radio- och TV-licenser uppgick till ungefär 375 miljoner. Sammanlagt utgjorde de privata utgifterna på kulturområdet bortåt fyra miljarder kronor.

Det är flera yngre än äldre personer som har tillgång till uppspelningsapparat, de utnyttjar också sin uppspelningsapparat oftare, och de köper flera grammofonskivor. De yngre lyssnar också i betydligt större utsträckning än de äldre på melodiradion. Detta enligt SOU 1971:73, "Fonogrammen i musiklivet", där vi också kan inhämta följande uppgifter:

Skivförsäljningen har ökat starkt under senare hälften av sextioalet (1965 avskaffades den särskilda försäljningsskatten på grammofonskivor): från cirka 50 till cirka 200 miljoner kronor per år. Försäljningssumman för kassettband uppgick år 1970 till cirka 20 miljoner.

Utgivningen av grammofonskivor i Sverige ombesörjs huvudsakligen av kommersiella bolag. Det finns över hundra inspelningsbolag i landet, men det är tre eller fyra av dessa som dominerar branschen. Distributionen domineras av fyra stora bolag.

Den kommersiella musikproduktionen omfattar framför allt två typer av musik: stabiliserad klassisk musik och modemusik. Modemusiken överväger starkt. Den består ju inte bara av popmusik, men Grammofonleverantörernas förening uppger att "den s. k. popmusiken" omfattar bortåt två tredjedelar av den totala försäljningen.

Radion spelar en viktig roll i barnens musikaliska miljö. Inte bara genom sitt utrymme, utan också genom t. ex. sin interaktion med skivindustrin. Hitlistorna är av stor betydelse för skivförsäljningen, och vice versa.

I Sveriges Radios pop-undersökning visade sig popprogrammen samla de flesta lyssnarna i alla åldrar, även om intresset var allra störst bland de äldre barnen. Somliga pop-program fick lyssnarvärden mellan 50 % och 80 %, vilket kan jämföras med att inget radioprogram under senare år erhållit lyssnarsiffror över 40 % bland vuxna.

Och radiolyssnandet inspirerar till skivinköp: 30–40 % av barnen har någon gång köpt en skiva efter att ha hört den i Tio i Topp, 25 % efter att ha hört den på Svensktoppen.

5.6 Musiken i förskoleåldern

I förskoleåldern upplever en del barn musik som utövas av föräldrar och äldre syskon: en fjärdedel av den vuxna befolkningen utövade musik (exklusive sång och dans) i den undersökning som Nylöf gjorde 1965. Somliga av dessa vuxna musicerande går väl in för att aktivera sina barn, och även de som inte gör det torde, omedelbart eller på sikt, utgöra en inspirationskälla.

Och barnradion sänder i viss utsträckning särskilda musikprogram för

små barn, t. ex. det så populära programmet Klapp och klang i anslutning till Småbarnskvarten — som nog främst är något för hemmabarnen eftersom programmet kommer ungefär då många barn lämnas eller hämtas på daghem eller hos dagmamma. En undersökning om användningen av radio och TV i förskolan visade också, att endast 1–2 % dagligen lyssnade till radio, medan siffrorna för TV-tittande var många gånger större. (Faith-Ell.)

Barnstugeutredningen påpekar, att ”rytm, rörelse, ljud, ljudskapande och musik är och bör vara dagliga inslag” i förskolan. Och vidare att det gäller att utgå från barnen och inte från musiken: barnens musikaliska (i vid bemärkelse) utveckling är viktigare än överförandet av en viss musikform och smak. I denna utveckling är både den emotionella och den kognitiva aspekten (lust och förmåga, alltså) viktiga, likaså är såväl mottagande som skapande verksamheter viktiga — dessa olika faktorer i utvecklingen utesluter inte, utan förstärker, varandra.

Hur är det idag? I vilken utsträckning beaktas det aktiva lyssnandet, det egna skapandet, och barnets totala musikutveckling i dagens förskola? Också dagligen förekommande musik kan ju vara ganska slentrianmässig, även om den aldrig blir så slentrianmässig som hemmens melodiradiokuliss. Radio används som sagt i liten utsträckning på daghemmen.

En undersökning bland Göteborgs lekskolor (Larsson) ger en viss inblick i förhållandena. De förskollärare som svarade på enkäten (de mera musikintresserade, kanske) uppgav, att musikaktiviteter förekom dagligen. Grammofon utnyttjades gärna: de flesta lärare kunde visserligen sjunga och spela piano men de yngre tycktes osäkra om sin förmåga och typiskt var, att de äldre spelade själva och de yngre använde tekniska hjälpmedel.

I lekskolans musikaliska utrustning ingick vanligen en uppsättning rytminstrument, några sångsamlingar, ofta piano, grammofon och skivor. Gullan Bornemark tycktes inta en ledande plats när det gällde såväl grammofonskivor som sångsamlingar. På det hela taget var barnvisorna av traditionell barnvisetyp. Schlagere och pop förekom i viss utsträckning. Klassisk musik och folkmusik förekom sällan.

5.7 Musikundervisning i skolåldern

I grundskolan omfattar musikundervisningen 1 timma i veckan de båda första åren, 2 timmar i veckan de därpå följande tre åren, och i de fyra sista årskurserna resp. 1, 2, 0, och 1 timmar i veckan. Undervisningen har länge haft en tämligen ensidig inriktning mot sång, gehörsövningar och lyssnande till europeisk konstmusik. Sedan 1960-talet pågår en viss förnyelse av klassundervisningen. Begreppet musik tolkas i vidsträcktare bemärkelse. Olika musikarter förekommer: pop, jazz, folkmusik från hela världen, komponerad musik (inte minst nutida), visor av olika slag. Genom samverkan mellan musik och andra ämnen kan eleverna få

uppleva musikens förankring i skilda miljöer. Arbetssättet blir mera kreativt, med inslag av såväl ljudskapande och andra former av musikalisk improvisation som skapande i rörelse, bild och ord till musik. Skolinstrumentariet har berikats genom olika former av stavspel och olika klanginstrument. Samverkan mellan sång och instrument förekommer.

Viss frivillig musikundervisning (i instrumentalmusik, solosång och körsång) förekommer på högstadiet, men den mest omfattande frivilliga musikundervisningen svarar de kommunala musikskolorna för. De allra flesta kommuner har musikskola, och om några år lär det finnas i alla. Ungefär en fjärdedel av grundskolebarnen går i musikskola. Bruttokostnaderna uppgick 1973 till bortåt 150 miljoner kronor, som huvudsakligen utgjorde personalkostnader.

Eleverna i musikskolan börjar med en grundkurs, i årskurs 1 eller 2, varpå de specialiserar sig. Läsåret 1972/73 spelade ca 60 000 piano, ca 37 000 blockflöjt, ca 30 000 gitarr. Ungefär 20 000 ägnade sig åt träblåsinstrument och 10 000 åt mässingsblåsinstrument, medan ca 17 000 föredrog stråkinstrument. Andra verksamheter samlade färre utövare. Ungefär 29 000 elever deltog (också eller enbart) i körsång eller ensemblespel. (Dessa uppgifter är hämtade från en enkät om kommunal musikundervisning gjord av Svenska kommunförbundet 1972).

Också studieförbunden har undervisning i musik men det berör barnen mindre. Visserligen är 14-årsgränsen uppluckrad i musikcirkulärna: 50 % av deltagarna får enligt gällande statsbidragsbestämmelser vara yngre. Å andra sidan är de kommunala musikskolorna fria, och de absorberar fler och fler barn, medan utvecklingen i studieförbunden har stagnerat på musiksidan. Kulturrådet söker en förklaring till detta i att förbunden inte knyter an till ungdomens musikintresse.

Det förekommer också att barnen lär varandra: förmedlar sånger och gitarrackord, till exempel. I vilken utsträckning är okänt, men det är nog inte ovanligt sedan popen slog igenom.

5.8 Skolkonserter

Barnen kommer i ökande utsträckning i kontakt med levande musik i skolan. Det är framför allt Rikskonserter som står för skolkonserterna. Detta institut arbetar med målsättningen, att mot slutet av 70-talet varje skolbarn skall få tre konserter per läsår. (Barnen lyssnar stadiervis, även om det också förekommer konserter med mindre publik.) Detta kommer att innebära ca 15 000 konserter per läsår – nu är institutet uppe i ca 4 000.

Konserterna är av varierande slag. De ges av tillfälligt engagerade artister och grupper, mindre ensembler, institutets egen stråkkvartett. Inemot hälften av konserterna genomförs med regionmusiken. Läsåret 1971/72 uppgick kostnaderna för skolkonsertverksamheten till ungefär 5 milj. kr, vilka huvudsakligen täcks genom statsanslag, i någon mån genom intäkter.

Förutom den ordinarie konsertverksamheten bedriver Rikskonserter

också viss experimentell verksamhet i skolan. Det handlar bl. a. om att öka publikens engagemang genom att t. ex. låta lärare och elever delta i förberedelsen och genomförandet av en konsert eller genom att släppa in musiken i klassrummen i stället för att ha framträdande inför stor publik.

Rikskonserter har också experimentell verksamhet på ett tiotal daghem, i nära anslutning till socialstyrelsens försöksverksamhet enligt barnstugeutredningens riktlinjer.

Det övriga utbudet av skolkonserter är jämförelsevis litet, även om symfoniorkestrarna ger en del. Musikcentrum förmedlar få skolkonserter men täcker däremot ungdomsgårdarna, huvudsakligen i Stockholms-trakten. Centrumet har kontinuerligt samarbete med Stockholms stads fritidsnämnd.

6 Variationer i barns kulturella situation

I Ny kulturpolitik berör kulturrådet antydningssvis barns och ungdomars kulturella situation. Som ett av delmålen för de kulturpolitiska åtgärderna anges samordning och differentiering (av dessa åtgärder), och det innebär bl. a. särskilda insatser för de människor som dåligt fångas in av de allmänna insatserna. Dit hör barn och ungdomar:

För alla barn gäller, att deras inneboende förutsättningar för kulturella aktiviteter är särskilt gynnsamma, och att deras efterfrågan på detta område är så stor att den ofta inte kan mötas av det tillgängliga utbudet. Därför bör omfattningen av och variationerna i detta utbud ökas. Som exempel föreslår kulturrådet, att den kulturella verksamheten i förskolorna breddas, och att kommunerna utvidgar sina musikskolor och utvecklar liknande verksamheter också när det gäller andra konstformer.

För barn och ungdomar i allmänhet gäller också, att kulturkommersiella intressenter i stor utsträckning riktar sig till dem, vilket har negativa konsekvenser för deras utveckling. Därför måste särskilda samhällsliga motåtgärder vidtas. Vilka de skulle vara anges inte närmare.

Den kulturella situationen varierar mellan olika grupper av barn och ungdomar. Dessa variationer beror på skillnader i uppväxtvillkor såväl beträffande föräldrarnas situation som den yttre miljön. Dessa skillnader innebär en uppspaltning som grundläggs i barndomen och förstärks i tonåren, i vissa fall genom utbildningen. Motåtgärder behövs, menar rådet.

Särskilt kulturstöd bör också ges barnfamiljer, lågutbildade, institutionsvårdade, (pensionärer), invandrare, handikappade och människor i glesbygd. Av dessa är eller har många barn.

Kulturrådet har kritiserats för att endast antydningssvis beröra barnens situation. Sådan kritik framfördes till exempel i en hemställan till chefen för utbildningsdepartementet, från organisationer som arbetar för att utveckla kulturella aktiviteter hos barn. I denna hemställan påpekas det, att barn utgör omkring en fjärdedel av landets befolkning och är en integrerad del av samhället men är särskilt påverkningssbara, vilket motiverar speciell uppmärksamhet.

6.1 Faktorer som bestämmer den kulturella situationen

Kulturrådet menar alltså, att skillnader i barns uppväxtvillkor motiverar särskilda åtgärder för olika grupper av barn. Vilka är då dessa skillnader, och vad beror de på? Vad är det som bestämmer barnens kulturella situation?

Dels delar barnen den kulturella situationen med vuxna (i bostaden, i skolan, på fritiden, på institutioner), även om denna gemensamma situation ter sig olika för de små respektive de stora. Dels står de utanför de vuxnas kulturella situation (i sådana verksamheter som arbete och politik), även om de påverkas av den och påverkar den. Barnen har också sina egna verksamheter (sina lekar), även om de vuxna i stor utsträckning kontrollerar eller deltar i dessa. — Detta om den mera allmänskulturella situationen.

Vad beträffar särskilda kulturella aktiviteter utövas somliga företrädesvis av barnen (t. ex. serieläsande), andra företrädesvis av de vuxna (t. ex. dagstidningsläsande), åter andra av såväl barn som vuxna (t. ex. TV-tittande). I vissa avseenden närmar sig barnen de vuxnas kulturmönster med stigande ålder (mera tidningsläsande, mindre bildskapande), i andra sker det ett fjärande i tonåren (från TV, till pop och film).

Barnens kulturella situation är alltså i mycket stor utsträckning gemensam med eller påverkad av de vuxnas. Vad är det då som bestämmer denna? Vad påverkar, till att börja med, kulturen i och omkring hemmet? Hur kan därigenom denna kultur indirekt påverkas?

Låginkomstutredningens omfattande levnadsnivåbegrepp kan lika gärna ses som ett allmänskulturellt begrepp: dels därför att det inte bara handlar om kroppens välfärd utan också om själens, dels därför att det definieras genom resurser för påverkan snarare än genom objekt för behovstillfredsställelse. Sten Johansson anger följande levnadsnivåkomponenter: hälsa, kostvanor, bostad, uppväxtförhållanden och familjerelationer, utbildning, sysselsättning och arbetsplatsförhållanden, ekonomiska resurser, politiska resurser, fritid och rekreation. Vad har dessa för kulturell betydelse? Jag väljer ut de komponenter, där åtgärder i dagens Sverige förefaller kunna ge de största marginaleffekterna på kulturens område.

Bostaden och dess område är en del av den kulturella situationen som är viktig för barnen: de tillbringar ju så stor del av sin tid här. Och här ägnar sig barnen åt särskilda kulturaktiviteter av olika slag. Områdets såväl allmänskulturella utformning som särskilda kulturella utrustning lämnar emellertid vanligen mycket övrigt att önska.

Föräldrarnas *utbildning* har starkt samband med deras kulturella aktiviteter, som återverkar på barnen. Barnens egen utbildning har allmänskulturella konsekvenser, omfattar övning i särskilda kulturaktiviteter och påverkar deras fritidsaktiviteter.

Föräldrarnas *arbete* (förekomst och typ) är ett centralt område i deras allmänskulturella situation, som återverkar på barnen. Arbetet ökar eller minskar möjligheterna att utveckla kulturella aktiviteter, möjligheter i form av tid och ork och lust.

Och de *ekonomiska resurserna* sätter gränser för val av kulturaktiviteter: somliga sådana är dyra, vilket blir särskilt kännbart i flerbarnsfamiljer.

De *politiska resurserna*, är liksom arbetet, avgörande för föräldrarnas allmänkulturella situation och indirekt för barnens. Vad barnen själva beträffar, så är deras politiska deltagande minimalt och den politiska bevakningen av dem är bristfällig.

6.2 Kulturella variationer mot bakgrund av inkomstskillnader

Nu är alla dessa villkor i stor utsträckning kopplade till varandra. Det betyder, att många människor har det t. ex. så här: bor i förort, har låg utbildning, besvärliga arbetstider och arbetsförhållanden, begränsade ekonomiska resurser, och ringa politiskt inflytande. Vad gör de på sin fritid, och hur gestaltar sig deras allmänkulturella situation? – Eftersom villkoren är kopplade till varandra (se t. ex. S. Johansson, Om levnadsnivåundersökningen) i en total situation, kan vi betrakta något av dem som tecken på den totala situationen. Det är framför allt de lättast mätbara villkoren som brukar bli föremål för undersökningar, t. ex. inkomsten.

Hushållsbudgetundersökningen 1969 visade, hur utgifterna för bl. a. kulturobjekt varierar med hushållens nettoinkomst. De som har högre inkomster lägger förstås ut mera pengar på kultur. Men denna skillnad ser ut att vara mindre när det gäller att skaffa kulturobjekt till hemmet (leksaker och musikinstrument, apparater och tillbehör till sådan) och större när det gäller att uppsöka kulturinstitutioner och evenemang. Ett så "folkligt nöje" som bio lägger de rikaste ut drygt fem gånger mera på än de fattigaste. Och om vi inte begränsar oss till extremgrupperna, utan tar medelvärdet för hushåll med en nettoinkomst under resp. över 30 000/år så lägger de senare ut närmare två och en halv gånger så mycket på bio som de förra. Ännu större är skillnaderna i utgifter för idrottsevenemang. De rikaste lägger ut tretton och en halv gånger mera än de fattigaste, och de som har inkomster över 30 000 lägger ut mer än tre gånger så mycket som de andra.

Inkomster och utbildning hänger ihop med varandra – men inte i alla sammanhang. I litteraturutredningens läs- och bokvaneundersökning redovisar Swedner en jämförelse av vissa kulturvanors fördelning mot bakgrund av resp. utbildningsnivå och socialgruppstillhörighet (socialgruppsindelningen tar också hänsyn till inkomster och inflytande). Fördelningen är mycket likartad i båda fallen, men vissa skillnader finns: så är t. ex. utbildningen mera avgörande när det gäller besök på bibliotek, medan socialgruppstillhörigheten är mera avgörande när det gäller att ha fem hyllmeter böcker i sin bostad. – Kanske kan vi tolka detta som så, att när det gäller kulturaktiviteter så är utbildningen mera betydelsefull, och när det gäller kulturobjekt så är inkomsterna mera betydelsefulla.

6.3 Kulturella variationer mot bakgrund av utbildningskillnader

För att fortsätta med läs- och bokvaneundersökningen, så ges i denna en översikt över markanta skillnader i olika fritidsaktiviteter mellan olika utbildningsnivåer. (Undersökningen är inte "representativ" för den vuxna befolkningen i hela landet: den har genomförts i några orter som antas ha relativt begränsat kulturutbud. Dessa orter och förorter är Jörn, Skellefteå, Skärholmen, Oxhagen, och Kirseberg.)

I översikten noteras markanta öknings med högre utbildning för aktivt musicerande (inkluderande uppmärksamt lyssnande på grammofon eller bandspelare, samt deltagande i körsång), läsning av tidskrifter och facklitteratur och skönlitterära böcker, biblioteksbesök, samt besök på bio, teater, revy, konserter, museer och konstutställningar. Markanta minskningar med högre utbildning noteras endast för handarbete och bingo. (Alla möjliga fritidsaktiviteter är dock inte medtagna.) Det är inga påtagliga skillnader när det gäller läsning av veckotidningar och dagstidningar, inte heller när det gäller att se på TV eller lyssna på radio uppmärksamt, och inte heller när det gäller amatörteater.

När det mera allmänt gäller att läsa, titta på TV och lyssna på radio – utan några särskilda krav på uppmärksamhet – visar det sig att dessa verksamheter sammanlagt upptar ungefär hälften av de undersökta fritid. De huvudsakligen folkskoleutbildade ägnar mycket mera tid åt etermedierna än de andra, som ägnar mycket mera tid åt läsning av tidskrifter och böcker.

Angående de böcker som läses kom undersökningen fram till, att massmarknadslitteraturen gärna läses i alla skikt medan läsningen av bokhandelslitteratur visade ett klart samband med utbildningsnivå.

Televisionen har blivit vårt främsta massmedium, och något av en familjemedlem. Men omfattningen och inriktningen av TV-tittandet varierar, bl. a. med utbildningen, visar flera undersökningar. Bl. a. utfrågades TV-publiken en del av hösten 1971, och då framkom det att det genomsnittliga tittandet under en vecka varierade från ungefär tretton och en halv timme bland de lågutbildade till ungefär nio timmar bland de högutbildade. De senare ägnar en något större del av sin tittartid åt TV 2 än de förra. (Ur Radio och TV möter publiken, s. 171.)

Radions och televisionens underhållningsprogram är allmänt populära. Intresset för dessa är obetydligt större bland de låg- än högutbildade. Men de "seriösa" programmen gör skillnad: intresset för dessa är klart större bland de högutbildade. Dramatiska (i vid bemärkelse) framställningar är allmänt populära, likaså faktaprogram, och likaså sport. – Dessa uppgifter är hämtade ur en sammanfattning av undersökningsresultat, som Ingemar Lindblad formulerat (Etermediernas värld, s. 188.) Författaren påpekar också, att skillnader mellan olika utbildade människor är tydligare när det gäller musik än någonting annat.

Sambandet mellan musikvanor och utbildning påvisas också av Nylöf i en musikvaneundersökning 1965. De med studentexamen lyssnade mindre på melodiradion är de övriga. Musikaktiviteter av olika slag ökade

på det hela taget tydligt med utbildningen, med undantag för att lyssna på musik i radion.

Sammanfattningsvis pekar de här refererade undersökningarna på, att de som har lägre utbildning i relativt stor utsträckning ägnar sig åt massmediaaktiviteter i hemmet: ser på TV, lyssnar på melodiradion, läser dags- och veckotidningar. I mindre utsträckning läser de böcker och tidskrifter, eller spelar något instrument. I liten utsträckning uppsöker de kulturinstitutioner och evenemang av olika slag.

Medan de som har högre utbildning mindre ägnar sig åt etermedierna och mera odlar litterära aktiviteter: läser böcker och tidskrifter. De spelar oftare något instrument eller ägnar sig åt selektivt musiklyssnande, är mycket oftare intresserade av seriös musik. De går i mycket större utsträckning än övriga på olika kulturevenemang som teater, konserter, bio, bibliotek och museer.

Och vad gör deras barn?

6.4 Skillnader i förskoleåldern

Vi vet att barn lär sig en hel del av sina föräldrar, på ett eller annat sätt. Vi kan förvänta oss, att barnen tenderar att närma sig sina föräldrars kulturmönster. Men inte alldeles, ty samhället förändrar sig, och barnen umgås också med andra än sina föräldrar, och för övrigt gör de egna erfarenheter och drar egna slutsatser. Dessutom utvecklar barn i olika åldrar särskilda kulturpreferenser.

I förskoleåldern är de flesta barn mest hemma eller i hemmiljö. Den kulturella miljö som de växer upp i, varierar med föräldrarnas utbildning. I de lågutbildades hem torde melodiradion vara på i relativt stor utsträckning, medan musikmiljön i de högutbildades hem är mera selektiv. TV finns i stort sett överallt, och den står oftare på i de lågutbildades hem. Särskilt barnfamiljer är TV-orienterade, och barnen ser på TV i större utsträckning i de familjer där de vuxna gör det, enligt en på Sveriges Radio gjord undersökning av 3–6-åringars levnadsvanor och etermediabeteende. Samma undersökning ger vid handen, att de allra flesta vuxna ändå mer eller mindre kontrollerar sina barns TV-tittande, av olika skäl (t. ex. att barnen kan bli rädda eller lära sig dumheter), dvs. förbjuder dem att se vissa program. På vilka grunder? I de familjer där fadern har högre utbildning förlitar man sig oftare på det egna omdömet (med avseende på vad barnen skall se) än i de familjer där fadern har lägre utbildning. — (von Feilitzen och Linné.)

Hur ser mottagarsituationen för övrigt ut i resp. låg- och högutbildade familjer? Familjemedlemmar sitter ofta och ser på TV tillsammans men det behöver ju inte innebära någon aktiv gemenskap. I vilken utsträckning pratar de vuxna med barnen om de program som de ser tillsammans? Detta är av intresse: så tyder t. ex. en undersökning på Sveriges radio av sambandet mellan TV-våld och aggressivitet hos barnen på, att TV:s effekter är störst när intrycken inte på något sätt bearbetas. (Linné.)

I en annan undersökning (Preisler) jämfördes svenska familjer med finska invandrarfamiljer. Barnen i dessa familjer var i 4–6-årsåldern. Familjerna är egentligen inte "jämförbara", de har valts ut på olika sätt och det innebär bl. a. att de finska föräldrarna oftare är lägre utbildade än de svenska. De är också yngre, mödrarna förvärvsarbetar ofta, föräldrarna har ofta skiftarbete, och barnen går i stor utsträckning på daghem. De skillnader i mediavanor som framkommer kan alltså bero på lite av varje.

Alla barnen "brukade" se vuxenprogram tillsammans med vuxna, ofta också barnprogram. Föräldrarna talade ofta med barnen om programmen efteråt, särskilt barnprogrammen. De svenska föräldrarna visade sig i detta avseende aktivast.

Föräldrarna tillfrågades i denna undersökning också om, i vilken utsträckning de brukade läsa sagor för barnen. Hälften av de svenska föräldrarna (som skall vara mer eller mindre representativa för riket) brukade göra det så gott som dagligen och en tredjedel brukade göra det en gång i veckan. De övriga gjorde det mera sällan. Av de finska föräldrarna brukade en fjärdedel läsa böcker så gott som dagligen, en fjärdedel ett par gånger i veckan, och de övriga mera sällan eller aldrig. På finska brukade 9 % läsa så gott som dagligen, 11 % ett par gånger i veckan, 16 % mer sällan och 25 % aldrig.

Så gott som alla förskolebarn lyssnar alltså på radio och ser på TV i sina hem – i särskilt stor utsträckning gör de lågutbildades barn detta. Förskolebarnens föräldrar läser i varierande utsträckning sagor för dem. Det är rimligt att anta att de mera bokvana högutbildade föräldrarna gör det i större utsträckning.

Det är också rimligt att anta, att de högutbildade som har en större inriktning över huvud taget på att söka upp kulturinstitutioner och evenemang av olika slag, också i större utsträckning söker upp sådana för sina barns räkning än de lågutbildade. Men utbudet är under alla förhållanden begränsat, när det gäller barn.

6.5 Skillnader i skolåldern

När barnen börjar skolan förändras deras kulturella situation. De kommer i regelbunden kontakt med samhället utanför familjen (somliga har redan gjort det, men nu gör alla det), de utvecklar kamratkontakter, och de tillägnar sig kunskaper och färdigheter och förvillelser. Emellertid är de olika förberedda för detta: barn vars föräldrar har högre utbildning kommer till skolan med en större beredskap än barn vars föräldrar har en lägre utbildning. (Också barn som har varit på daghem eller i lekskola lär vara bättre förberedda när de börjar skolan än barn som inte har varit det.)

Hur som helst, de flesta barn lär sig läsa, och de utvecklar snart ett läsintresse. De går igenom en "bokslukarperiod" – men hur många barn kan egentligen sägas vara bokslukare? De undervisas i musik, vilket för

det mesta betyder sång. Ungefär vart fjärde barn går i kommunal musikskola – med tanke på hemmiljöns betydelse torde de högutbildades barn vara överrepresenterade där. De får teckna i skolan – under mer eller mindre fria former, vilket i och för sig inte behöver innebära någonting frigörande.

Rita och måla har väl alla barn mer eller mindre erfarenhet av redan när de börjar skolan – det är alltså någonting som de fortsätter med, delvis under andra förhållanden. Hur länge fortsätter de? Enligt S. Eriksson (i *Barn och bild*) medför så småningom en ”kritisk medvetenhet . . . en allmän motvilja mot bildframställning. Framför allt gör sig en stark självkritik gällande i puberteten.” Varifrån kommer självkritiken? Det är också i puberteten som läsintrasset mattas (och somliga definitivt tappar läslusten). Däremot utvecklas nu musikintresset starkare hos många.

Angående kulturförmedlingen och kulturaktiviteter i övrigt skall skolan enligt läroplanen ge undervisning i bildkonst. Radio och TV används i undervisningen. Skapande dramatik och teater förekommer från lågstadiet, men har först på senare år kommit in som moment på lärarhögskolorna – det tas främst upp i svenskämnet och i någon mån i ämnena konst, musik och gymnastik. – Dessutom besöks skolorna i ökande utsträckning av författare och fria teatergrupper samt Riksteatern, Rikskonserter och Riksutställningar.

Och vad gör skolbarnen på sin *fritid*? Undersökningarna ”Ungdom i Göteborg” (Andersson och Wallin) som avser årskurs 8 år 1965, och ”Fritid och kultur i Göteborg” som avser årskurs 4–9 år 1971, visar i stort sett tendenser som man kan vänta sig: Barn från högre socialgrupp läser oftare böcker, och de går oftare på teater eller konsert. Alla barn ägnar sig mycket åt TV och radio, serie- och veckotidningar – men särskilt vanligt är detta bland barn från lägre socialgrupp. Dessa går också oftare på ungdoms- eller fritidsgård. Och de går oftare på bio – vilket är i linje med tidigare undersökningar av barns filmvanor. Däremot ”stämmer” det kanske inte med deras föräldrars vanor – enligt t. ex. litteraturutredningen och hushållsbudgetundersökningen, som visade ökande biobesök med högre utbildning/inkomster. Båda dessa undersökningar gjordes 1969, och det är kanske så, att TV har blivit ”fattigmans bio” – långfilmer på TV har visat sig vara synnerligen populära.

Barnen, däremot, börjar söka sig ut ur hemmet med stigande ålder. Hemmet börjar kännas trångt, i olika avseenden – inte minst är utrymmet ofta begränsat. Barnen söker sig till sina kamrater, som också har det lite trångt hemma. Återstår att gå på lokal. Det finns inte så många: fritidsgård och biograf är ett par av få möjligheter.

Hur är det med fritidsgårdarnas kulturella atmosfär? I vilken utsträckning utövar ungdomarna kulturella aktiviteter där, och i vilken utsträckning bjuds de på sådana? Reproducerad musik förekommer i varje fall. Det mera levande utbudet är sannolikt störst i Stockholmstrakten (Vår Teater, Teatercentrum, Musikcentrum). Det är också i Stockholmstrakten som vi har två tredjedelar av landets fritidshem, för 7–12-åringar.

Angående utbildningen, så är det ju inte bara föräldrarnas utan också barnens egen, som påverkar deras fritidsaktiviteter. Socialgruppskillnaderna för de olika fritidsaktiviteterna i UG-undersökningen minskade avsevärt, när studieinriktningen kontrollerades — även om den fortfarande var stor när det gällde att gå på teater och konsert. (Men studieinriktningen är ju inte alldeles oberoende av socialgruppstillhörigheten.)

6.6 Allmänskulturella skillnader

Barnen utvecklar tydligen olika kulturaktiviteter i varierande grad, beroende bl. a. på hemmiljön, barnstugornas och skolornas insatser. Och hur varierar barnens allmänskulturella miljö? Det beror förstås på vad vi tar fasta på i denna. En vanlig uppfattning, som jag ansluter mig till, är att en människas möjligheter att *påverka sin situation* är avgörande för hennes själsliga välbefinnande och utveckling.

Marianne Frankenhaeuser nämner t. ex. att experimentella undersökningar visar hur man kan motverka eller åtminstone reducera de stressreaktioner som utlöses i situationer där människor känner sig hjälplösa, genom att ge dem ökade möjligheter att utöva kontroll över situationen.

Sten Johansson betraktar levnadsnivåns olika komponenter som resurser för påverkan. Resurserna är ojämnt fördelade samt kopplade till varandra. De föräldrar som har goda resurser i ett avseende har det ofta också i andra. Och vad föräldrarna har förmedlar de på ett eller annat sätt till barnen.

Rita Liljeström refererar (i "Uppväxtvillkor") vissa jämförelser mellan olika kategorier av människor, med avseende på möjligheterna till inflytande. Tjänstemän har på det hela taget större möjligheter till inflytande på sin arbetsplats än arbetarna (även om det finns många tempotjänstemän). Det är att vänta, att erfarenheterna på arbetet påverkar förhållandena i hemmet. Medelklassföräldrar förmedlar mera hoppfullhet till sina barn, arbetarföräldrar mera hopplöshet. En allmän motivation att försöka kontrollera sin situation bör då framför allt finnas hos medelklassbarnen. Å andra sidan ges denna motivation en individualistisk inriktning, medan den hoppfullhet som finns hos arbetarna är knuten till kollektivet.

Politiskt arbete skulle kunna kompensera maktlöshet på arbetsplatsen. Men det är inte så många som ägnar sig åt politik i någon mera aktiv bemärkelse: enligt låginkomstutredningen står en dryg tredjedel av de vuxna utanför varje aktivitet (utom röstandet) på det politiska området, och ytterligare en femtedel har endast fackligt medlemskap. Många förstår inte heller att hävda sina intressen gentemot myndigheterna.

Inflytande på den samhälleliga produktionen och produktionsförhållandena torde vara viktigare än annat inflytande. Men tillfälligt själsligt välbefinnande kan uppnås genom skenbart inflytande, eller genom inflytande i mera isolerade sammanhang. Kan man inte utöva

inflytande på arbetsplatsen så kan man kanske göra det i familjen. Är man närmast ett bihang till maskinen på verkstadsgolvet, så kan man kanske slöjda på sin fritid.

För att påverka situationen behövs det bl. a. kunskaper. Detta är problematiskt i ett arbetsfördelat och rörligt samhälle. Här räcker det inte med omedelbara erfarenheter för att utveckla användbara kunskaper, eftersom den omedelbara situationen hänger ihop med mera avlägsna förhållanden. Inte heller är det tillräckligt att information om avlägsna förhållanden på ett mer eller mindre slumpmässigt sätt förmedlas genom bilder och styckenotiser. Sådan information ger ytliga inblickar i olika situationer, men vad det gäller är att utveckla kunskaper om samband, att se sambanden mellan den egna situationen och andras.

För många barn är situationen nu sådan, att deras omedelbara erfarenheter, ännu mera än föräldrarnas, är begränsade till få sektorer i samhället: bostad och bostadsområde, rekreations- och utbildningsmiljöer, sjukhus och andra serviceinstitutioner. Detta ger begränsad samhälllig förståelse: den samhällliga situationen handlar först och främst om arbete, om ekonomiska och politiska förhållanden. Men dessa får barnen inte mycket inblick i. Rita Liljeström skriver, att i den traditionella familjen kunde färdigheter till arbetsuppgifter förmedlas på ett konkret sätt, medan förmedlingen i den moderna familjen ger "en allmän beredskap till ospecificerade och ovissa framtidsuppgifter".

Hur förmedlas en sådan allmän beredskap? Genom inlärande av allmänna basfärdigheter och grundläggande kunskaper, genom överföring av könsroller, genom tillägnande av rådande normer och värderingar, genom ytliga presentationer t. ex. i massmedia av typer av yrken snarare än tydliga framställningar av arbetsuppgifter.

Genom massmedia kommer rapporter från det vuxna samhällliga livet. Televisionen visar bilder från yrkesliv och politik, tidningar av olika slag likaså, och i någon utsträckning barnböckerna. Summan av utbudet (av såväl information som underhållning) är tämligen konservativt med avseende på könsens olika arbetsuppgifter och ger ytliga framställningar av arbeten i form av materiella attribut och statussymboler.

I hemmet utvecklas alltså, som en allmän beredskap inför framtida och ovissa uppgifter, motivation och möjligheter att påverka – i varierande utsträckning beroende på klasstillhörigheten (men också t. ex. könstillhörigheten). Skolan skall i princip vara lika för alla. På ett lägre stadium är det dess uppgift att utveckla grundläggande kunskaper och färdigheter hos alla och att förmedla en värdegemenskap. På ett högre stadium sker en uppdelning av eleverna på olika linjer, en uppdelning som skall baseras på de individuella förutsättningarna.

Men även om skolan till att börja med utformas lika för alla, så kan den ha mycket olika betydelse för elever med olika bakgrund. Elevernas totala sammanhang bestäms mycket av deras familjebakgrund, klass- och könstillhörighet. Olikheter i dessa förhållanden ger olikheter i värderingar och vanor, färdigheter och framtidsmöjligheter – i motivation och

möjligheter att påverka. Vad betyder skolan för de barn som kommer dit med större motivation och möjligheter att påverka, och vad betyder den för de barn som kommer dit med mindre motivation och möjligheter att påverka? Sannolikt är det de förstnämnda barnen som har de största möjligheterna att tillgodogöra sig undervisningen.

Olikheterna i elevernas bakgrund och de därav följande variationerna i deras förutsättningar att tillgodogöra sig skolundervisningen, där de förhoppningsfulla och bokvana medelklassbarnen ligger bättre till än arbetarklassbarnen, har medfört ökande krav på att det i skolundervisningen tas hänsyn till de individuella förutsättningarna hos eleverna. (Se t. ex. litteraturutredningen.) Det har visats, att utbildningen har ett nära samband med kulturaktiviteter av olika slag, och satsningar på utbildningen bör då ge kulturella effekter.

Utom hemmets och skolans, är också kamratgruppens (eller kamratgruppernas) allmänskulturella betydelse värd att diskuteras. Vad betyder kamraterna för varandra? Vad betyder de i förhållande till familjen, skolan, samhället i stort?

Rita Liljeström hänvisar i "Uppväxtvillkor" till Eisenstadt, som menar att kamratgängen utgör övergångsgrupper mellan familjen och samhället. I de västerländska samhällena är det dels så, att familjeförhållandena gestaltar sig mycket annorlunda än förhållandena i arbetslivet, och dels är familjen tämligen isolerad från samhället i övrigt. Den allmänna beredskap som familjen förmedlar blir då otillräcklig eller hämmande. Då fyller kamratgruppen en uppluckrande funktion i förhållande till familjens påverkan, och kan därigenom bereda vägen för påverkan från andra håll – eller utöva sin egen påverkan. Bland kamraterna tillåts individen att vara en "total och diffus person" – dessutom kan i kamratgruppen förmedlas och utvecklas nya beteenden och föreställningar om framtiden. Skolan skall också utgöra en övergång mellan familjen och samhället men är tydligen inte tillräcklig: den långa utbildningen och segregationen mellan skolan och kamratgrupperna innebär, att "samhällets grundvärden med nödvändighet framställs för barn och ungdomar på ett selektivt sätt och med stark idealisering". Det betyder, att dessa grundvärden förefaller ungdomarna orealistiska. Det blir nödvändigt för dem att själva utforska och formulera kulturella värden.

Slutord

Det finns mycket som talar för att den kulturella miljön gestaltar sig på olika sätt för olika samhällsklasser. Barnen i dagens Sverige lever visserligen i stor utsträckning i gemensamma miljöer: förskolan, skolans, massmedias. Men dessa miljöer utgör ändå inte deras totala tillvaro, och de får olika betydelse för barn med olikheter i bakgrund och framtidsutsikter.

Det är meningen att grundskolan och förskolan skall kompensera olikheterna i bakgrund och därigenom göra framtidsutsikterna lika för alla, eller rättare sagt enbart beroende av individuell förmåga och fallenhet. Detta har förverkligats i begränsad utsträckning. Bakgrunden, dvs. den klassbestämda hemmiljön, slår igenom i möjligheterna att tillgodogöra sig skolundervisningen. Rekryteringen till olika utbildningslinjer är fortfarande mycket avhängig klasstillhörigheten.

Det är antagligen en central fråga i vilken utsträckning det går att utbilda till kulturell jämlikhet i ett samhälle, där ett fåtal människor har makt över samhälleliga produktionsmedel. De som utövar denna makt behöver en viss samhällelig överblick. De som inte gör det behöver bara anpassa sig till sin omedelbara situation, vilket i och för sig kan kräva mycket utbildning.

Motsättningen mellan dem som deltar i den offentliga debatten och fattar beslut över produktionen och dem som inte gör något av detta är så grundläggande, att den måste ha såväl en allmänskulturell innebörd som effekter på det särskilda kulturområdet. Det ligger nog närmare till hands för de förra att ägna sig åt sådant som förstärker diskussionen och gruppgemenskapen och den samhälleliga överblicken, t. ex. att gå på evenemang av olika slag där de kan träffas, att köpa konst, att läsa litteratur. Medan de senare kan behöva döva sin oro genom ett tillflöde av bilder och klanger, eller genom att ägna sig åt i och för sig aktiva men samhälleligt begränsade fritidssysselsättningar.

Den kulturella utvecklingen bör gå ut på att frigöra de växande barnens handlingsmöjligheter genom en kritisk medvetenhet om de samhälleliga sambanden såväl som en förmåga till sinnesnjutning av olika slag. Och insatser för att förverkliga en sådan utveckling bör i jämlikhetens namn främst gälla de undertryckta klassernas barn. I verkligheten gäller de i sista hand dem.

För att minska den kulturella klyftan mellan olika barn krävs det bl. a.

att särskilt de eftersatta barnen tillförs kulturellt stoff som både har en yta som stimulerar sinnena och ett innehåll som utvecklar den samhälleliga förståelsen. Det krävs också att barnen från början erkänns som personer och inte bara betraktas som objekt. Det här är politiska och pedagogiska uppgifter och någonting som det bör föras fortlöpande allmänna diskussioner om.

Betrakta till exempel serierna i dagspress, magasin och album. Har de ett innehåll som utvecklar den samhälleliga förståelsen? Det sociala innehållet varierar förstås, men flertalet av de allmänt lästa serierna bejakar på ett förvrängt och förstorat sätt det rådande sociala förtrycket. Skildringarna av hemliv och arbetsliv är mycket klichémässiga. De kompenseras av mer eller mindre fantastiska våldsamheter. Det sociala budskapet synes alltså många gånger vara: anpassa dig till din begränsade situation som kan ge upphov till många lustigheter, och om du ändå är missnöjd så låt vår hjälte på ett ställföreträdande sätt kompensera dig för din maktlöshet. Denna blandning av stereotypa och komiska vardagsroller å ena sidan och hjältares exklusiva våld å andra sidan hämmar eller bidrar i varje fall inte till en praktisk och kritisk social medvetenhet.

Men ytan, formen och det ytliga innehållet är tydligen stimulerande. Barnen tycker att serierna är roliga. Detta bör alla som är intresserade av att utveckla barnen ta på allvar. Det går inte att rätt och slätt avfärda serieläsandet, med hänvisning till seriernas dåliga innehåll. I stället gäller det att ta fasta på såväl det positiva som det negativa i barnens serieläsande. Positivt är det ytliga nöje som barnen finner i serierna och den distans de kan ha till innehållet. Negativt är deras bristande förståelse för såväl det sociala budskapet i serierna som de sociala omständigheterna omkring serieproduktionen. Det går att anknyta till det positiva för att utveckla såväl ett mera kvalificerat och selektivt serieläsande som alternativa kulturella aktiviteter. Det går att råda bot på det negativa genom att diskutera och förklara också de dåliga seriernas innehåll för barnen.

Kulturutbudet i massmedia når alla barn, mer eller mindre. Det gäller TV-program, melodiradion och popmusik på band eller skiva, seriemagasin och album, vecko- och dagstidningar, massmarknadslitteraturen och biografilmerna. Däremot ges inte alla barn tillfälle att i nämnvärd utsträckning ägna sig åt seriös musik och litteratur, bildkonst och teater, samt att utveckla egna aktiviteter. Många barn, och det gäller framför allt barnen i socialgrupp 3, kommer nästan bara i kontakt med massmedia-kulturen.

Med hänsyn till dessa barn behöver massmediainnehållet fortlöpande beskrivas, kritiseras och diskuteras. Dessa media förefaller ha störst effekt när annan kulturförmedling är mindre verksam: när barnen inte har så många andra kulturella resurser att tillgå, när föräldrarna inte har så stora möjligheter att förhålla sig aktiva gentemot barnen, när familjen över huvud taget är tämligen isolerad i samhället. Desto viktigare, att massmedia förmedlar användbara kunskaper om samhället. Detta är sällan fallet. Den information som barnen får är ofta ytlig och

osammanhängande, den anknyter dåligt till deras egna erfarenheter och bidrar sällan till någon nämnvärd förståelse hos barnen för deras totala tillvaro. Och de värderingar som förmedlas består vanligen av stöd åt rådande orättvisor, på ett eller annat sätt.

Detta utbud kan, inom ramen för den rådande ekonomiska samhällsordningen, motverkas på två sätt: dels genom att massmediautbudet förändras där det är möjligt, dels genom alternativa kulturella och sociala aktiviteter. Beträffande möjligheterna att förändra själva utbudet är det särskilt angeläget att kräva att Sveriges Radio besinnar sitt ansvar och tilldelar barnprogramverksamheten betydligt större resurser till program, som kan både roa och utveckla en social medvetenhet. Det är också angeläget att stödja försök att framställa roande och kunskapsutvecklande serier, massmarknadslitteratur, popmusik och filmer.

Att möta massmediautbudet med alternativa kulturella och sociala aktiviteter betyder dels att tillvarata och sprida de alternativ som finns, dels att gå in i barnens närmiljöer. Dessa är främst hemmet, skolan och förskolan, bibliotek och fritidsinstitutioner av olika slag.

Hemmet är grundläggande. Familjer vilkas resurser medger alternativa kulturaktiviteter är mindre utlämnade åt massmedia. I dessa familjer kan barnen med sina föräldrar söka upp det mera kvalificerade kulturutbudet, och föräldrarna har möjlighet att hjälpa sina barn att välja i kulturutbudet samt att diskutera innehållet med dem. Familjerna i socialgrupp 3 är minst gynnade i dessa avseenden och är alltså de, som i första hand bör tillföras resurser. Ty dessa aktiviteter kräver såväl ekonomiska resurser som tid och ork och kunskaper och självförtroende.

Skolan är synnerligen viktig när det gäller barnens kulturutveckling. Men undervisningen anknyter bättre till medelklassbarnens förutsättningar och möjligheter än till barnen i arbetarklassen och angränsande skikt. Den bör mera anpassas till de senares villkor om den skall motverka de kulturella orättvisorna.

Vilken plats har olika kulturaktiviteter i skolan? Vilka kulturella innehåll förmedlas? Det saknas i stor utsträckning undersökningar om detta. Läroplanen för grundskolan utgör inte tillräckligt underlag för en bedömning av kulturförmedlingen i skolan. Viktigare är skolans praktik och förändringar i denna, som inte enbart bestäms av läroplanen. Det praktiska förverkligandet behöver alltså studeras mera än vad som sker och göras till föremål för allmänna diskussioner.

Till skolan kommer i ökande utsträckning författare, musik- och teatergrupper, och vandrande utställningar. Därigenom kommer flera barn än tidigare i kontakt med den seriösa kulturen. Det är många kulturarbetare som på detta sätt ägnar sig åt att söka upp de mindre väl tillgodosedda barnen. Detta sker inte bara i skolan, utan också på daghem och i lekskolor, på bibliotek, fritids- och ungdomsgårdar. Inte bara direktkontakten med barnen är av intresse, utan också kontakten med dem som har det vardagliga umgänget med barnen: lärare på olika stadier, förskolepersonal, barnboksbibliotekarier och fritidspedagoger.

Slutligen vill jag nämna barnens egna kulturella initiativ och aktiviteter, som blivit för lite uppmärksammade i den här rapporten. Men de är också beroende av den vuxna omgivningens såväl tolerans som vägledning, inte minst i form av ett kulturutbud som kan inspirera till egna skapande aktiviteter. Och också barnens aktiviteter bör bedömas med hänsyn till sitt innehåll: också barnen har någonting att säga.

Litteratur

Kapitel 1

- Barn – kultur – samfunn.* Redigert av Åse Gruda Skard i samarbeid med Arne Hybert Johansen, Eva Nordland og Jo Giaever Tenfjord. J.W. Cappelens Forlag a.s., Oslo 1973.
- Barns fritid.* SOU 1974:42. Fritidsverksamhet för 7–12-åringar. Betänkande avgivet av 1968 års barnstugeutredning.
- Boken.* SOU 1974:5. Litteraturutredningens huvudbetänkande.
- Bruér, Jan och Westin, Lars: *Jazz. Musik, människor, miljöer.* Prisma, Stockholm 1974.
- Fonogrammen i musiklivet.* SOU 1971:73. Betänkande avgivet av konsertbyråutredningen.
- Förskolan. Del 1.* SOU 1972:26. Betänkande avgivet av 1968 års barnstugeutredning.
- Hegerfors, Sture: *Serier och serietecknare.* En PAN-bok. Stockholm 1969.
- Hushållsbudgetundersökningen 1969.* Meddelande nr P 1971:9 från Statistiska centralbyrån.
- Johansson, Sten: *Om levnadsnivåundersökningen.* Utkast till kapitel 1 och 2 i betänkande att avgivas av låginkomstutredningen. Allmänna förlaget, Stockholm 1970.
- Ny kulturpolitik. Nuläge och förslag.* SOU 1972:66. Betänkande avgivet av kulturrådet.
- Lindblad, Ingemar: *Etermediernas värld.* Bonniers, Malmö 1970.
- Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen.* SOU 1972:20. Litteraturutredningens läsvanestudier.
- Mossberg, Lars: *Kostkritikernas syn på serierna – en kritisk granskning.* Uppsats för tre betyg i konstvetenskap, Stockholm 1969. Stencil.
- Nerman, Bengt: *Demokratins kultursyn.* Tribunserien, Bonniers, Stockholm 1962.
- Nilsson, Sven: *Den kulturpolitiska debatten under 1960-talet.* Ingår i: Idéer i kulturpolitiken. Studier utgivna av kulturrådet. Allmänna förlaget, Stockholm 1970.
- Samhället och filmen.* SOU 1973:53. Filmutredningens slutbetänkande.
- Sandblad, Håkan: *Popmusik. Extas, revolt och industri.* Prisma, Stockholm 1969.
- Swedner, Harald: *Om finkultur och minoriteter.* Tio essayer. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1971.
- Therborn, Göran: *Kultur och klass.* I Ord & bild 4/1973, Om kulturpolitiken.
- Ungdomen och nöjeslivet.* SOU 1945:22. Ungdomsvårdskommitténs betänkande del 3.
- Ursing, Anna Maria och Wirén, Agneta: *Svensk barnfilm – försök till en kartläggning.* Uppsats för tre betyg i litteraturhistoria, Lund 1971.

von Zweigbergk, Eva: *Barnboken i Sverige 1750–1950*. Rabén & Sjögren. Stockholm 1965.

Kapitel 2:

Berefelt, Gunnar: *Ur klottret*. En studie i barnteckningens morfogenes. Ingår i: *Barn och bild*. Red. G. Berefelt. Almqvist & Wiksell. Stockholm 1971.

Piaget, Jean: *Barnets själsliga utveckling*. C W K Gleerup Bokförlag. Lund 1968.

Sundin, Bertil: *Musiken i förskolan*. Bilaga 3 till *Förskolan*. Del 1. SOU 1972:26.

Kapitel 3:

Ambjörnsson, Gunila: *Skräpkultur åt barnen*. Tribunserien, Aldus/Bonniers. Stockholm 1968.

Andersson, Bengt-Erik och Wallin, Erik: *Tonåringarna och omvärlden*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1971.

Bejerot, Nils: *Barn, serier, samhälle*. Folket i bilds förlag. Stockholm 1954.

Boken. SOU 1974:5. Litteraturutredningens huvudbetänkande.

Carlsson, Fransson, och Rejnö: *Innehållsanalytisk undersökning av serietidningar*. Uppsats för tre betyg i pedagogik, Göteborg 1970. Stencil.

von Feilitzen, Cecilia och Linné, Olga: *Barn, ungdom och etermedia*. En kartläggning av 8–16-åringars mediakonsumtion och en intensivstudie av popmusikens och TV:ns funktioner. Sveriges Radios Publik- och programforskningsavdelning, undersökn. nr 13/66, 6/69, och 53/68. 1970.

Forser, Tomas: *Litteraturkritik som julklappstips*. Ingår i: *Barnbok och barnboksforskning*, red. Fridell. Almqvist & Wiksell. Stockholm 1972.

Furuland, Lars: *Litteratur för massmarknaden – en översikt*. Ingår i: *Litteratur och samhälle*. Meddelande från avdelningen för litteratursociologi vid litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala. Nr 101, årgång 8, 1972.

Försök med bibliotek. SOU 1972:61. Litteraturutredningens biblioteksstudier.

Hallqvist, Britt G.: *Rim, ramsor, poesi*. Ingår i: *Läsning för barn*, red. Ambjörnsson och Strömstedt. Bonniers, Stockholm 1971.

Hegerfors, Sture: *Serier och serietecknare*. En PAN-bok. Stockholm 1969.

Klapper, Joseph T.: *The effects of mass communication*. The Free Press, New York 1960.

Klingberg, Göte: *Barn- och ungdomslitteraturen*. Natur och kultur, Stockholm 1970.

Klingberg, Göte: *Barnlitteraturforskning*. En introduktion. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1972.

Klingberg, Göte: *Litterära mönster i barnboken*. Ingår i: *Barnbok och barnboksforskning*, red. Fridell. Almqvist & Wiksell. Stockholm 1972. *Litteraturen i skolan*. SOU 1973:1. Litteraturutredningen.

Lundberg, Dan och Hultén, Olof: *Individen och massmedia*. EFI/Norstedts. Stockholm 1968.

Lundin, Bo: *Superhjältar och serieforskare*. Ingår i: *Barnbok och barnboksforskning*, red. Fridell. Almqvist & Wiksell. Stockholm 1972.

- Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen.* SOU 1972:20. Litteraturutredningens läsvanestudier.
- Martinell, Ingegärd: *föredrag om arbets- och yrkesliv i den svenska barn- och ungdomsboken, hållet vid den 20 internationella ungdomskongressen, Urach, 1974.*
- McQuail, Denis: *Towards a Sociology of Mass Communications.* Collier-MacMillan Publishers. London 1972.
- Mossberg, Lars: *Konstkritikernas syn på serierna – en kritisk granskning.* Uppsats för tre betyg i konstvetenskap, Stockholm 1969. Stencil.
- Packalén, Bengt: *Hjältarnas marknad på kulturimperialismens torg.* Ingår i: Barn, böcker och samhälle, red. Allroth och Sundström. Verdandi-debatt nr 55, Prisma. Lund 1970.
- Strömstedt, Margareta: *Bilderböcker.* Ingår i: Läsnig för barn, red. Ambjörnsson och Strömstedt. Bonniers, Stockholm 1971.

Kapitel 4:

- Andersson, Bengt-Erik och Wallin, Erik: *Tonåringarna och omvärlden.* Almqvist & Wiksell. Stockholm 1971.
- Barn och film.* SOU 1952:51. Betänkande II, avgivet av 1949 års filmkommitté.
- Barnfilmklubbarnas verksamhet.* En enkätundersökning. Barnfilmkommittén, stencil.
- Barnfilmvisningar i bibliotek.* Utvärdering av en försöksverksamhet. Barnfilmkommittén, stencil.
- von Feilitzen, Cecilia och Linné, Olga: *3–6-åringars levnadsvanor och etermediabeteende.* Sveriges Radios publik- och programforskningsavdelning, undersökn. nr 7/68. 1969.
- von Feilitzen, Cecilia och Linné, Olga: *Barn, ungdom och etermedia.* En kartläggning av 8–16-åringars mediakonsumtion och en intensivstudie av popmusikens och TV:ns funktioner. Sveriges Radios Publik- och programforskningsavdelning, undersökn. nr 13/66, 6/69, och 53/68. 1970.
- von Feilitzen, Cecilia: *Var står våldsforskningen idag?* I Antennen 4/1974.
- Furhammar, Leif: *Filmpåverkan.* PAN/Norstedts. Stockholm 1971.
- Hedbom, Åke: *6–12-åringars förståelse av en TV-film.* Sveriges Radios Publik- och programforskningsavdelning, undersökn. nr 211/70. 1972.
- Himmelweit, Oppenheim, and Vince: *Television and the child.* An empirical study of the effect of television on the young. Oxford University Press. London 1958.
- Klapper, Joseph T.: *The effects of mass communication,* The Free Press New York 1960.
- Liebert, Neale, and Davidson: *The Early Window.* Effects of television on children and youth. Pergamon Press Inc., New York 1973.
- Lindblad, Ingemar: *Något om styrning av programverksamheten.* I Sveriges Radios årsbok 1971.
- Linné, Olga: *Barn och etermedia 23/10 – 29/10 1964.* 3–9- och 10–16-åringars dagböcker angående TV-program och radions popprogram. Sveriges Radios publik- och programforskningsavdelning undersökn. nr 6/64. 1965.
- Lundberg, Dan och Hultén, Olof: *Individen och massmedia.* EFI/Norstedts. Stockholm 1968.
- McQuail, Denis: *Towards a Sociology of Mass Communications.* Collier-Macmillan Publishers. London 1972.

- Nilson, Gert: *Anteckningar om TV-situationen*. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet. Stencil 1972.
- Piaget, Jean: *Barnets själsliga utveckling*. Gleerups, Lund 1968.
- Radio och tv möter publiken*. Sveriges Radios förlag, Stockholm 1972.
- Samhället och filmen*. Del 1. SOU 1970:73. Betänkande avgivet av Filmutredningen 1968.
- Samhället och filmen*. Del 4. SOU 1973: 53. Filmutredningens slutbetänkande.
- Schyller, Ingela och Filipson, Leni: *Text, speaker eller dubbnig?* Barns förståelse och upplevelse av ett utländskt barnprogram. Sveriges Radios publik- och programforskningsavdelning, undersökn. nr 177/71. 1972.
- Schyller, Ingela: *"Catweasel"*. Barns förståelse av ett utländskt textat barnprogram. Sveriges Radios publik- och programforskningsavdelning, undersökn. nr 213/72. 1974.
- Sennton, Olena: *Biovanor och filmpreferensser hos barn i tioårsåldern – en differentialpsykologisk undersökning*. Barnfilmkommittén. Stockholm 1958. Stencil.
- Ursing, Anna Maria och Wirén, Agneta: *Svensk barnfilm – försök till en kartläggning*. Uppsats för tre betyg i litteraturhistoria. Lund 1971.
- Ørjasæter, Tordis: *Barn, böcker och massmedier*. Aldus/Bonniers, Stockholm 1972.
- Østerberg, Dag: *Makt og materiell*. Politiska inlegg. Pax Forlag A/S. Oslo 1971.

Kapitel 5:

- Andersson, Bengt-Erik och Wallin, Erik: *Tonåringarna och omvärlden*. Almqvist & Wiksell. Stockholm 1971.
- Bengtsson, Ingmar: *Musikvetenskap*. En översikt. Stockholm 1973.
- Faith-Ell, Peggy: *Radio och TV på daghemmen*. Sveriges Radios publik- och programforskningsavdelning, undersökn. nr 144/72, 1974.
- von Feilitzen, Cecilia och Linné, Olga: *Barn, ungdom och etermedia*. En kartläggning av 8–16-åringars mediakonsumtion och en intensivstudie av popmusikens och TV:ns funktioner. Sveriges Radios publik- och programforskningsavdelning, undersökn. nr 13/66, 6/69, och 53/68. 1970.
- Fonogrammen i musiklivet*. SOU 1971:73. Betänkande avgivet av konsertbyråutredningen.
- Herbst, Karin och Olsson, Ingrid: *Radiolyssnandet bland 9–16-åringar. Del 1*. Kommentarer till lyssnarfrekvenser och extrafrågor om teaterserier. Sveriges Radios publik- och programforskningsavdelning, undersökn. nr 167/70. 1971.
- Hushållsbudgetundersökningen 1969*. Meddelande nr P 1971:9 från Statistiska centralbyrån.
- Kommunal musikundervisning*. Enkät 1972. Svenska kommunförbundet, Stockholm.
- Kulturrådet: *Ny kulturpolitik*. Nuläge och förslag. SOU 1972:66.
- Larsson, Berit: *Musik i Göteborgs leksskolor*. Uppsats för proseminariet i musikforskning vid Göteborgs universitet vårterminen 1969. Stencil.
- Litteratur, konst och musik*. Av Husén och Askaner. Ingår i serien Kulturdebatt. Läromedelsförlagen, Stockholm 1969.
- Lysander, Per: *Svensk popmusik. Innemusik eller kampmetod?* I Ord och bild 5/1972.
- Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen*. SOU 1972:20. Litteraturutredningens läsvanestudier.

- Nylöf, Göran: *Musikvanor i Sverige*. Bilaga till SOU 1967:9.
 Sandblad, Håkan: *Popmusik. Extas, revolt och industri*. Prisma. Stockholm 1969.
 Sundin, Bertil: *Musikkulturer: Trycket på ungdomen*. I Ord och bild 5/1972.
 Swedner, Harald: *Om finkultur och minoriteter*. Tio essayer. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1971.
 Way, Brian: *Utveckling genom drama*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1971.

Muntliga källor:

- Engström, Bengt Olof: *Uppgifter angående musikundervisningen i skolan*.
 Norén, Kerstin: *Uppgifter angående de fria teatergrupperna*.

Kapitel 6:

- Andersson, Bengt-Erik och Wallin, Erik: *Tonåringarna och omvärlden*. Almqvist & Wiksell. Stockholm 1971.
 Eriksson, Sten: *Bilden i skolåldern*. Ingår i: Barn och bild, under red. av Berefeldt. Almqvist & Wiksell Förlag AB, Stockholm 1971.
 von Feilitzen, Cecilia och Linné, Olga: *3-6-åringars levnadsvanor och etermediabeteende*. Sveriges Radios publik- och programforskningsavdelning, undersökn. nr 7/68. 1969.
 Frankenhaeuser, Marianne: *Överstimulans – ett hot mot vår livskvalitet*. Föredrag hållet vid symposium anordnat av Sekretariatet för framtidsstudier: "Människan i det framtida kommunikationssamhället", 29-30 november 1973. Stencil.
Fritid och kultur i Göteborg: Enkätundersökning våren 1971, utförd inom Göteborgs kommuns projekt FRITID 70.
Hushållsbudgetundersökningen 1969. Meddelande nr P 1971:9 från Statistiska centralbyrån.
 Johansson, Sten: *Om levnadsnivåundersökningen*. Utkast till kapitel 1 och 2 i betänkande att avgivas av låginkomstutredningen. Allmänna förlaget. Stockholm 1970.
 Johansson, Sten: *Politiska resurser. Om den vuxna befolkningens deltagande i de politiska beslutsprocesserna*. Utkast till kapitel 10 i betänkande om svenska folkets levnadsförhållanden. Allmänna förlaget, Stockholm 1971.
Ny kulturpolitik. Nuläge och förslag. SOU 1972:66. Betänkande avgivet av kulturrådet.
 Lindblad, Ingemar: *Etermediernas värld*. Bonniers. Malmö 1970.
 Linné, Olga: *Barns reaktioner på våldsprogram i TV*. Sveriges Radios publik- och programforskningsavdelning, undersökn. nr 13/68. 1968.
Litteraturen i skolan. SOU 1973:1. Litteraturutredningen.
Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen. SOU 1972:20. Litteraturutredningens läsvanestudier.
 Nylöf, Göran: *Musikvanor i Sverige*. Bilaga till SOU 1967:9.
 Preisler, Gunilla: *Några finska och svenska förskolebarns tv-tittande*. Sveriges Radios publik- och programforskningsavdelning, undersökn. nr 55/73. 1974.
Radio och TV möter publiken. Sveriges Radios förlag. Stockholm 1972.
 Liljeström, Rita: *Uppväxtvillkor. Samspelet mellan vuxna och barn i ett föränderligt samhälle*. Publica. Allmänna förlaget, Stockholm 1973.

II Barnkultur i praktisk politik

av Britt Isaksson

Innehåll

Kapitel 1 <i>Vad händer?</i>	87
Kapitel 2 <i>Kulturrådet och kulturpolitiken</i>	89
2.1 Direktiven	89
2.2 Betänkandet "Ny kulturpolitik".	89
2.2.1 "Boendeservice 7"	92
2.2.2 Försök till summering av förslagen i "Ny kulturpolitik"	93
2.3 Remissarbetet	94
Kapitel 3 <i>Den statliga kulturpolitiken 1</i>	97
3.1 Propositionen	97
3.1.1 "Förskolan 1-2"	99
3.2 Riksdagsbehandling och beslut	100
Kapitel 4 <i>Den statliga kulturpolitiken 2</i>	103
4.1 Barn och kultur	103
4.1.1 "Barns fritid"	103
4.1.2 "SIA"	104
4.1.3 Folkrörelserna	104
4.2 Barns läsning	104
4.2.1 Litteraturutredningens direktiv	105
4.2.2 Betänkandet "Boken"	106
4.2.2.1 "Litteraturen i skolan"	107
4.2.3 Remissarbetet	111
4.2.4 Propositionen	112
4.2.5 Riksdagsbehandling och beslut	114
4.3 Barn och rörliga bilder	115
4.3.1 Filmutredningens direktiv	116
4.3.2 Betänkandet "Samhället och filmen 1-4"	117
4.3.3 Remissarbetet	118
4.3.4 Propositionen	119
4.3.5 Riksdagsbehandling och beslut	121
4.4 Radioutredningen	121
4.4.1 Direktiven	122
4.4.2 Utredning om användning av reklam i videogram	123
4.5 TRU - Television och radio i utbildning	124
4.5.1 Betänkandet	125
Kapitel 5 <i>Vad händer sedan?</i>	127

1 Vad händer?

Barnen är helt beroende av hur de vuxna, som har makten och pengarna, formar deras kulturmiljö. Räkna man inte med barnen som en del i sin vardagstillvaro, utan isolerar dem i förskolan och fritidsgården stympar man barnens kulturutveckling.

Barnen skapar sig då i stället själva en kultur, en livsstil med eget språk, egna normer, egna "lekar". Det uppstår en speciell barnkultur – en subkultur i opposition mot de vuxna. Den kan bli aggressiv eller passifierande intill förlamning.

Denna speciella barnkultur blir ett tacksamt objekt för starka kommersiella krafter. Den blir en säljarens marknad för prylar och grejer, mode, grammofonskivor, böcker, tidningar och film. Ingen bryr sig om vad som säljs, bara att man säljer så billiga saker som möjligt så dyrt som möjligt till så många som möjligt. Och barnen köper sig en identitet i gängets skyddande överdrag.

Det svenska kulturlivet har genomgått vissa förändringar – främst på det teoretiska/ideologiska planet under 1960- och 1970-talen. Den traditionella "finkulturen", som Swedner döpte den till i sina sociologiska undersökningar i mitten på 1960-talet, har blivit något mer tillgänglig för något fler människor. Samtidigt har olika grupper, både från etablerade institutioner och fria grupper efterlyst fler möjligheter till eget kulturellt skapande för människorna.

Eftersom bostäder och bostadsområden exploaterats maximalt och ofta saknat utrymme där människor kunnat göra något tillsammans utöver det som kommersialismens aktiviteter erbjuder, ställdes krav på allaktivitetshus, där alla åldrar kunde träffas, leka, skapa, vara tillsammans. Men allaktivitetshusen blev få, kulturhusen för professionell kultur i de större städernas centrum något fler.

För att motverka den allt starkare kommersialiseringen av människans miljö krävdes en medveten kultursatsning av stat och kommun. Behovet kändes stort av en gemensam kulturpolitisk målsättning och utbildningsministern tillsatte i slutet på 1960-talet en speciell kulturutredning. Parallellt har andra utredningar sysslat med mer speciella kulturyttringar som litteratur, film, museer, utställningsverksamhet osv.

Resultatet av de flesta "kulturutredningars" arbete har nu offentliggjorts och är, eller ska bli, föremål för åtgärder av riksdag och regering. Avsikten är bl. a. att få till stånd en samordning av lokala och centrala

kulturaktiviteter, av kommunala och statliga kulturinsatser, av produktion, distribution och konsumtion av kultur.

Det är svårt att få en överblick över vilka faktiska effekter utredningarnas förslag kan få på svenskt kulturliv. Ännu svårare blir det om man försöker se deras konsekvenser för barnkulturen.

Man måste fråga sig:

- angavs det i direktiven att hänsyn skulle tas till barnens speciella behov
- vilken plats tog barnkulturfrågorna i utredningsarbetet/betänkandet
- vad sades i remissinstanserna och i den allmänna kulturdebatten om barnens behov
- vilken hänsyn tog man till remissförslagen i propositionen
- vad tyckte riksdagen och vad beslutade den
- vilka effekter kommer eventuella riksdagsbeslut att få för barnens del

Följande sidor utgör exempel på vad en sådan analys kan ge. Utredningar och propositioner som berörts är:

Kulturrådet: Ny kulturpolitik (SOU 1972: 66–67)

Den statliga kulturpolitiken (Kungl. Maj: ts prop. 1974: 28)

Den statliga kulturpolitiken 2 (Regeringens prop. 1975: 20)

1965 års musei- och utställningssakkunniga: Museerna (SOU 1973: 5)

Servicekommittén: Boendeservice 7 (SOU 1973: 24)

1968 års barnstugeutredning. Förskolan 1–2 (SOU 1972: 26–27)

1968 års barnstugeutredning: Barns fritid (SOU 1974: 42)

Utredningen om Skolans inre arbete – SIA: Skolans arbetsmiljö (SOU 1974: 53)

1968 års litteraturutredning: Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen (SOU 1972: 20)

1968 års litteraturutredning: Försök med bibliotek (SOU 1972: 61)

1968 års litteraturutredning: En bok om böcker (SOU 1972: 80)

1968 års litteraturutredning: Litteraturen i skolan (SOU 1973: 1)

1968 års litteraturutredning: Boken (SOU 1974: 20)

Filmutredningen: Samhället och filmen. Del 1 (SOU 1970: 73), del 4 (SOU 1973: 53)

Smalfilmsdistribution (Ds U 1972: 9)

Radioutredningen (direktiven, U 1974: 08)

Utredningen om användningen av reklam i videogram (direktiven)

TRU: Program för ljud och bild i utbildningen (SOU 1975: 28)

2 Kulturrådet och kulturpolitiken

Utbildningsministern tillsatte 1969 ett *kulturråd*, eftersom behovet av en samordning av reformanspråken för olika sektorer av kulturområdet blivit allt mer påtagligt. I kulturrådet ingick representanter för traditionella kulturyttringar som dans, musik, teater, litteratur, arkitektur, museer och folkbildning.¹ Ingen hade speciella kunskaper om barns kulturella behov eller en aktuell överblick över barnens kultursituation.

Kulturpolitik definierades så här: "Med kulturpolitik avses en samlad struktur för samhällets åtaganden på kulturområdet. Det kan gälla statens, kommunernas, landstingens eller hela samhällets insatser".

2.1 Direktiven

I direktiven för kulturrådets arbete angavs bl. a.:

"Ett övergripande mål för kulturpolitiken bör vara att den skall medverka till att skapa en bättre samhällsmiljö."

"De kulturpolitiska åtgärderna skall samordnas med samhällets insatser inom andra områden och differentieras med hänsyn till olika gruppers förutsättningar och behov."

"Kommersiell kulturproduktion och kulturverksamhet är ofta inte inriktad på att åstadkomma mångsidighet och jämn fördelning. Samhället har ett grundläggande ansvar för att främja mångsidighet och spridning när viktiga delar av kulturproduktionen ligger i enskilda händer. Samhället måste minska eller hindra den negativa inverkan marknadsekonomi kan medföra på dessa områden."

2.2 Betänkandet "Ny kulturpolitik"

Kulturrådet lämnade 1972 sitt förslag "Ny kulturpolitik" (SOU 1972: 66-67). Där definierar man det kulturpolitiska områdets omfattning till

¹ Ordförande, rikskonsertchefen Paul Lindblom, bildningskonsulent Bengt Andersson, sektionschef Henry Björinder, redaktör Rune Blomqvist, författaren Per Olov Enquist, arkitekten Hans-Erland Heineman, konstnären Elisabet Hermodsson, rektor Bengt Häger, fil. lic. Bo Lagercrantz, konstnär Gunilla Palmstierna-Weiss, förbundsdirektör Rolf Rembe, byrådirektör Ragnar Toursie, professor Bo Wallner.

- de konstnärliga uttrycksformerna
- kommunikationsmedlen (press, radio, tv)
- verksamheter för att bevara kulturarvet
- viss folkbildningsverksamhet (fri skapande gruppverksamhet, kulturförmedling)

Kulturrådet hade, trots att direktivet talade om en bredare syn på kulturområdet – en kulturell miljö i mer sociologisk mening – koncentrerat sig på det som traditionellt innefattas i begreppet kultur: konst, musik, teater, litteratur, dans, film, museer, utställningar.

För det övergripande målet hade man bibehållit direktivens allmänna formulering: "Kulturpolitiken skall medverka till att skapa en bättre samhällsmiljö och bidra till jämlikheten".

Som *delmål* fastslog kulturrådet att

- verksamheten och beslutsfunktionerna inom kulturområdet skall i ökad utsträckning decentraliseras
- de kulturpolitiska åtgärderna skall samordnas med samhällets insatser inom andra områden och differentieras med hänsyn till olika gruppers förutsättningar och behov
- de kulturpolitiska åtgärderna skall utformas så att de kan förbättra kommunikationen mellan olika grupper i samhället och ge fler människor möjlighet till kulturell verksamhet
- kulturpolitiken skall medverka till att skydda yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för att denna frihet skall kunna utnyttjas
- kulturpolitik skall möjliggöra konstnärlig och kulturell förnyelse
- kulturpolitiken skall garantera att äldre kultur tas tillvara och levandegörs
- samhället har ett övergripande ansvar för att främja mångsidigheten och spridning av kulturutbudet och för att minska eller hindra den negativa verkan som marknadsekonomin kan medföra.

Inget delmål gällde åtgärder, garantier, ansvar för att barnen skulle bli reellt delaktiga i den statliga kulturpolitiken. Detta kan förklaras med att man inte hade särskilda direktiv angående barnkultur och att det inte fanns någon inom kulturrådet/utredningen som hade som sin speciella uppgift att tillvarata barnens intressen.

I de av kulturrådet framförda förslagen till "åtgärder för att tillfredsställa olika gruppers förutsättningar och behov" tas barn, ungdom och barnfamiljer upp tillsammans med handikappade, invandrare och människor i glesbygd.

Om barn konstateras:

"Barn. Den omfattande kommersiella satsningen på barn har delvis en starkt negativ återverkan på deras utveckling och motiverar att samhället gör särskilda insatser. Det behövs också åtgärder som fungerar som korrektiv mot skillnader i uppväxtvillkor för barnen både vad gäller föräldrarnas situation och den yttre miljön. Barns stora inneboende förutsättningar för kulturella aktiviteter – deras spontanitet, starka aptit på upplevelser och behov av kontakt – gör även att speciella insatser för dem framstår som meningsfulla."

Konkretare förslag till "speciella insatser" inom barnkulturen är svåra att finna i betänkanudet. Man nöjer sig med att önska:

"Barns efterfrågan på kulturella aktiviteter är mycket stor och ofta större än tillgängligt utbud. En första åtgärd bör vara att öka omfattningen av existerande typer av verksamhet. En breddad kulturell verksamhet i förskolan bör stimuleras. De kommunala musikskolorna bör byggas ut."

Kulturrådet anser vidare att

"den stora och viktiga kulturverksamhet som kommunerna ordnar för barn och ungdom bör vidgas från att gälla enbart musikområdet till att omfatta även övriga konstområden.

Denna vidgade verksamhet bör, liksom den hittillsvarande, organisatoriskt bedrivas i nära samband med skolan.

En viktig fråga är samverkan mellan den frivilliga verksamheten, förskolan och skolan. Skolan har ett basansvar för den grundläggande orienteringen och undervisningen inom kulturområdet. Detta ansvar bör förstärkas. Det blir en uppgift för det nya kulturrådet att tillsammans med skolöverstyrelsen och kommunförbundet överväga formerna för hur detta kan ske".

Nästa grupp av särskilt intresse är ungdomarna:

"*Ungdom*. Under tonåren förändras intresset för kulturella aktiviteter. Stora grupper släpper kontakten med egen läsning och egen skapande verksamhet. De kommersiella satsningarna på tonåringar är omfattande med delvis klart negativ inverkan på deras intresseinriktning och samhällseliga insatser blir nödvändiga som en motvikt. Den sociala uppspaltning som påbörjas redan i barndomen går i tonåren ofta längre och förstärks i vissa fall genom utbildningen. Insatserna behöver således till viss del specialinriktas mot olika ungdomsgrupper."

Också här saknas konkreta förslag. Kulturrådet litar i första hand till *stimulerande åtgärder*, som dock inte blir av ekonomisk art:

"Kulturinstitutionernas direkt ungdomsinriktade verksamhet är av relativt liten omfattning. Nu existerande verksamhetsformer bör utökas samtidigt som nya aktiviteter prövas. Därvid bör ungdomens intressen vara avgörande. Ökade resurser för teater- och musikinstitutionernas verksamhet bör i stor utsträckning gå till verksamhet för och med barn och ungdom."

"Staten har inte velat styra verksamhetens inriktning genom någon form av bidragsvillkor eller genom kvotering av statsbidragen. Kulturrådet har övervägt om staten bör tillgripa sådana medel för att åstadkomma en angelägen prioritering av barn- och ungdomsteatrarna . . . Kulturrådet föreslår därför att staten genom teater- och musikrådet och senare genom det nya kulturrådet främst väljer vägen att stimulera såväl nuvarande som nyttillkomna teatrar till ökade insatser för barn- och ungdomsteatern. Rådet förutsätter emellertid att ökade ekonomiska resurser för teatrarna i framtiden i stor utsträckning går till denna verksamhet . . ."

Den återstående aktuella gruppen är barnfamiljerna:

"*Barnfamiljer*. Barnfamiljerna är en stor och växande grupp. 40-talets stora barnkullar har nu kommit i familjebildande ålder. Den starka sociala och praktiska läsning som föräldraskapet under lång tid innebär, medför uppenbara svårigheter för barnfamiljerna att vara kulturellt aktiva.

Särskilda insatser — främst genom samordning med socialpolitiska

åtgärder behövs för unga familjer. I många avseenden är åtgärder till barnfamiljer lika mycket åtgärder riktade till barn. De kan bidra till att på ett tidigt stadium skapa en öppen och positiv attityd hos barnen gentemot alla former av kulturell verksamhet. En ökad förankring av de kulturella aktiviteterna i bostadsområdena är ett exempel på åtgärder som förbättrar barnfamiljernas möjligheter till kulturell verksamhet."

Kulturrådet anser vidare att

"flexibla samlingslokaler bör finnas i alla bostadsområden och i övrigt i miljöer där många människor samlas. Dessa närlokaler bör i första hand vara gemenskapslokaler och verkstadslokaler".

Man hänskjuter frågans lösning till servicekommitténs fortsatta arbete.

2.2.1 "Boendeservice 7"

14 april 1967 tillkallade chefen för inrikesdepartementet en kommitté med uppdrag att behandla frågor rörande service i bostadsområden.¹ "Boendeservice 7" utgör avslutningen på kommitténs uppdrag.

Betänkandet behandlar ingående det innehåll och de verksamhetsformer som kommittén innefattar i begreppet boendeservice. Kommittén redovisar materialet i tre "block" – social omvårdnad, kulturaktivitet och friluft- och motionsverksamhet, samt hushållsteknisk service.

Det är "aktivitetsblocket" som är av särskilt intresse för barnkulturfrågorna. Man behandlar där "fritidsservice" och kulturdistribution förutsatt att den sker i bostadsområdet.

Servicekommittén utgår från det vidgade kulturbegreppet:

"Kultur kan definieras i många termer eller funktioner, från de klart avgränsade verksamheterna som finns upptagna under de statliga kulturutgifterna i driftsbudgeten till socialantropologernas vida kulturbegrepp som innefattar alla sociala beteenden inom en grupp eller ett samhälle, s. k. "kulturmönster".

Statens planverk nämner i sina "råd och anvisningar för planeringen av bostadens grannskap" fyra huvudgrupper av verksamhet som bör ha möjlighet att utvecklas i ett bostadsområde:

"Samvaro och kontakt, som inrymmer en mängd olika aktiviteter från spontana och tillfälliga möten mellan enskilda individer till organiserade möten i stora församlingar.

Information och åsiktsbildning, som kan bestå i biblioteksverksamhet, studie- och utställningsverksamhet, politisk mötes- och informationsverksamhet m. m.

Skapande verksamhet, som omfattar hantverk, konsthantverk, måleri, skulptur, musikutövning, amatörteater, rytmik och liknande.

Verksamhet för publik, som film- och teaterföreställningar, föredrag, visaftnar, konserter m. m.

Enligt servicekommitténs mening är det väsentligt att möjligheter finns både för utövande och mottagande aktiviteter, för kombination och

¹ Statsrådet Camilla Odhnoff, ordförande, sekreterare för "aktivitetsblocket" Monica Bohman, och som huvudsekreterare professor Sven Thiberg. Övriga deltagare se SOU 1973: 24 s. 3–5.

integration av olika verksamheter, för ett utbud som är så lite åldersbundet som möjligt och som är utformat och riktat så att det kan nå även inaktiva och isolerade individer och grupper.

Särskilt väsentligt anser man det vara, att de verksamheter som bygger på de boendes egen aktivitet och medverkan ges möjlighet att utveckla sig i närmiljön; t. ex. kollektivt skapande verksamhet, kollektivt umgänge och föreningsverksamhet.

Servicekommittén påpekar vikten av ett samspel mellan kulturella och sociala organ och övrig fritidsförvaltning, särskilt för att tillgodose behoven hos vissa grupper: barn och ungdom, barnfamiljer, lågutbildade, invandrare, äldre, sjuka och handikappade, vilka också kulturpropositionen hänvisar till.

Som exempel nämner kommittén bibliotekens kontakter med förskola, skola och vårdinstitutioner, föreningslivets samarbete med den kommunala fritidsverksamheten och med skolan, och skolans roll som flexibel och öppen basenhet för kultur- och fritidsservicen i ett bostadsområde.

Kommittén framhåller starkt vikten av att de boende får chans att förverkliga sina egna resurser och möjligheter. Man anger flera sätt: genom att ta lokalt verksamma kulturarbetares kunskaper i anspråk, t. ex. som ledare för verkstadsaktiviteter i förskola, skola, fritidsgårdar, arbetsplatser och vårdinstitutioner, genom decentraliserad föreningsverksamhet, och sist men inte minst genom att ta tillvara de outnyttjade resurser som finns i varje område i form av människor med livserfarenhet, social medvetenhet och kontaktförmåga.

Servicekommitténs betänkande utmynnar i förslag om ett *statens råd för boendeservice*, som bl. a. skulle bevaka utvecklingen, utvärdera effekter av centrala organisatoriska och ekonomiska åtgärder, information osv. Man avgränsar också det föreslagna rådets arbetsuppgifter gentemot bostadsstyrelsen.

Remissinstanserna hade ingen större förståelse för behovet av ett sådant råd och servicekommitténs arbete har ännu inte fått några konkreta resultat. Möjligen skulle man kunna se de 30 miljoner som två år i rad delats ut av Socialdepartementet för att förbättra barnmiljöer främst på skolgårdar och lekplatser som en följd av kommitténs arbete. Likaså är det s. k. aktivitetsstödet för "de glömda åldrarna" 7-12 år en åtgärd som ligger helt i linje med servicekommitténs redovisade idéer och förslag.

2.2.2 Försök till summering av förslagen i "Ny kulturpolitik"

Kulturrådet pekar på några tänkbara insatser för barnkulturen, t. ex.

- en kommunal utbyggnad av den skapande verksamheten för barn
- en vidgning av samverkan mellan de frivilliga organisationerna, förskolan och skolan
- ökat utbud av barn- och ungdomsteater, både av "skolteater" och de fria gruppernas uppsökande verksamhet
- fler lokaler i närmiljön där dessa aktiviteter och denna samvaro kan ske

Man hänskjuter dock alla åtgärder till framtiden eller till andra institutioner som t. ex. skolöverstyrelsen, kommunförbundet, det nya kulturrådet, servicekommittén.

2.3 Remissarbetet

Debatten kring kulturrådets förslag blev intensiv och resulterade i många genomtänkta remissyttranden och kompletterande förslag.

Flera remissinstanser framhöll att värdet av kulturrådets analys begränsas genom att flera delsektorer endast har kunnat behandlas översiktligt bl. a. på grund av pågående utredningar. Bl. a. beklagar man att betänkandet inte innehåller förslag om invandrarkulturen, de handikappades kulturella verksamhet och *barnkulturen*. I många remissvar efterlyses konkreta förslag rörande den kommersiellt drivna delen av kulturområdet.

TCO framhöll t. ex. att

”undersökningar visar att de kulturvanor som grundläggs under uppväxttiden blir bestående för flertalet människor. Syftet med kulturpolitiken måste enligt organisationen vara att så många människor som möjligt blir kulturaktiva. För att nå detta mål är det åtgärder bland barn och ungdom som på sikt ger det bästa resultatet. Inte minst barnen i de kulturovana hemmen måste kompenseras varför insatser måste göras såväl för barn i förskoleåldern som för barn och ungdom under hela skoltiden”.

En rätt allmän uppfattning bland remissorgan och debattörer i tidningar och tidskrifter var att kulturrådet inte tillräckligt analyserat frågor som sammanhänger med en konsekvent och målmedveten satsning på kulturell verksamhet bland barn och ungdom. Kritiken följde i huvudsak följande linjer:

- de kulturpolitiska insatserna för barn och ungdom måste utgå från att barnen inte är isolat i samhället; barn- och ungdomskulturen är en integrerad del av samhället
- samspelet mellan utbildningspolitik och kulturpolitik är inte tillräckligt klart beskrivet
- barn och ungdom är mer än andra grupper utsatta för kommersiell exploatering; den bristande analysen av den kommersiella masskulturens härjningar återverkar kraftigt på diskussionen om kulturpolitiska insatser för barn och ungdom.

Många institutioner och grupper som sysslar med kulturell verksamhet för barn och ungdom var inte nöjda med kulturrådets vaga resonemang. En särskild skrivelse sändes därför till utbildningsministern efter den egentliga remisstidens utgång med krav på konkreta åtgärder för att garantera barnen en kulturpolitik.

Man föreslog:

att en avdelning för barnkultur inrättas inom det nya Kulturrådet

att en barnkonsult tillsätts inom det föreslagna Kulturrådet

- att barnens kulturaktiviteter ges sådana resurser att ett alternativ till skräpkulturen kan erbjudas *alla* barn
- att bibliotek, skolor, ungdomsgårdar, förskola och andra lokaler som kan komma i fråga för barnkulturella aktiviteter *garanteras* ett sådant ekonomiskt stöd från samhällets sida att dessa på likvärdiga villkor, ex. öppettider på söndagar, får existera vid sidan om de kommersiella aktiviteterna
- att tillräckligt med personal *garanteras*
- att nya former för bidragsgivning för barnkulturella aktiviteter formuleras, och att åldersgränser för studieförbundens bidrag (i dag 14 år) slopas
- att barnkulturen regleras i statens avtal med Sveriges radio.

3 Den statliga kulturpolitiken 1

3.1 Propositionen

Förslaget till en ny statlig kulturpolitik förelades riksdagen 8 mars 1974 (Kungl. Maj: ts prop. nr 1974:28). Det behandlade åtgärder "inom ordets, scenens, bildens och tonens område samt medier för kommunikation såsom radio och television".

Det avsåg vidare "vissa insatser inom folkbildning och organisationsliv samt åtgärder för att bevara och levandegöra kulturarvet . . ."

Departementschefen uppehöll sig utförligt vid det av många "tunga" remissinstanser påtalade behovet av samverkan mellan utbildningspolitik, socialpolitik och kulturpolitik.

Han ansåg att den helhetssyn på människan och hennes livsvillkor som blivit allt mer framträdande i planerings- och utvecklingsarbetet på det socialpolitiska området borde kunna utgöra en naturlig utgångspunkt för samverkan mellan kulturpolitiska och socialpolitiska insatser. En kulturverksamhet vid barnstugor, ungdomsvårdsskolor, nykterhetsvårdsanstalter, inom åldringsvård och inom hälso- och sjukvård måste få stor betydelse. Också här räknade utbildningsministern med att det skulle ske i samverkan med organisationslivet.

Både förskolan och skolan borde vidare ge barnen möjlighet till egna kulturella aktiviteter och en rik allmän kulturell orientering.

Vad gäller de traditionella kulturområdena innehöll propositionen bl. a. följande:

- för konkreta förslag om *litteratur och bibliotek* hänvisades till Litteraturutredningen
- en utbyggnad av *barnteaterverksamheten* både på central och regional nivå noteras; intresset för barnteaterproduktioner ökar utan att staten behöver gå in med preciserade krav eller ekonomiska påtryckningsmedel
- de *fria teatergrupperna*, som mer än institutionsteatrarna stått för barnteaterutbudet under 70-talet, föreslogs få viss förstärkning från kulturrådet; inga krav ställdes på att viss del av produktionen skulle vara barnteater
- *barnens egen skapande teaterverksamhet* borde även i fortsättningen vara ett kommunalt ansvar och byggas ut efter modell av den kommunala musikskolan

- möjligheterna att förstärka *muséernas ansvar* för att också göra barn delaktiga av "kulturarvet" berördes inte varken i den av MUS-65 avgivna utredningen "Muséerna" (SOU 1973: 5) eller i kulturpropositionen som också innehåller riktlinjer för den framtida museiverksamheten¹
- *radio- och tv* berördes inte heller under hänvisning till pågående utrednings- och remissarbete
- *filmen* behandlades inte med hänvisning till pågående utredningsarbete

Under rubriken "*Kulturpolitiska insatser för olika grupper i samhället*" uppehöll sig utbildningsministern däremot tämligen utförligt vid barnens kulturella behov:

"Samhället bör eftersträva att ge *barnen* bästa möjliga betingelser att utveckla sitt känslö- och tankeliv. Insatser på kulturområdet är ett viktigt led i en sådan strävan. Skapande verksamhet erbjuder barnen många tillfällen till kontakt och gemenskap. Den har därför stor betydelse för deras sociala utveckling. Tv, tidningar, böcker, filmer, teaterföreställningar m. m. kan komplettera barnens egna erfarenheter och ge träning och ta emot och värdera information vilket är värdefullt för den personliga utvecklingen. Tidiga erfarenheter av olika kulturverksamheter påverkar barnens intresse för att i fortsättningen delta i kulturaktiviteter . . ."

Vilka åtgärder föreslår utbildningsministern mot kommersialismen/skräpkulturen?

"Vid bedömning av vilka åtgärder som skall prövas för att stimulera barnens kulturella verksamhet är det viktigt att uppmärksamma behovet av insatser för att kompensera de barn som på grund av olika sociala förhållanden nu får mindre kulturell stimulans och färre känslomässiga kontakter än andra. Det är vidare viktigt att uppmärksamma att barnen i kanske särskilt hög grad exponeras för det kommersiella kulturutbudet och att vissa barn är särskilt mottagliga för och utlämnade åt detta. Jag räknar med att statens kulturråd kommer att ägna stor uppmärksamhet åt barnkulturfrågorna. Förslag från rådet bör tillsammans med förslagen från bl. a. litteratur- och filmutredningarna utgöra underlag för statsmakternas fortsatta handlande i barnkulturfrågor."

Hur vill han då tillfredsställa barnens kulturella behov?

"Jag vill i detta sammanhang erinra om de fria och frivilliga barn- och ungdomsorganisationernas stora betydelse. Samhället stöder sedan länge deras verksamhet. De senaste åren har nya verksamhetsformer prövats. Jag kan här nämna försöksverksamhet för barn i åldern 7-12 år. Ett av syftena med denna är att ge barn- och ungdomsorganisationerna en möjlighet att medverka i skolans arbete. Denna strävan har också kommit till uttryck i läroplanen för grundskolan. Syftet med fritt valt arbete på grundskolans högstadium är bl. a. att utveckla elevernas personlighet genom att ge dem kontakt med det omgivande samhället. Också här har organisationerna getts ökat utrymme i skolans arbete om än hittills i relativt begränsad omfattning."

¹ Möjligen kan en beviljad förskollärartjänst till Statens historiska museum i "Ny kulturpolitik 2" ses som ett tecken på att man inte helt bortsett ifrån museernas barnverksamhet.

Skolan nämns utförligt:

”Men det kan också finnas anledning att i detta sammanhang understryka den viktiga roll och det ansvar som skolan har i arbetet med att förverkliga de kulturpolitiska målen. De insatser som kan göras inom den obligatoriska skolan är särskilt betydelsefulla då de når alla barn i åldrar som är viktiga för personlighetsutvecklingen.”

Förskolans framtida betydelse understryks:

”Med införandet av en allmän förskola skapas nya möjligheter i detta avseende. Förskoleåldern är av grundläggande betydelse för personlighetsutvecklingen. Verksamheten sker i fria former. Förskolans förutsättningar och betydelse i fråga om barnens kulturutveckling bör särskilt beaktas när en arbetsplan utarbetas för förskolans pedagogiska verksamhet.”

Också utbildningsministern hänsköt alltså frågorna om barnkulturen till

- barn- och ungdomsorganisationerna
- skolöverstyrelsens fortlöpande arbete med analys och värdering av skolans verksamhet och resultat (fritt valt arbete, de estetiska ämnenas ställning)
- socialstyrelsen och arbetet med en arbetsplan för förskolan

3.1.1 "Förskolan 1-2"

Det kan finnas anledning att titta närmare på förskolan. Läser man utredningsunderlaget till den av riksdagen i maj 1974 beslutade allmänna förskolan "Förskolan 1-2" (SOU 1973:26-27) finner man att frågor som gäller barn och kultur analyserats mycket utförligt. Viktig är bl. a. denna målformulering:

- Förskolan bör sträva efter att i samarbete med föräldrarna ge varje barn bästa möjliga betingelser att rikt och mångsidigt utveckla sina känslö- och tankemässiga tillgångar.
- Förskolan kan därigenom lägga grunden till att barnet utvecklas till en öppen, hänsynsfull människa med förmåga till inlevelse och till samverkan med andra, i stånd att komma fram till egna omdömen och problemlösningar.
- Förskolan bör hos barnet lägga grunden till en vilja att söka och använda kunskap för att förbättra såväl egna som andras levnadsvillkor.

Kulturbegreppet kommer in överallt i förskolans metodik och arbetsformer. Det är inte ett finrumord utan används i vid bemärkelse: relationer, samverkan, rollspel, sociala lekformer, invandrarbarnen och deras kultur, föräldrakontakter, studiebesök, yrkeslivsorientering osv.

I barnstugeutredningens betänkanden talas mycket om barns behov av stimulans: för syn, hörsel, känsel, rörelse och inte minst för språket. Denna stimulans kommer bl. a. från traditionella kulturprodukter som teater, film, böcker, musik.

Bilagorna till förskoleutredningen borde också återfinnas i en kulturut-

redning.¹ Då skulle medvetenheten ha varit betydligt större om t. ex. vad kultur är och varför kultur behövs för barn.

Förskolan är en del av samhället och en mottagare av *det kommunala kulturutbudet*. Den är i många fall beroende av detta utbud. Utan samarbete med att bra bibliotek har förskolan ingen möjlighet att klara barnens litteraturförsörjning och personalens stimulans till vidare läsning. Utan en kommunal musikskola eller utövande musiker har förskolan svårt att ge barnen mer än begränsade upplevelser av vad musik är och vad musiken kan betyda. Utan teatergrupper har förskolan svårt att förklara för barn den upplevelse en teaterföreställning ger.

Man är också beroende av *statliga satsningar på barnkultur* t. ex. bra kortfilmer för barn, ett kvalitetsutbud av barnprogram i radio och tv.

3.2 Riksdagsbehandling och beslut

Kulturpropositionen behandlades i riksdagen den 22 maj 1974. Man var påfallande "barnvänlig" i diskussionerna i samband med bl. a. en motion av Gudrun Sundström (s) m. fl. "om utredning angående en särskild avdelning för barnkultur inom kulturrådet m. m.". (Mot. 1974: 220.)

Motionen hade föranletts av den tidigare nämnda skrivelsen till utbildningsministern och hemställde

- att riksdagen hos Kungl. Maj: t anhåller om utredning och förslag som syftar till att en särskild avdelning för barnkultur inrättas inom kulturrådet, med uppgift att prioritera barns och ungdoms kulturaktiviteter som alternativ till en ensidig kommersiell verksamhet, varvid särskild hänsyn tas till handikappade barn och ungdomar
- att barnkulturen regleras i statens avtal med Sveriges radio.

Utbildningsministern nämnde i sin allmänna plädering också barnens kulturbehov. Han talade om de stora förväntningar han hade på skolan och förskolan när det gällde kulturaktiviteter, och ansåg att det därutöver var en viktig uppgift för "kulturorgan på skilda nivåer" att satsa på åtgärder för barnkulturen. En ny medvetenhet inom organisationer och kulturinstitutioner var nödvändig för att utveckla "en motkultur mot det hårda kommersiella trycket".

Regeringen tänkte å sin sida markera den goda viljan genom att i kulturmedelsanslaget höja anslagen till barnfilmkommittén och barnboks-institutet.

Kulturutskottet avstyrkte Gudrun Sundströms motion med följande motivering (framförd av fru Rönnung (s)):

¹ Om lek av Åse Gruda Skard
Synpunkter på språklig träning i förskolan av Sven Öhman
Musiken i förskolan av Bertil Sundin
Bild och begrepp i förskolan av Gert Z. Nordström
Social omvärldsorientering av Jan Hallendorff och Stina Lindberg
Jaguppfattning – kroppsuppfattning – kommunikation, några exempel på aktiviteter och material av Evy Bild

”I motion 220 har fru Sundström ett allmänt resonemang där hon ger många värdefulla synpunkter på barnens utsatthet för det kommersiella kulturutbudet, synpunkter som nära ansluter sig till departementschefens och utskottets ställningstagande. Men när hon i sin första att-sats begär en utredning som skall utmyнна i att en särskild avdelning för barnkultur inrättas inom det statliga kulturrådet, då är vi inte överens med henne längre.

Under styrelsen i kulturrådet skall finnas tre nämnder – en för teater, musik och dans, en för konst, muséer och utställningar samt en för litteratur och bibliotek. Vi ser som självklart att det inom dessa nämnder skall arbetas med ett så viktigt område som barnkultur. I betänkandet sägs ordagrant: ”Utredningen vill kraftigt understryka att barnkulturfrågorna måste ägnas stor uppmärksamhet”.

Barnkulturen bör inte för sin egen skull isoleras i en särskild nämnd. Ibland känns också gränsdragningen mellan vuxenkultur och barnkultur lite konstlad. Barn, åtminstone vissa barn, kan tillgodogöra sig och ha utbyte av sådana ämnen som tidigare betraktats som något uteslutande för vuxna . . .”

Frågan om hur barnkulturen skulle regleras i avtalet med Sveriges radio hänsköts till den utredning som tillsatts för att göra översynen av hela avtalet.

Ytterligare en motion behandlade direkta barnkulturfrågor. Vpk begärde (motion 1721) att särskilda ekonomiska insatser skulle göras för kulturell verksamhet bland barn och invandrare. Man ansåg att dessa gruppers behov visserligen hade påtalats i propositionen, men inte föranlett några åtgärder. Detta fann man oförsvarligt.

Också denna motion avstyrkte utskottet eftersom man tog det för helt självklart att kulturrådet skulle besinna sitt ansvar för att tillgodose barnkulturen:

”Allt detta kommer att kosta pengar – och det är meningen att det skall kosta också. Att i det här läget yrka på ytterligare pengar med ett opreciserat belopp till opreciserade aktiviteter är att vara ute i ogjort väder, minst sagt . . .”

Behovet av en förstärkning av kulturrådets personresurser för barnkulturfrågor måste dock ha framgått klart av remisser och riksdagsdebatt. Utbildningsministern löste det genom att på departementsnivå tillsätta en *arbetsgrupp för barnkultur*¹.

Arbetsgruppen kommer att t. o. m. budgetåret 1975/76 vara knuten till utbildningsdepartementet.

Arbetsgruppens direkta arbetsuppgifter preciserade utbildningsministern så här:

”Barnkulturfrågorna måste få en framträdande plats i den nya kulturpolitiken. Det är därför väsentligt att departementet i arbetet med en treårsplan för utveckling av de kulturpolitiska insatserna har tillgång till en sakkunnig grupp för bedömning av de olika förslag som kommit från

¹ Gruppens ordförande: riksdagsledamoten Kerstin Jordan (s). Övriga ledamöter: barnteaterkonsulent Barbro Frambäck, studiesekreterare Kaj Gustafsson, musik-konsulent Gunnar Mörth, teckningslärare Hans Hansson, bibliotekskonsulent Helena Sandblad och fil. lic. Gertrud Schyl-Bjurman. Sekreterare är folkbildningskonsulent Leni Björklund.

utredningar och myndigheter. Gruppen ska också få till uppgift att analysera behovet av insatser för barnen inom områden som kulturutredningarna inte behandlat.

En av de viktigaste uppgifterna för statens kulturråd kommer att vara att i sitt utrednings- och planeringsarbete ägna uppmärksamhet åt barnkulturfrågorna. Den nya barnkulturgruppen ska precisera hur denna mer löpande bevakning av barnkulturfrågorna ska ske inom ramen för kulturrådets arbete.”

Barnkulturgruppen kastades rakt in i beredningen av en för barnkulturen viktig proposition, nämligen den som främst berörde litteratur och film.

4 Den statliga kulturpolitiken 2

4.1 Barn och kultur

I den proposition som förelades riksdagen 2 mars 1975 ang. fortsatta kulturpolitiska insatser (Regeringens prop. nr 1975:20) fick *barn och kultur* ett eget avsnitt i departementschefens yrkanden.

Där upprepades motiveringarna för barns rätt till speciella kulturpolitiska insatser; samhället skall erbjuda alternativ till det kommersiella spekulationsutbudet av "kultur". Förskolan och skolan skall ge de alternativen efter lokala förutsättningar. "De kan inte dikteras genom centralt utfärdade anvisningar".

Propositionen hänvisade till de förslag som 1968 års barnstugeutredning lagt fram i "*Barns fritid*" (SOU 1974:42) och utredningen om skolans inre arbete, SIA "*Skolans arbetsmiljö*" (SOU 1974:53).

Dessa går i korthet ut på följande:

4.1.1 "*Barns fritid*"

- de samlade resurserna som närsamhället förfogar över måste förenas till en helhet oavsett vilken nämnd som har huvudansvaret för de olika funktionerna
- samarbete över nämnderna bör ske på alla nivåer: i arbetslaget, planeringsgruppen, programgruppen
- programgruppen består av förtroendevalda och chefstjänstemän från social centralnämnd, skolstyrelse, fritidsnämnd och kulturnämnd. Polischefen bör också kallas
- programgruppen skall arbeta fram en fritidsplan på kort och lång sikt (5 år) för kommunens insatser för fritidshemsverksamheten och den allmänna fritidsverksamheten för barn och ungdom inklusive stödet till föreningslivet
- programgruppen skall också arbeta med en samordnad planering och utbyggnad av lokaler för barn- och ungdomsverksamhet inom fritidssektorn
- ett allmänt, statligt stimulansbidrag för lokal, föreningsdriven verksamhet, bör utgå till kommunerna för vidare utdelning till organisationerna. Bidraget skall baseras på antalet barn i åldern 7–11 år i kommunen och inräknas i budgeten för fritidsplanen.

4.1.2 "SIA"

- framtidens skola skall bli "närsamhällets skola" och en konkret angelägenhet för alla människor i bostads- och rektorsområdet
- skoldagen skall bestå av både fasta (lektioner) och fria (lunch, raster) aktiviteter inom en samlad skoldags ram
- i anslutning till barnstugeutredningens förslag framhålls vikten av att i anknytning till skolan ha frivillig fritidsverksamhet
- ungdomens organisationsliv skall få en framträdande plats både i de fria och de frivilliga aktiviteterna
- för föreningsledarbete i skolan föreslås lagstadgad rätt till tjänstledighet från ordinarie arbete. Ersättning för förlorad arbetsförtjänst betalas av skolan.

4.1.3 *Folkrörelserna*

För att kunna garantera barnen både kvantitativt och kvalitativt bra aktiviteter krävs en samverkan mellan skolan och de institutioner och organisationer som skall ansvara för utformningen och innehållet i barnens fritidsverksamhet.

Propositionen talade om "den amatörkulturella traditionen" som folkrörelser och organisationer har och pekade på exempel från försöksverksamhet "hur organisationerna fördjupat det fria skapandet och bl. a. utnyttjat amatörteater-, foto- och annan bildskapande verksamhet som utgångspunkt för ett studium av olika samhällsfrågor bland barn och ungdom".

Därför föreslog utbildningsministern i propositionen att ungdomsorganisationernas centrala verksamhet skulle få ett ökat ekonomiskt stöd för att *förbättra och utvidga ledarutbildningen*.

Vidare föreslog han en *utvidgning av fritidsledarutbildningen vid folkhögskolorna*. Denna utbildning skall mer än tidigare försöka ge "fritidsledare kunskaper för att kunna initiera och leda olika former av amatörkulturell verksamhet".

Propositionen avsåg dock främst åtgärder föranledda av litteraturutredningens och filmutredningens förslag. Barnlitteratur och barnfilm är kanske de viktigaste och mest lättillgängliga delarna i barnkulturen, varför de behandlas ganska utförligt i det följande.

4.2 Barns läsning

Barns läsning innefattar även annat än barn- och ungdomsböcker; barn och ungdomar läser också tidningar, serier, vuxenböcker, fackböcker, kiosklitteratur (s. k. massmarknadslitteratur). Massmarknads- eller triviallitteratur består bl. a. av en rad billiga bokserier spridda genom pressbyrå till kiosker, tobakister och varuhus.

Ett av kulturrådets förslag till delmål för kulturpolitiken handlade om samhällets ansvar:

”Samhället har ett övergripande ansvar för att främja mångsidighet och spridning av kulturutbudet och för att minska eller hindra den negativa verkan som marknadsekonomin kan medföra.

Särskilt barn och ungdom och de sämre utbildade blir lätt utsatta för ensidig påverkan av ett kulturutbud som är torftigt och undermåligt, produkter som t. ex. spekulerar i våldsmentalitet eller ger en bild av samhället som är styrd av producentintressen.”

Också jämlikhetstanken låg bakom utbildningsministerns utförliga motiveringar inför tillsättandet av en *litteraturutredning* juni 1968¹:

”Resultatet av de sociologiska undersökningar på området som man hittills utfört i Sverige, tyder på att betydande skillnader i läsvanor och bokköp finns mellan olika grupper i samhället. Personer i högre inkomstgrupper och med bättre utbildning läser betydligt fler och bättre böcker och tidskrifter än personer i lägre inkomstgrupper och med lägre utbildning. Läsfrekvensen bland kvinnor i sistnämnda grupper är anmärkningsvärt låg.

Både ekonomiska faktorer och traditionella attityder fungerar i vissa befolkningsgrupper som spärrar mot anskaffning och läsning av kvalificerad litteratur. Den torftiga och undermåliga litteraturen, som ges ut i spekulationssyfte och håller ett lågt pris, tycks vinna spridning särskilt inom kulturfattiga grupper, medan de goda böckerna som ofta ligger högt på prisskalan hamnar hos dem som också på annat sätt kommer i kontakt med ett kvalificerat kulturutbud. Stora grupper nås inte alls av utbudet av böcker och tidskrifter.”

4.2.1 *Litteraturutredningens direktiv*

Litteraturutredningens centrala uppdrag var att pröva om existerande villkor för framställning och spridning av böcker motsvarade behovet. En viktig uppgift skulle vara att föreslå *initiativ i syfte att vinna nya grupper för läsning av god litteratur*.

Barn måste utgöra en ”ny grupp” och förväntningarna på utredningen vad gällde barnlitteraturen blev stora. Utbildningsministern tycktes dock anse att barnboksutgivningen i jämförelse med annan svensk skönlitteratur var en förhållandevis lönsam affär.

Utredningen skulle enligt direktiven lägga upp och bedriva sitt arbete utifrån läsarens/konsumentens intressen. Utredningen kom därför i sina bedömningar av ”konsumtionsfrämjande åtgärder” i lika hög grad att syssla med ”icke-läsaren” som med ”läsaren”.

”Uppmärksamhet bör framför allt ägnas former av stöd som har återverkningar inte endast i produktionsledet utan även i distributions- och konsumtionsledet, varvid t. ex. möjligheterna att få till stånd prisbilliga utgåvor av ny svensk skönlitteratur bör undersökas. Bibliotekens roll och möjligheter även i detta sammanhang bör klarläggas. De kategorier för vilka stödåtgärder kan övervägas bör i princip begränsas till sådan skönlitteratur, barn- och ungdomslitteratur samt facklitteratur –

¹ Ordförande redaktör Kaj Björk, riksdagsman Per Ahlmark, riksdagsman fil. lic. Stellan Arvidsson, författare Per Olov Sundman och författaren Per Wästberg. Som experter tillkallades dåvarande chefen för bibliotekssektionen Bengt Hjelmqvist och sociolog Harald Swedner.

som är kulturellt värdefull och behöver men inte på annat sätt får stöd för att komma ut . . .

Bedömningen av stöd åt kulturellt värdefull barn- och ungdomslitteratur bör inte begränsas till böcker utan innefatta även andra former av litteraturutbud bland barn- och ungdom, t. ex. utgivningen av seriemagasin som kan anses kulturellt värdefulla och befordra goda läsvanor.”

Under utredningsarbetet fann man att läsfrämjande åtgärder måste sättas in mycket tidigt i en människas liv:

”Intresset för läsning och förmågan att läsa med urskillning och behållning grundläggs i barndomen. Bokbrist i barndomsmiljöerna och försummelser i den tidiga lästräningen kan för all framtid blockera tillträdet till litteraturen.”

Litteraturutredningen tillsatte därför 1971 en expertgrupp¹ som skulle studera problemen kring ”litteraturens roll i undervisningen” från förskolan t. o. m. universitetet. Gruppen skulle också titta på *lärarutbildningen* på olika stadier, liksom på *barnboksforskningen*. Här ingick också att komma med förslag till Barnboksinstitutets framtida ställning och organisation.

4.2.2 *Betänkandet ”Boken”*

Litteraturutredningen skulle arbeta inom ett område som hade stora brister i fråga om aktuellt forskningsmaterial ang. läsvanor, bibliotek och bokutgivning. Därför ingick i direktiven att genomföra ett undersökningsprogram i fyra etapper. Dessa redovisar utredningen i separata volymer: ”*Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen*” (SOU 1972:20), ”*Försök med bibliotek*” (SOU 1972:61), ”*En bok om böcker*” (SOU 1972:80) och ”*Litteraturen i skolan*” (SOU 1973:1).

I december 1973 överlämnade litteraturutredningen sitt huvudbetänkande ”*Boken*” (SOU 1974:5). Man summerade där undersökningsresultaten och lät dem ligga till grund för utredningens förslag till ”initiativ i syfte att vinna nya grupper för läsning av god litteratur”.

Litteraturutredningen formulerade sitt *huvudmål* på följande sätt:

”Kulturpolitiken inom litteraturområdet skall ge fler människor möjlighet och impulser att läsa bra böcker, medverka till att trygga yttrandefriheten, bidra till ökade yttrandemöjligheter och på så sätt möjliggöra konstnärlig och kulturell förnyelse, ta tillvara och levandegöra äldre tiders och länders litteratur och därigenom trygga den svenska litteraturens fortsatta utveckling.”

Utredningen föreslog bl. a. följande åtgärder:

- ett generellt produktionsstöd för nytutgiven *svensk skönlitteratur* som innebär ersättning räknad per tryckark och för 400 titlar/år till en kostnad av 5,4 milj. kr.

¹ Adjunkt Lennart Badersten, professor Staffan Björk, författaren Inger Brattström, docent Sven Gustav Edqvist och docent Lars Furuland.

- ett selektivt produktionsstöd i efterhand för *skönlitteratur i översättning* för ca 60 titlar/år till en kostnad av 870 000 kr.
- ett produktionsstöd/projektstöd i förhand till utgivning och lagerhållning av *svensk och utländsk klassisk litteratur* bestående av ca 50 titlar/år, både barn- och vuxenböcker, till en kostnad av 1 milj. kr.
- ett lagerstöd för 200 000 kr.
- översättning och bearbetning av *större internationella fackverk* för 400 000 kr.
- ett selektivt stöd i efterhand för *barn- och ungdomsböcker* med ca 100 titlar/år till en kostnad av ca 1,1 milj. kr.

Som motprestation skulle förlagen överlämna ett antal böcker, varierande mellan 500 till 1 500 ex. per titel. Böckerna skulle användas i bokhandel, på bibliotek och av barninstitutioner. Bokhandeln skulle bekosta sin distribution. Kostnader för distribution och bindning för biblioteken beräknades totalt till ca 2,2 milj.

De vuxna läshandikappades bokförsörjning ansågs kräva en ökning av anslagen med 1,28 milj. från 1972/73 till sammanlagt 3,3 milj. kr. Vidare ansåg man att *invandrarlitteraturen* måste rustas upp på länsbibliotek och lånecentraler. Härtill borde anslås ett engångsanslag på 12 milj. kr. fördelat på 3–5 år. Vidare föreslog litteraturutredningen en blygsam förstärkning åt de kommunala och regionala biblioteken (länsbiblioteken) samt lånecentralerna. För länsbibliotekens del skulle detta betyda att en barnbibliotekarie skulle kunna anställas på varje länsbibliotek.

Därtill redovisades planer på att starta ett *massmarknadsförlag* med en utgivning som ett slagkraftigt alternativ till pressbyråns nuvarande sortiment. Man tänkte sig två serier/år omfattande 26 titlar för vuxna och lika många för barn. Titlarna förutsattes ha varit utgivna tidigare i annan form och inte ha ett högre försäljningspris än 5 kr. Eventuellt borde priset på barn- och ungdomsböckerna sättas ännu lägre, eftersom den konkurrerande kiosklitteraturen ligger prismässigt mycket lågt.

I en reservation analyserade Stellan Arvidsson behovet av *ett samhällsägt förlag* och vilken betydelse ett sådant skulle kunna få för tryckfrihet, prispolitik och bokutgivning.

Totalt uppgick kostnaderna för litteraturutredningens förslag till 35,5 miljoner kronor.

4.2.2.1 "Litteraturen i skolan"

Barnboken har inte fått namn efter sitt innehåll utan efter sin mottagare. Barnboken kan alltså vara ny svensk skönlitteratur i översättning, klassiker, facklitteratur, bilderbok och även den boktyp som vänder sig speciellt till läshandikappade. I litteraturutredningen betraktade man den som *en* speciell genre och behandlade den mycket slentrianmässigt i sitt slutgiltiga förslag. Barnboken, som den registreras på biblioteken (dvs. de böcker som lånas av eller för barn) har stor efterfrågan och över hälften av de registrerade bibliotekslånen 1974 var barnböcker.

Litteraturutredningens huvudbetänkande refererade utförligt de tanke-

gångar och förslag som lämnats av expertgruppen för litteraturens roll i skolan. Denna hade givit sakkunniga och koncentrerade lägesbeskrivningar och förslag till både omedelbara och mer långsiktiga åtgärder "för att vinna nya grupper för läsning av god litteratur". Remissinstanserna kom att visa ett påfallande intresse för dessa förslag, varför det finns anledning att uppehålla sig något utförligare vid dem.

Expertgruppen konstaterade inledningsvis i "Litteraturen i skolan":

"Intresset för läsning och förmågan att läsa med urskillning och behållning är i hög grad beroende av uppväxtmiljön, av hem, skola och kamratkrets. Skolans betydelse har under de senaste decennierna alltmer uppmärksammats.

Med *skola* menas i sammanhanget de offentliga och privata institutionerna som är knutna till undervisningsväsendet: barndaghem, lekskolor och fritidshem, den obligatoriska grundskolan, gymnasieskolan, de postgymnasiala utbildningsanstalterna samt institutioner och organisationer som bedriver vuxenundervisning. En plats för sig intar de olika lärarutbildningsanstalterna samt universiteten."

Den noterade redan från början att skolan inte fyller sin litteraturfrämjande uppgift på ett tillfredsställande sätt, trots att den finns inskriven både i läroplaner och metodiska anvisningar. Man hade funnit stora brister i

- skolans organisation
- timplaner
- läroplanens huvudmoment med avseende på litteraturstudier
- undervisningsmetodik både när det gäller läsundervisning och när det gäller stimulans av litteraturintresset
- lärarutbildning
- lärarens fortbildning

Vidare hade expertgruppen viktiga synpunkter på tillgången och användningen i skolan av barn- och ungdomslitteratur och annan lämplig litteratur. Skolbiblioteksorganisationen och skolbiblioteket sågs ha stora brister och svaga resurser.

Boken i förskolan

Expertgruppen angav i klartext förskolans betydelse och redogjorde för grundtankarna i den allmänna förskolans målsättning och pedagogik.

"Barnen får här — om förskolan fungerar som den skall — en grundläggande estetisk fostran, byggd på deras eget aktivitetsbehov."

Den gick ännu längre:

"Bristen på daghem är den största svagheten i den nuvarande skolorganisationen."

Expertgruppen förankrade sina förslag i en verklighetsbeskrivning:

"I förskolans pedagogik har boken sin givna plats. Bokens betydelse redan under barnets tidigaste år för form- och färguppfattning, bildförståelse, ord- och begreppsträning, språklig och emotionell utveckling kan inte övervärderas.

Början sker med pekbooken, varvid barnet sätter ord till enkla bilder och uppfattar de framställda föremålets relation till varandra. Från pekbooken sker sedan en fortlöpande utveckling över bilderbooken med korta ord och meningar till den rent berättande eller beskrivande texten. Att dessa böcker bör vara av god konstnärlig, litterär och teknisk kvalitet för att rätt fylla sin viktiga uppgift i barnens utveckling är självklart. De måste dessutom vara många och omväxlande till form och innehåll."

Expertgruppen konstaterade att förskolornas bokbestånd ofta hade svåra brister, främst i bokurvalet, något som bara delvis kunde skyllas på de otillräckliga anslagen.

"I den moderna barnboken behandlas de flesta ämnen och problem som barnen i sitt dagliga liv kommer i kontakt med, inte minst genom massmedia: miljövärd, jämlikhet och könsroller, mobbing, u-länder, invandrare m. m. Genom att böckerna tar upp dessa och andra samhällsproblem på barnens nivå kan frågorna formuleras och konkretiseras för barnen och bli föremål för samtal och diskussion. Det finns goda skäl att med den samhällstillvända barnboken av god kvalitet bryta den dominans av idylliserande livet-på-landet-skildringar, sagoböcker och talande-djurberättelser, som hittills alltför ofta fått utgöra enda inslaget i förskolans bibliotek. Därmed är inte sagt att sagan, äventyret och fantasieriet spelat ut sin roll. Men barnbokslitteraturen har förnyats, och det är av väsentlig betydelse att förskolans bokuppsättningar är så allsidiga att också den moderna barnboken får sin väl tilltagna plats.

Förskolans boksamlingar och folkbibliotekens barnavdelningar behöver förstärkas inte minst med tanke på att idag mer än hälften av barnen i förskoleåldern torde vara hänvisade till den massmarknadsproducerade barnlitteratur som säljs i pressbyråkiosker, snabbköp och varuhus, alltså på försäljningsställen som snabbt och bekvämt nås av en stor allmänhet och som barn fort bekantar sig med och känner sig hemma på. I de kommersiella, massproducerade alstren finns sällan någonting av det som är väsentligt för den goda barnboken. Innehållet är ofta trådslitna sagoschabloner av gammaldags snitt; språk och illustrationer är undermåliga. Också den tekniska framställningen är många gånger bristfällig. Men dessa enkla alster är prisbilliga och lättillgängliga och når därför en stor publik.

Det är bl. a. mot bakgrunden av massmarknadsproduktionen av barnböcker som förskolans bokurval måste ses. Det måste utgöra en meningsfull motvikt till kiosklitteraturen för barn. Förskolan har här ett stort ansvar. Den har att tidigt grundlägga goda läsvanor hos barnen, att genom boken förmedla estetiska, känslomässiga och fantasieggande upplevelser. Vad som på detta sätt grundlagts i förskolan skall sedan vidareutvecklas genom kommande skolår."

Vilka åtgärder föreslog då litteraturutredningen i sitt slutbetänkande för att garantera förskolebarnen böcker av hög konstnärlig, teknisk och litterär kvalitet?

Vad föreslog den t. ex. för att säkra *bilderbokens* existens och kvalitet? Endast 100 titlar barnböcker/år ska få stöd. Bland de 100 titlarna ska rymmas barnböcker för alla åldrar, inklusive bilderböcker.

Faktaboken fick över huvud taget inget stöd av litteraturutredningen. Den ansågs liksom barnboken i övrigt vara en "nøjaktig affär" och därför inte i behov av stöd. Barnens faktaböcker fick trängas bland de 100 titlar per år som skulle kunna få produktionsstöd, ett år efter utgivningen.

Barnboken kunde, om den råkar bli utgiven, så småningom bli *klassisk* och därmed få ett produktionsstöd i förhand bland 26 titlar/år. Eventuellt kan den också ha behov av ett visst *lagerstöd*, trodde utredningen, men det skulle i så fall undersökas senare.

Utredningen menade också att vi har brist på god utländsk barnlitteratur, särskilt från länder "med vilka våra litterära kommunikationer nu är bristfälliga". Sådana översättningsprojekt behövde stöd.

Litteraturutredningen konstaterade på samma sätt att *översättningar av barnböcker* är nästan helt koncentrerad till anglosaxisk litteratur och att en breddning till andra språkområden vore önskvärd. Man noterade att nedskärningen av barnboksutgivningen de senaste åren värst drabbat den översatta kvalitetslitteraturen, men särskilda åtgärder ansåg man sig inte behöva föreslå.

Stödet till barnlitteratur i översättning måste rymmas bland de 100 titlar barnböcker som selektivt stöd i efterhand.

Litteraturen i grundskolan och gymnasiet

Utredningen ansåg sig "sakna kompetens att närmare ta ställning till de detaljförslag i t. ex. utbildnings-, organisations- och läroplansfrågor som expertgruppen framlägger men utgår från att dessa seriöst prövas i de instanser som formar skolans och där särskilt svenskämnets fortsatta utveckling. Utredningen vill särskilt betona vikten av att skolan bedriver en systematisk och individualiserad lästräning".

Expertgruppen påpekade i "Litteraturen i skolan" de stora brister som fanns då det gäller *läsförmåga* och *litteraturläsning* i grundskolan. Man konstaterade också, att läslusten och förmågan att förstå litteratur har samband med undervisning i att skriva. Skrivövningar och litterära texter måste samverka. Läromedlen var otillräckliga, eftersom de saknade flexibilitet och inte gav lärare möjlighet att fånga upp läsintresset genom en aktuell/litterär text. Man efterlyste ett textmaterial som var billigt, aktuellt, engagerande och gärna provokativt.

Ett förslag som expertgruppen ansåg kunna bli av betydelse för barn- och ungdomslitteraturens utveckling i Sverige var inrättandet av arbetsstipendier för enskilda författare och/eller bildkonstnärer eller lag av barnboksskapare för att producera böcker och annat läsmaterial.

Utredningen ansåg inte förslaget höra hemma här, eftersom "de läshandikappade barnens svårigheter i första hand är ett pedagogiskt problem och därmed en uppgift för skolan".

I övrigt ansåg litteraturutredningen att dess förslag till *stöd till utgivningen av barn- och ungdomslitteratur, fördelningen av de böcker som stödet ger, samt en förstärkning av länsbiblioteken med en barn- och ungdomsbibliotekarie* "verkningsfullt borde kunna bidra till att ge kraven på samverkan ett konkret innehåll".

Vidare föreslog utredningen att skolöverstyrelsen skulle få ett speciellt anslag på 100 000 kr. "för att främja förståelsen för och läsningen av poesi hos den uppväxande generationen".

4.2.3 Remissarbetet

Litteraturutredningens förslag diskuterades länge och utförligt. Målsättningen "att vinna nya grupper för läsning av god litteratur" instämde de flesta i, men vägarna dit var man oense om.

Sveriges författarfond, Litteraturfrämjandet, Svenska Bokförläggarföreningen och Sveriges författarförbund ifrågasatte *utredningens relativt positiva bedömning av barn- och ungdomslitteraturens lönsamhet* bl. a. eftersom utredningens beräkningar omfattade den totala utgivningen och inte tog hänsyn till triviallitteraturens särställning i lönsamhetskänseende.

Remissinstanserna hade mycket olika åsikter om *litteraturstödet utformning*: om generella eller selektiva stödformer, om de statliga insatsernas storlek, om direkta författarstöd, om förlagens situation och stödbehov, om bibliotekens villkor.

En stark opinion bestående av både "tunga" instanser och "barncentrerade" ansåg att *utredningen underskattat stödbehovet för barn- och ungdomslitteraturen och föreslog kraftiga ökningar*. ABF preciserade ett krav på 4 milj. i stället för litteraturutredningens beräknade 1,6 milj.

Man framhöll den mycket markanta skillnaden mellan billiga, massproducerade barnböcker och dyra kvalitetsböcker och pekade på behovet av kraftiga åtgärder för att motverka detta förhållande.

Många krävde att barnlitteraturen inte behandlas som en klump efter målgruppen "Barn", utan fördelas i genrer; svensk skönlitteratur, översättningar, klassisk litteratur, facklitteratur osv.

Den svenska bilderboken måste stödjas, det var alla remissinstanser överens om. Man föreslog ett projektstöd till ett visst antal titlar. Antalet varierade i förslagen från 10 till 30 per år.

Lagerstöd till barn- och ungdomslitteratur fann inte litteraturutredningen nödvändigt. Det gjorde däremot många remissinstanser och framhöll att det är nödvändigt både för nyare barnlitteratur och barnklassiker.

Ett av de tyngre förslagen i litteraturutredningen var inrättandet av *ett massmarknadsförslag*. De flesta remissvaren ansåg dock, att utredningens förslag var alltför vagt eller skissartat. De ekonomiska satsningarna/kalkylerna bedömdes vara alltför låga. Särskilt betonades de svårigheter som måste uppstå i konkurrens med övrig massmarknadslitteratur.

När det gäller *allmänna läsfrämjande åtgärder* var remissuppfattningen att förslagen var alltför begränsade eller otillräckliga. Man betonade att ett kraftigt stöd till barn- och ungdomslitteraturen skulle utgöra en verkligt läsfrämjande åtgärd.

Litteraturutredningen föreslog att skolöverstyrelsen skulle få till uppgift att utarbeta föreskrifter för skolbibliotekens verksamhet. Svenska Kommunförbundet avvisade förslaget och framhöll att bokförsörjningen och läsfrämjande åtgärder för eleverna var en lokal samverkansfråga mellan folk- och skolbibliotek, mellan kulturnämnd och skolstyrelse. Skolöverstyrelsen menade att eftersom förslaget kan medföra kostnadsökningar för kommunerna så bör föreskrifterna utarbetas i samarbete mellan kommunförbundet och skolöverstyrelsen.

Över huvud taget verkar frågan om *samverkan mellan skola, skolbibliotek och folkbibliotek vara en nyckelfråga i den fortsatta bearbetningen av litteraturutredningens betänkande.*

Ett välutrustat och lättillgängligt bibliotek är alltså en av förutsättningarna för att den fria läsningen i skolorna skall fungera. Utlåningen av skönlitteratur är en uppgift *både* för skolbiblioteket och folkbiblioteket och en nära samverkan mellan skolans verksamhet och ortens folkbibliotek är av största betydelse för elevernas fortsatta litteraturläsning. Denna samverkan förekommer redan på många håll främst med förskolan. Den har visat sig vara stimulerande och välbehövlig, inte minst då det gäller hjälp med bokurval. Expertgruppen förordade att *som villkor för att statsbidrag skall utgå till barndaghemmen skall krav ställas på samarbete med biblioteken;* bestämmelser härom borde skrivas in i den allmänna förskolans program.

4.2.4 Propositionen

Utbildningsministern presenterade sitt förslag till litteraturstöd för riksdagen i mars 1975, "*Den statliga kulturpolitiken 2*" (Regeringens prop. 1975: 20).

Många och stora prutningar hade där skett av litteraturutredningens förslag och det förväntade litteraturstödet hade minskat katastrofalt, enligt vad en samlad pressopinion ansåg.

Det föreslagna stödet till svensk skönlitteratur hade t. ex. krympt från ett generell stöd för 5,4 milj. kr. till ett selektivt stöd för 100 titlar och 500 000 kr. Remissinstansernas oenighet om stödutformning och nyttan av de stödköpta böckerna lär starkt ha bidragit till detta beslut.

Utfallet för barnboken var däremot ganska gott, om man som utgångspunkt har det försiktiga förslag som litteraturutredningen hade lagt. Som nämnts var remissinstanserna eniga om att litteraturutredningen underskattat behovet av stöd till barn- och ungdomsboken. Även om det barnboksstöd som förelades riksdagen inte hade det ekonomiska omfång, som vore nödvändigt, byggde det på principer och riktlinjer som pekade framåt och innebar en uttalad förståelse för barnbokens stora betydelse i samhället.

För *barn- och ungdomslitteraturen* föreslogs

- ett *efterhandsstöd* för 100 titlar svensk originallitteratur och översättningar/år. Kulturrådet skulle göra utvalet och ta hänsyn till kvalitet och stödbehov. Titlar som fått ett lågt försäljningspris borde särskilt beaktas
- ett *förhandsstöd* till barn- och ungdomsböcker med stora framställningskostnader, främst svenskproducerade böcker med illustrationer t. ex. bilderböcker, nyutgivning av klassiker. Kulturrådet skulle kunna ta egna initiativ för en sådan utgivning. Som villkor för stödet gällde att boken fick ett lågt pris och hålls i lager
- en *försöksverksamhet med produktion av svenska kvalitetsserier* skulle också ske inom ramen för förhandsstödet. Detta beslut var väl underbyggt genom ett starkt stöd i remissinstanserna

- *utgivningsstödet* för barn- och ungdomslitteraturen beräknades kosta 1,3 milj. kr. Tre fjärdedelar skulle användas till efterhandsstöd och resterande 325 000 kr. till förhandsstöd för illustrerade barnböcker, klassikerutgivning och försök med kvalitetsserier.

Totalt borde pengarna räcka till stöd åt ca 100 titlar/år.

Vilka *läsfrämjande åtgärder* föreslog då utbildningsministern? Han betonade betydelsen av det utvecklingsarbete som i dag bedrivs i skolan i syfte att öka elevernas intresse för läsning och angav

- att förskolans möjlighet att stimulera barns intresse för litteratur kommer att beaktas i den *arbetsplan för förskolan* som nu utarbetas inom socialstyrelsen
- att det redan i dag åligger skolöverstyrelsen att inom ramen för *läroplansuppföljningen* pröva de förslag till läsfrämjande åtgärder som "Litteraturen i skolan" föreslog.

Han föreslog en *begränsad försöksverksamhet* med läsfrämjande aktiviteter. Ett förslag till uppläggning av en sådan lämnas av barnkulturgruppen under maj 1975. Hans tanke var att den läsfrämjande försöksverksamheten främst skulle vända sig till *barn- och ungdomsorganisationerna*. Vidare skulle *studieförbunden* i sitt uppsökande folkbildningsarbete bland grupper med ringa kontakt med kulturutbudet kunna göra betydelsefulla insatser för att främja barns läsning t. ex. genom att ta upp barnlitteraturen till diskussion i anslutning till föräldrautbildning, invandrarundervisning eller i sin verksamhet på institutioner för barn.

1 000 exemplar av varje barnbok som fick litteraturstöd skulle ställas till kulturrådets förfogande. De borde användas i detta sammanhang. Försöksverksamheten borde pågå under en tvåårsperiod och samordnas av studieförbunden.

I den mån böcker som kulturrådet skulle erhålla genom stödköp eller som motprestationsexemplar inte togs i anspråk för försöksverksamhet av detta slag borde de kunna erbjudas kommunerna för lokala försök med läsfrämjande verksamhet bland barn och ungdom.

En samverkan med de lokala biblioteken borde utgöra ett värdefullt stöd för verksamheten. Medel för själva försöket skulle för 1975/76 tas ur kulturanslaget med 200 000 kr.

Barnboksinstitutet fick höjda bidrag för att kunna öka sin informations- och kursverksamhet, däremot förändrades inte dess organisationsform.

Barnbiblioteken fick däremot ingen större förstärkning. Kommuner med svag biblioteksorganisation kan få statliga engångsbidrag till upprustning. Detta bidrag bör dock i mycket stor utsträckning kunna användas för en upprustning av barnbiblioteksverksamheten. Länsbiblioteken fick inte den personalförstärkning som föreslagits med bl. a. en barnbibliotekarie i varje län. Detta reducerar bibliotekens möjligheter att planera och vidareutveckla arbetet med läsfrämjande åtgärder på lokal och regional nivå.

Litteraturutredningen och invandrarutredningen hade gemensamt lagt fram förslag för *de språkliga minoriteternas litteraturförsörjning*. Detta

borde ske med hjälp av statliga punktbidrag till de lokala biblioteken. Vid fördelning av bidragen borde kulturrådet särskilt beakta behovet av böcker för barn och ungdom.

Utlåning på arbetsplatserna var en av tungdpunkterna i propositionens biblioteksdel. Utbildningsministern påpekade här att det är väsentligt att en sådan verksamhet tar sikte på att tillfredsställa inte enbart de anställdas önskemål och behov utan också deras familjers. Som ett led i denna strävan borde det vara naturligt att låta barn- och ungdomsböcker ingå i bokbeståndet på arbetsplatserna.

4.2.5 Riksdagsbehandling och beslut

Litteraturdelen i "Den statliga kulturpolitiken 2" föranledde en livlig debatt både i utskott och riksdag. Kulturutskottet lyckades inte enas om ett förslag, utan lotten fick avgöra vad som skulle föreläggas riksdagen. Det borgerliga förslaget fick på så sätt majoritet. I det frångick man kulturpropositionen och hävdade att stöd till *ny svensk skönlitteratur* för 1975/76 skulle utgå med 4,8 milj. kronor efter regler som förordats av litteraturutredningen. Stödet till den nya svenska skönlitteraturen skulle vara *generellt* "efter automatiskt verkande regler inom på förhand givna ramar", dvs. om boken köpts av 24 bibliotek i minst 40 ex. Det skulle ankomma på kulturrådet och förlagsbranschen att överväga upplaga och prisnivå.

Förlagens motprestation i form av *gratisexemplar* skulle inskränkas till att gälla ett ex. av varje stödd titel till bokhandeln, dvs. ca 450 ex. per stödd titel.

Utskottsreservanternas (s, vpk) motförslag baserades i stort på *författarförbundets förslag*, som tagits upp i en motion av vpk. Man ville ha ett *selektivt efterhandsstöd* för ny svensk skönlitteratur inom ramen av 400 titlar. Motprestationen från förlagen skulle inte ske i form av böcker, utan av ett *lågt bokpris* och en garanterad minimiupplaga. Urvalet skulle göras av "personer med sakkunskap och överblick" och administreras av kulturrådet.

Denna "lågprislinje" debatterades livligt i riksdagen, främst vad beträffar urvalet av titlar. Utskottsreservationen antogs därefter av riksdagen med en rösts övervikt.

Barnlitteraturen möttes av fortsatt intresse. Kulturutskottets borgerliga majoritet var inte nöjd med det i litteraturutredningen och propositionen föreslagna efterhandsstödet till 100 titlar barnböcker. I stället ville man se om inte den för ny svensk skönlitteratur föreslagna *generella stödformen* också skulle kunna passa barnlitteraturen. Ett sådant förslag borde föreläggas 1975/76 års riksdag.

Att 1 000 friexemplar av varje stödd titel skulle gå till barn- och ungdomsorganisationer för *läsfrämjande åtgärder* ansågs inte lämpligt. "Dessa organisationer kan givetvis få stor betydelse för läsfrämjande åtgärder bland barn och ungdom men bör själva ha avgörandet då det gäller val av böcker".

Kerstin Jordan, barnkulturgruppens ordf., redogjorde under riksdagsdebatten för hur man tänkt sig organisationen av de "läsfrämjande åtgärderna":

"De 100 000 böckerna bör delas in i bokpaket som kan vara varierande

till sitt innehåll. De kan uppdelas på ämnesområden, vara åldersanknutna eller innehålla samma bok i tillräckligt stort antal för någon form av bokcirkel. Dessa paket fördelas efter projektansökan. Vi anser alltså inte att man skall packa på organisationerna böcker som de inte vill ha och som de inte kommer att engagera sig i arbetet med.”

Det i propositionen föreslagna förhandsstödet till barn- och ungdomsböcker med stor framställningskostnad, dvs. *illustrerade böcker*, *bilderböcker* och försök med *svenska tecknade serier* förordades däremot av samtliga partier.

Den gemensamma s och vpk-reservationen stödde propositionens förslag och detta blev också riksdagens beslut.

4.3 Barn och rörliga bilder

Barn har så länge film och tv funnits visat ett påfallande intresse för ”rörliga bilder”. Alltför stort intresse, ansåg många på 40-talet, då repertoaren på de s. k. barnmatinéerna bestod av produkter som hade föga gemensamt med det vi i dag menar med barnfilm.

Man försökte från olika håll ge barnen alternativ till matinéutbudet. Stockholms stadsbibliotek startade t. ex. 1947 en ännu pågående barnfilmverksamhet.

Stadsbibliotekets barnfilmer vände sig först till barn i åldrarna 8–12 år. Tv kom så småningom som ett ännu bättre alternativ för den åldersgruppen och filmvisningarna på barnbiblioteken riktades i stället till lägre åldrar (5–8 år) med kortare filmer och med medvetna filmvisningar ledda av specialintresserad personal, som gav barnen möjligheter att få hjälp med ”bearbetningen” av filmen efter visningen. Biblioteken visar dessutom film för ”fasta” barngrupper, dvs. barn från daghem, lekskolor och fritidshem. Barnen är ofta förberedda på filminnehållet före besöket och barnstugans personal hjälper till med bearbetningen efteråt.

Den allt billigare och enklare smalfilmstekniken gör att man på bibliotek, i föreningar och kommunal fritidsverksamhet numera också kan låta barnen själva göra film. De kan på så sätt också bli mer kritiska och medvetna film- och tv-konsumenter.

Vilka statliga initiativ har tagits för att vidareutveckla barnfilmen och tillfredsställa barns behov av rörliga bilder? I den mån man tagit några har det gällt spelfilm för barn (35 mm).

1947 bildades en samarbetskommitté för olika kvinnoförbund *Barnfilmkommittén*. 1949 fick den 3 000 kr. i anslag från staten och 2 000 kr. från Stockholms stad. Fr. o. m. 1965 infördes en medlemsavgift på 100 kr. per ansluten organisation och år.¹

¹ Till barnfilmkommittén är anslutna: ABF, Audiovisuella Sällskapet, Centerns kvinnoförbund, Folkpartiets kvinnoförbund, Fredrika-Bremer-förbundet, Husmodersförbundet Hem och Samhälle, IOGT-NTO:s juniorförbund, Kooperativa Gillesförbundet, Lärarnas riksförbund, Riksförbundet Hem och Skola, Rädda Barnens Riksförbund, Sandvikens barnfilmstudio, Skolöverstyrelsens bibliotekssektion, Smalfilmtributörernas förening, Studieförbundet Medborgarskolan, Studieförbundet Vuxenskolan, Svenska film lärarföreningen, Sveriges allmänna biblioteks-förening, Sveriges elevers centralorganisation, Sveriges filmuthyreförening u.p.a., Sveriges forskollärares riksförbund, Sveriges kyrkliga studieförbund, Sveriges lärarförbund, Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund, Teckningslärarnas riksförbund, Tyresö barnfilmklubb, Älvdalens barnfilmklubb, Ransäter-Munkfors folkbibliotek, Svenska Riksbyggen, Klågerups villaförenings barnfilmklubb.

Barnfilmkommitténs verksamhet har haft två huvudsyften: dels praktisk filmgranskning, dels konsumentupplysning. Åren 1957–1963 hade den befogenhet att befria lämplig barnfilm från nöjesskatt. Fram till 1963 granskade man både 16 mm och 35 mm barnfilm. Efter tillkomsten av stiftelsen Svenska filminstitutet upphörde barnfilmkommitténs smal-filmgranskning. Den fördes över till en särskild barnfilmavdelning på filminstitutet.

Barnfilmkommitténs verksamhet är starkt begränsad på grund av bristande ekonomiska resurser. Den har saknat reella möjligheter att påverka situationen vad gäller produktion, import och distribution av barnfilm.

Statens insatser för barnfilmen har länge varit marginella. På grundval av *nöjesskatteutredningens betänkande* (SOU 1956:23) befriades barnfilmklubbar, filmstudios och barnfilmmatinéer från nöjesskatt. I början av 60-talet utsträcktes befrielsen till kvällsföreställningar av barnfilm.

Stiftelsen Svenska filminstitutet inrättades 1963 i samband med att staten skrev ett avtal med filmbranschen. Biografnöjesskatten ersattes med en avgift till filminstitutet (för både vuxen- och barnfilm). Avgiften utgår med 10 % av biljettintäkterna vid visning av biograffilm.

Kraven på en vidareutveckling av filmreformen från 1963 har varit många. Man motionerade bl. a. till 1968 års riksdag ang. visning av kvalitetsfilm vid kommunalt stödda biografier, centrala initiativ för att stödja barnfilmklubbarna och en utvidgning av filmstudierörelsen. Utbildningsministern tillsatte 28 juni 1968 *en filmutredning*, som skulle "göra en kartläggning och bedömning av filmbranschens ekonomiska struktur m. m."¹.

4.3.1 *Filmutredningens direktiv*

Utredningen skulle bl. a. behandla frågor som hörde samman med distribution av kvalitetsfilm utanför de stora städerna, liksom import och distribution av utländsk kvalitetsfilm.

Det ingick också i utredningens uppdrag att undersöka kortfilmens situation. Motiveringen var följande:

"Kortfilmen får för närvarande inte någon andel av biografernas intäkter. Det finns ingen tillräcklig kommersiell motivering för vare sig distributörer eller biografägare att visa kortfilmer.

Produktion av svenska kortfilmer har visserligen stimulerats genom filminstitutet, men resurserna härför är begränsade. Kortfilmerna kan för närvarande nå en större publik i huvudsak endast genom tv och även denna väg är av formella innehållsmässiga skäl öppen för endast ett begränsat urval filmer."

Samspelet mellan produktion av film för biografvisning respektive tv framhölls också i direktiven som en mycket viktig fråga. Utredningen fick inte heller glömma filmundervisningens plats i utbildningen.

¹ Ordförande hovrättspresident N. Erik Åqvist, talman Torsten Bengtsson, riksdagsman Sture Palm, filminstitutets direktör Harry Schein, regissör Jan Troell (Kjell Grede), dir. Göran Lindgren, dir. Bengt Göransson.

4.3.2 Betänkandet "Samhället och filmen 1-4"

Av de fyra betänkanden som filmutredningen lagt fram behandlade det första bl. a. barnfilmen (SOU 1970: 73)¹

Det konstaterades där att målsättningen för barnfilmen sammanfaller med den allmänna kulturpolitikens, dvs. en rättvisare geografisk och social spridning, liksom ökad kvalitet och variation i utbudet till barn och ungdom.

Man var medveten om *bristen på lämplig barnfilm* och höll med om att matinéutbudet "är i stort sett undermåligt och olämpligt". Därför föreslog man följande:

För barnfilm för biografvisning (35 mm)

- direkt produktionsstöd för att stimulera producenter och regissörer att satsa på barnfilm
- stöd till dubbnig av importerad utländsk barnfilm
- intäktsgarantier för biografvisning av god barnfilm, rekommenderad av barnfilmkommittén
- vidgad information om barn och film, granskad av barnfilmkommittén

Allt statligt stöd skulle kanaliseras via Svenska filminstitutet.

För barnfilm i smalformat (16 mm, 8 mm)

- produktionsstöd till smalformat t. ex. "av mer dokumentär typ, som ger möjligheter för barn att identifiera sig med människor i sin egen ålder och i likartad miljö". Häri skulle också inrymmas ett stöd till den teknade filmen och till amatörer, t. ex. barn och ungdom som gör film.
- stöd till import av smalformat inklusive textning, dubbnig och även nedkopiering. Samarbete med tv och övriga filmimportörer är nödvändig för att tillgången på smalformat skall bli så god som möjligt
- stöd till katalogisering av barnfilm.

Filmutredningen efterlyste ökade kommunala insatser för barnfilmverksamhet med smalformat i bl. a. daghem, lekskolor och fritidshem. Försök som har gjorts att visa film t. ex. på daghem har varit mycket intressanta. Barnen har fått möjlighet att uppleva film i den egna miljön tillsammans med kamrater och vuxna som kan ge svar på frågor eller kommentera händelser i filmen. Filmutredningen föreslog därför:

- breddning av barnfilmverksamheten genom t. ex. förskolor, fritidshem, föreningsliv. Utredningen förordade att i första hand de kommunala förvaltningarna skall se till att det skapas möjligheter för ökad filmaktivitet på dessa områden

¹ Samhället och filmen, 1 (SOU 1970: 13) 2 (SOU 1972: 7) 3 (SOU 1973: 16) 4 (SOU 1973: 53). Därtill kommer den speciella utredningen ang. "Smalfilmsdistribution" (DsU 1972:9).

- fortbildningskurser om barn och film för alla som sysslar med barnverksamhet, för att de skall kunna använda filmen medvetet pedagogiskt i barnverksamhet
- undervisning om barn och film måste ingå i grundutbildningen för förskollärare, fritidspedagoger, grundskollärare m. fl.
- film- och tv-undervisning direkt för barnen. Den borde få ett större utrymme i både grundskolan och gymnasieskolan.
Alla stöd och åtgärder borde enligt utredningen kanaliseras genom Svenska filminstitutet.

För att kunna klara dessa uppgifter föreslog man att ett *barnfilmråd* skulle knytas till filminstitutet; som ledamöter tänkte man sig två från Barnfilmskommittén, en från Föreningen för filmregissörer, en från Svenska filmkritikerförbundet, samt föreståndaren för filminstitutets barnavdelning.

4.3.3 *Remissarbetet*

Varje del av filmutredningen hade remissbehandlats separat. I slutbetänkandet kvarstod "barnfilmförslaget" i sin helhet.

Barnfilmkommittén hade naturligt nog en hel del att säga om ansvarsfördelningen mellan Svenska filminstitutet, Barnfilmrådet och Barnfilmkommittén:

"Kommittén finner det bl. a. ytterst märkligt att den tilldelas 60 000 kr. för filmgranskningsverksamhet och filminstitutet 150 000 kr. för information om densamma. Detta måste ju – om förslaget genomförs – innebära att filminstitutet får en helt ny avdelning som övertar barnfilmkommitténs arbetsuppgifter, vilket med hänsyn till bl. a. kulturrådets intentioner med förankring i föreningsliv och folkrörelser är ett föråldrat synsätt. Förslaget är enligt barnfilmkommitténs uppfattning en undervärdering av kommittén, dess sammansättning och målsättning samt det arbete barnfilmkunniga och för sakfrågan intresserade personer nedlagt under drygt 25 år med ytterst blygsamma ekonomiska medel.

Man bör här beakta att de förslag som nu framlagts av filmutredningen är praktiskt taget identiska med dem barnfilmkommittén framförde redan 1949 och sedan under årens lopp regelbundet återupptagit och konkretiserat . . ."

Också övriga remissinstanser diskuterade ivrigt representation och arbetsuppgifter för ett ev. barnfilmråd. Många uttryckte farhågor för att kommersiella intressen (filmbranschens makt i filminstitutet) skall styra barnfilmens utveckling i Sverige. De skulle helst se en betydligt starkare representation av folkrörelserna och andra avnämare i barnfilmrådet.

En skrivelse/hemställan inlämnades till utbildningsministern från ett barnfilmsymposium på filmhuset med drygt 200 deltagare i oktober 1974. De ville få möjligheter att realisera en svensk barnkultur oberoende av kommersiella intressen och krävde:

- att en omprövning av barnfilmsituationen sker i linje med samhällets övriga kulturpolitiska ansvar
- att barnfilmen i filmutredningen skall lyftas ur och ges högsta prioritet i behandlingen

- att ett helt av kommersiella intressen oberoende barnfilmråd tillsätts fristående från svenska filminstitutet så som det för närvarande är organiserat
- att barnfilmrådet uteslutande består av representanter för barn- och filmarbetare
- att de av filmutredningen föreslagna medel till såväl lång- som kortfilm för barn *oavkortat* tillställs detta råd.

4.3.4 Propositionen

En hel del av filmutredningens förslag återfanns i filmdelen av regeringens kulturproposition, "Den statliga kulturpolitiken 2", framlagd för riksdagen i mars 1975. Liksom vad gäller barnlitteraturen framgår det tydligt att remissinstansernas synpunkter och övriga opinionsyttringar vad gäller *barnfilmen* tagits tillvara.

Utbildningsministern anförde bl. a. följande:

"Från många av dem som arbetar med barn både vid institutioner och inom olika organisationer har efterlysts insatser för att stimulera visning av barnfilm i former som är anpassade till barns möjlighet att förstå film.

Omfattningen och den blandade karaktären av den film som når barnen via televisionen understryker behovet av åtgärder på detta område i syfte att öka barns förutsättningar att kunna kritiskt ta del av vad som visas."

Angående matinéfilmen var skrivningen starkare än i betänkandet:

"Den vanliga formen för matinévisning av film för barn har från olika håll kritiserats för att vara mindre lämplig. De förhållanden man då särskilt betonat är att biografen utgör en otrygg miljö, att det inte ges tillfälle till samtal om filmen i anslutning till visningen, att filmerna är alltför långa för att yngre barn skall kunna följa med i handlingen samt att många av de visade filmerna på grund av sitt innehåll och sin dåliga tekniska kvalitet är svårförståeliga för barn."

Propositionen lade därför fram förslag som skulle förbättra möjligheterna till *visning av barnfilm i former som utgör alternativ till biografernas matinéföreställningar*, t. ex.:

- att organisationer med barnfilmvisningar på sitt program skall kunna få förbättrade resurser
- att bidraget till kulturprogram inom föreningslivet får användas för filmförevisningar
- att bidraget till ungdomsorganisationernas lokala verksamhet kan användas vid filmvisning inom ungdomsorganisationerna
- att studieverksamhet på filmområdet som uppfyller kraven för statsbidragsberättigade studiecirklar kan få stöd genom detta bidrag
- att en stor del av resurserna för att förbättra visningsmöjligheterna för film används till Bio Kontrast-verksamheten.

För att det skall finnas någon lämplig barnfilm att visa krävs insatser för import, distribution, granskning osv. och ett organ som bevakar och fördelar resurserna härför. Filmutredningen föreslog att detta skulle ske genom *ett barnfilmråd* och utbildningsministern anslöt sig till detta

förslag. I rådet skulle ingå företrädare för barn- och ungdomsorganisationerna, filmarbetare, statens ungdomsråd samt för kommunal verksamhet.

Barnfilmkommittén skulle avvecklas och dess gransknings- och informationsverksamhet övertas av filminstitutets barnavdelning. Barnfilmkommittén sägs vara införstådd med detta förslag. Den erfarenhet som samlats inom barnfilmkommittén borde tas tillvara vid sammansättningen av barnfilmrådet.

Barnfilmrådet var tänkt som ett forum för kontinuerliga diskussioner när det gäller utvecklingen inom alla delar av barnfilmområdet. Det skall vidare vara samrådsorgan. För fördelningen av statsbidragen till produktion och import av barnfilm skall filminstitutet samråda med barnfilmrådet. Barnfilmrådet skall också följa och ge synpunkter på även annan verksamhet inom barnfilmområdet än sådan till vilken statsbidrag utgår.

Gransknings- och informationsverksamheten kommer i framtiden att vara en mycket viktig uppgift, eftersom visning av film för barn i andra former än biograferna ställer många olika krav:

”Kraven på filmer som skall visas för barn i andra miljöer än biografens skiljer sig avsevärt från de krav som gäller för biografiffilm. Det gäller framför allt att filmerna skall vara kortare än vanlig biografiffilm. Även kraven på filmernas innehåll påverkas emellertid av visningssituationen. Visning av film för barn i lämpligare lokaler än de vanliga biograferna skapar förutsättningar för ett aktivt deltagande från barnens sida. Det är då väsentligt att filmerna har en sådan karaktär att en sådan aktivitet stimuleras. Både enskilda filmare och organisationer med filmverksamhet för barn och ungdom på programmet har visat intresse för att få fram filmer av denna typ.”

Filminstitutet borde samråda med barnfilmrådet om granskningsverksamhetens uppläggning och inriktning.

För import av lämplig barnsmalfilm skulle filminstitutet få 500 000 kr. Importen skall ske efter den behovsanalys som barnfilmrådet gör.

För försök med distribution av sådan barnfilm föreslogs filminstitutet få 320 000 kr. Också här skall verksamheten bedrivas i nära kontakt med avnämarna.

Samverkan mellan film och tv har länge varit önskvärd i andra former än hittills. Utbildningsministern slöt i samband med regeringens proposition ”Den statliga kulturpolitiken 2” ett avtal mellan filminstitutet och Sveriges radio om ett ökat samarbete på filmproduktionens område.

Avtalet innebar att Svenska filminstitutet och Sveriges radio AB bildar en fond, avsedd att finansiera produktion av film. Fonden skall handhas av filminstitutet. Parterna satsar 5 milj. kr. vardera första verksamhetsåret. 70 % av fonden skall användas för produktion av biografiffilm, 10 % för kortfilm, 10 % *dvs. 1 milj. kr. för barnfilm.*

För filmer som finansieras genom fonden skall rättigheter för visning på biograf och i television vara friköpta. Även visningsrätt för andra distributionsformer borde friköpas.

Film som finansieras genom fonden skall i Sverige först visas på biograf och sedan i tv. Kortfilm och film för barn skall i princip först visas i tv och därefter distribueras genom andra kanaler.

Tillsammans med den importerade smalfilmen borde dessa åtgärder resultera i bättre tillgång till film lämplig för användning i olika former av barnverksamhet inom organisationer och kommunala institutioner.

I avtalet föreskrivs att de personer som skall ansvara för fonden väljs av filminstitutet efter samråd med bl. a. barnfilmsintressenterna.

Utbildningsministern utgår från att barnfilmrådet skall få inflytande över personalvalet samt att rådet fortlöpande kommer att kunna följa den del av verksamheten som avser produktion av barnfilm.

4.3.5 Riksdagsbehandling och beslut

Beträffande filmen följde utskottet och riksdagen i stort propositionen. Men många kritiska röster hade höjts i pressen angående filminstituets ökade makt över hela filmområdet. Bl. a. tog vpk i en partimotion upp filmarbetarnas farhågor för en allt kraftigare kommersialisering av filmen (motion nr 1928); faran ansågs stor att avtalet mellan Sveriges radio och filminstitutet skulle minska de fria filmarnas yttrandefrihet och arbetsmöjligheter. Medel från två av filminstitutets fonder över vilka filmarbetarna tidigare haft ett visst inflytande skulle genom avtalet föras över till en ny fond, där insynen blev mer begränsad. Vpk yrkade därför att riksdagen inte skulle bevilja 4,5 miljoner till den nya fonden utan i stället till H-fonden. Också fp var tveksamma inför avtalet.

Riksdagen beslöt dock bevilja det av utbildningsministern önskade beloppet och bekräftade därmed avtalet.

Många farhågor hade också framförts över upplösningen av barnfilmkommittén och filminstituets möjligheter att täcka alla de behov som uttalats på barnfilmsidan. Det föreslagna *barnfilmrådet* betraktades av många som en diffus konstruktion – i värsta fall en kuliss. Kulturutskottet betonade dock att ”barnfilmrådet bör ha en provisorisk karaktär i avvaktan på resultatet av arbetet i den barnkulturgrupp, som sedan hösten 1974 är knuten till utbildningsdepartementet”.

4.4 Radioutredningen

Många program som redan producerats av Sveriges radio skulle vara mycket lämpliga för barnfilmverksamheten. Utnyttjandet av sådant material för annat ändamål än etersändningar är ”förenat med vissa upphovsrättsliga och ekonomiska problem”. Uppdraget att försöka komma fram till lösningar som öppnar Sveriges radios arkiv ingår i *radioutredningens*¹ arbetsuppgifter (U 1974:08).

Det kan vara skäl att titta närmare på hur Sveriges radio är uppbyggt och vilka villkor som reglerar verksamheten.

Radio- och tv-verksamheten i Sverige bestäms genom en lag –

¹ I radioutredningen ingår Hans Lövbeer ordf., riksdagsman Anders Björk (m), riksdagsman Björn Molin (fp), riksdagsman Barbro Engman (s), riksdagsman Ingemar Lecander (s), riksdagsman Kjell Mattsson (c), dir. Anders Ferm.

radiolagen — som säger att Sveriges radio ensam bestämmer vilka program som ska sändas i Sverige.

Ensamrätten ska utövas opartiskt och sakligt. Förhandsgranskning av program får inte ske. Statsmakterna får inte styra programutbudet.

Sveriges radio är ett aktiebolag. 60 % av aktierna tillhör folkrörelserna och de stora intresseorganisationerna, 20 % pressen och 20 % näringslivet. Bolaget har en *styrelse* som består av tretton ordinarie ledamöter, av vilka sex utses av regeringen, fem av bolagsstämman och två av personalen.

En speciell *radionämnd* granskar enskilda program som sänts och som fått anmärkningar för opartiskhet eller osaklighet. Radionämndens övervakning är begränsad till efterhandsgranskning. Nämnden saknar befogenheter att ge föreskrifter om den framtida programverksamhetens innehåll och utformning.

Förhållandet mellan staten och Sveriges radio regleras genom ett avtal. Avtalet innehåller också bestämmelser om de olika programmenheterna: ljudradion, TV1, TV2, utbildning/skol-tv. För varje programmenhet fastställs en kostnadsram inom vilken enheten får disponera pengarna som den vill. Programmenheterna har frihet att organisera och bestämma storleken på sina redaktioner och anställa personal.

Radioavtalet skrivs för fem år i taget. Det nuvarande gäller till 30 juni 1977. Ett år innan avtalet går ut måste staten meddela om man vill skriva ett nytt, eller förnya det gamla. Nu har regeringen beslutat göra en översyn av avtalet och har tillsatt en utredning om radions och televisionens fortsatta utveckling — "*Radioutredningen*".

Ingrid Edström, ansvarig för TV 2:s barnproduktion, påpekar (i *Nya Antennen*, Sveriges radios personaltidning) att Sveriges radio enligt det gällande avtalet rent formellt kan skära ner hur mycket som helst på programverksamheten för barn. Varken barnen eller deras program är nämnda i det nuvarande avtalet mellan Sveriges radio och staten. Alla redaktioner, utom barnredaktionerna, kunde under debatterna våren 1974, då Sveriges radio befann sig i en allvarlig ekonomisk kris, hävda att nedskärningar av verksamheten skulle leda till avtalsbrott. När ett reviderat eller nytt avtal skall skrivas måste därför krav ställas på att man klart formulerar vilka skyldigheter Sveriges radio har mot barnpubliken i olika åldrar.

Det finns alltså anledning för Radioutredningen att närmare titta på hur Sveriges radio hittills tillgodosett barnens behov av "upplevelser, information och förströelse". Det berör en fjärdedel av Sveriges befolkning som påfallande ofta tittar på tv och lyssnar på radio.

4.4.1 *Direktiven*

Enligt "Den statliga kulturpolitiken 1" (Kungl. Maj: ts prop. 1974: 28) hör radio och tv till det kulturpolitiska området. De mål som antagits för den statliga kulturpolitiken bör således gälla också dessa medier.

"Radio och tv har viktiga uppgifter när det gäller att skapa intresse för kulturaktiviteter i nya grupper, föra ut kulturutbudet till glest befolkade

områden där utbudet av levande kultur är begränsat och spegla kulturaktiviteterna i olika delar av landet för att söka ge en allsidig bild av kulturverksamheten. Radio och tv kan därför få stor betydelse i det utvecklingsarbete som inletts genom 1974 års kulturreform.”

Radioutredningen har bl. a. i uppdrag att analysera kanalkonkurrensen. I radio har de tre programkanalerna olika karaktär, i tv har man s. k. växlingsprincip. Båda kanalerna har likartade program men vid vissa tidpunkter skall kontrasterande inslag finnas i kanalerna. Denna princip för programplanering leder ofta till att lätta underhållningsinslag placeras mot t. ex. samhällsinformation, som då har svårt att nå en större publik, eller att barnprogram placeras mot t. ex. nyhetsprogram.

Radioutredningen har fått i uppdrag att analysera effekterna av nuvarande principer för programsättning. En utgångspunkt för dess arbete ska vara att även program, som inte med säkerhet kan dra stor publik ska få en framträdande plats, så att programverksamheten i radio och tv medverkar till att:

- skapa nya intressen
- ge ökade kunskaper
- vidga informationen om vad som sker i samhället

Radioutredningen ska också räkna ut hur programsändningarna tidsmässigt ska anpassas till olika gruppers behov. Man ska då särskilt uppmärksamma skiftarbetarna, bl. a. genom att diskutera reprisprogrammets omfattning och placering.

I direktiven till radioutredningen sägs ingenting om att barnens behov särskilt ska uppmärksammas.

”En friare tillgång för allmännyttiga ändamål till *Sveriges radios programarkiv*” anser direktiven till radioutredningen vara en mycket viktig fråga.

Det som spärrar arkivet är *upphovsrätten* och den har en ekonomisk aspekt. Enligt kontrakten med sina medarbetare betalar Sveriges radio oftast bara för sändningsrätt med ev. reprints. Man har inte köpt hela rätten till programmen. TRU har däremot friköpt all sin produktion. Det betyder att den t. ex. får bandas av alla AV-centraler. På samma sätt har Sveriges radio gjort med sin skolradioproduktion. Materialet måste alltså vara friköpt för att kunna distribueras på annat sätt än genom etern.

4.4.2 Utredning om användning av reklam i videogram

Ett nytt distributionssätt är *videokassetter*. Man har länge praktiserat att föra över tv-program till magnetband (videoband) av olika bredder med hjälp av elektriska impulser. De flesta skolor har de senaste åren haft tillgång till videobandspelare och kunnat sända skol-tv-program på tider som passar dem bättre än de ordinarie sändningstiderna.

Sverige har ingen reklam i tv bl. a. för att reklam saknar egentligt informationsvärde. Reklam försöker påverka tittarna/kunderna genom övertalande och suggestiv utformning. Barnen skulle här bli en särskilt utsatt grupp.

Vad händer nu om videokassetten blir reklambärare, om barnprogram på kassett med inflätad eller för Sverige specialtillverkad barnreklam från Semper, Lee, Coca-Cola importeras i stor skala?

Man är i Sverige medveten om riskerna och i juni 1974 tillsatte regeringen en *utredning om användningen av reklam i videogram* (videogram = videokassett och bildskiva). "Reklam som riktar sig direkt till barn är i allmänhet inte önskvärd utan bör behandlas med särskild restriktivitet. Reklam i videogram bör bl. a. av denna anledning förbjudas eller begränsas kraftigt." Hur man skall göra är utredningens uppgift att föreslå.

Om och hur samhällets engagemang i videogrambranschen skall ske ankommer dock på radioutredningen att undersöka.

4.5 TRU-Television och radio i utbildningen

TRU är en utredning som tillsattes 1967 och reorganiserades 1971 för att undersöka "utnyttjandet av radio och tv inom utbildningsområdet". I tilläggsdirektiven 1971 angavs att TRU "även hade att beakta andra distributionsformer än etersändningar".

TRU:s förskoleproduktion inleddes 1971 på initiativ av barnstugeutredningen. Den bestod främst av etersända tv-program men även tryckt kompletterande material och ljudkassetter som riktades till förskolebarn, föräldrar och andra vuxna samt personal inom förskoleverksamheten.

Tv-programmen har sänts under beteckningen "OM-program". Programmen har syftat till att aktivera barnen och ge allsidig orientering om grundläggande matematiska begrepp, om samhälle och natur samt att ge stimulans för fantasi, språk och känslomässig utveckling.

En av regeringen utsedd expertgrupp med företrädare för socialstyrelsen, skolöverstyrelsen, barnstugeutredningen, Sveriges radio m. fl. har varit rådgivande i planeringsfrågor.

Ett led i TRU:s verksamhet har varit att undersöka olika distributionsvägar och användningssätt av produktionen. Försök har därför utförts med uthyrning och försäljning av filmkopior, användning av OM-programmen på videokassett inom biblioteks- och förskoleverksamheten samt med ljudkassetter på sjukhus.

Vid utvecklingen av TRU:s produktioner har tagits tillvara synpunkter som kommit fram vid förprovningar, utvärderingar och speciella enkäter vilka i allmänhet utförts av Sveriges radios avdelning för publikundersökningar på TRU:s uppdrag.

Ambitionen har varit att åstadkomma ett aktivt och kritiskt användande av tv-programmen. I detta syfte har tryckts material och information om programmen har distribuerats till barnfamiljer och förskolor. Tv har även utnyttjats för att sända speciella informationsprogram om barnprogramutbudet. Barn och vuxna har därigenom kunnat välja program medvetet och dessutom kunnat förbereda sig inför programmen. Det tryckta materialet har dessutom stimulerat till uppföljning av programmen.

4.5.1 Betänkandet

TRU-kommittén lämnade april 1975 sitt betänkande "Program för ljud och bild i utbildningen" (SOU 1975: 28).

Radio och tv har, enligt barnstugeutredningen, stora möjligheter att levandegöra verkligheten, att förmedla kunskap på ett sätt som engagerar och stimulerar barnen till – för deras utveckling – viktiga aktiviteter.

Kommittén anser att

"TRU bör ses som en central resurs vilken i samarbete med bl. a. socialstyrelsen kan svara för betydelsefulla uppgifter i fråga om det pedagogiska utvecklingsarbetet och den samhällsstödda produktionen av radio och tv samt kompletterande material inte bara för barn i förskolan utan även för barn som inte deltar i förskoleverksamheten."

Radio, tv, film, ljudkassetter m. m. kan förmedla information, stimulera fantasi och känsla samt aktivera barn till att utforska sin omgivning. De kan också bidra till större självkännet och förståelse för andra. AV-material kan alltså vara en betydelsefull faktor i barns utveckling.

TRU-kommittén föreslår att produktionen inriktas på följande målgrupper:

- barn i förskoleåldern
- föräldrar och andra vuxna
- personal inom förskoleverksamheten

Motiven för detta förslag är bl. a. att

"den stimulans som förskolan kan ge inte i alla avseenden är tillräcklig för att svara mot behovet för alla barn, framför allt beroende på den otillräckliga tillgången på personal i deltidsgруппerna. Detta innebär att förskolepedagogiskt inriktade programproduktion som barn kan ta del av i hemmet bör utgöra ett värdefullt komplement till förskolan".

Utredningen anser också att det nuvarande kulturutbudet för barn är såväl kvantitativt som kvalitativt otillfredsställande. Etersända barnprogram eller filmkopior, videokassetter m. m. kan lämna betydelsefulla bidrag till att förbättra barnens kulturella situation.

Man anser också att kontakterna med vuxna och hur dessa relationer utformas är grundläggande för barns utveckling. En viktig uppgift för en framtida produktionsorganisation bör därför vara att producera AV-material för vuxna i syfte att förbättra barns uppväxtvillkor. Två uppgifter framstår här som viktiga:

- att delta i det omfattande utvecklingsarbetet som pågår vad gäller "föräldrautbildning", eftersom en produktion av material för en framtida organiserad "föräldrautbildning" måste bli en betydelsefull uppgift
- att delta i de utbildningsinsatser som krävs för utbildning av förskolans personal

Utredningen föreslår att TRU, som hittills varit en försöksverksamhet, organisatoriskt slås ihop med Sveriges radios utbildningsenhet (skolradio och skoltv) till ett fristående, statsfinansierat företag.

Organisationsförslaget innebär för TRU bl. a. att förskoleverksamheten kommer att kunna göra insatser med stimulerande material för barn i alla åldrar, liksom en reell insats för att t. ex. påverka barns levnadsvillkor.

5 Vad händer sedan?

Av denna genomgång av barnkulturella frågor och deras handläggning i olika instanser bör ha framgått, att det är av största vikt att varje kulturpolitisk fråga följs med barnens behov i blickpunkten. Barnens intressen bör tillgodoses från början – vid tillsättningen av arbetsgrupper och utredningar, vid skrivningar av direktiv – för att inte betänkanterna och andra former för förslag skall bli ofullständiga.

Ett brett och intensivt remissarbete är nödvändigt för att barnens behov skall kunna tillvaratas och framstå som betydelsefulla. Ett exempel på vad ett sådant arbete kan ge, är utfallet för barnlitteraturens del i propositionen "Den statliga kulturpolitiken 2".

En summering av vilka insatser som borde vara aktuella i det kulturpolitiska läget för att tillgodose barnens intressen skulle kunna se ut så här:

- reell samverkan mellan utbildningsdepartementet och socialdepartementet, t. ex. genom barnkulturgruppen och utredningar som behandlar barn och barnfamiljers situation
- information till och nära samarbete med utbildningsdepartementets barnkulturgrupp; genom behovsanalyser, bakgrundsmaterial, faktiska uppgifter om barns aktuella situation, inbjudan till studiebesök på institutioner och i föreningar m. m.
- bevakning av hur barnkulturfrågorna följs upp i statens kulturråd (barnkulturgruppens arbete upphör i juli 1976)
- information/medverkan av dem på skolöverstyrelsen som sysslar med läroplansuppföljning, översynen av skolans verksamhet med fritt valt arbete, skolbibliotekens ställning osv.
- information/medverkan av dem som arbetar med förskolans arbetsplan på socialstyrelsen
- information till beslutsfattare på alla nivåer om barns verkliga kulturbehov, t. ex. vid fritidsplaneringen
- direkta personliga insatser och arbete i föreningsliv och politiska barn- och ungdomsorganisationer på alla nivåer
- aktivt deltagande i försöksverksamheten med läsfrämjande åtgärder
- krav på kulturrådet att barnbiblioteken och barnlitteraturen får sin del av de föreslagna statliga bidragen till upprustning, bokbussar, invandrarlitteratur och arbetsplatsutlåning

- tillsättande av en företrädare för barnlitteraturen i den fortsatta utredningen om ett statligt massmarknadsförlag
- information till och nära samarbete med barnfilmrådet; bevakning av dess sammansättning osv.
- bevakning av vad som händer med barnfilmen i avtalet mellan filminstitutet och Sveriges radio
- aktivt deltagande i försöksverksamhet med barnfilmvisningar
- information och bakgrundsmaterial till radioutredningen ang. barns krav på radio och tv, sändningstider, tillgång till arkivet, osv., expertmedverkan i utredningen
- bevakning av vad som sker i utredningen om reklam på videogram
- ett aktivt och brett remissarbete på TRU:s betänkande; speciellt vad gäller förskolan, skol-tv och "föräldrautbildningen".

KUNGL. BIBL.

9 DEC 1975

STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1975

Kronologisk förteckning

1. Demokrati på arbetsplatsen. A.
 2. Psalmer och visor. Del 1: 1. U.
 3. Psalmer och visor. Del 1: 2. U.
 4. Psalmer och visor. Del 1: 3. U.
 5. Bättre bosättning för flera. S.
 6. Huvudmannaskapet för specialskolan och särskolan. U.
 7. Framtida studerandehälsovård. U.
 8. Utlandssvenskarnas rösträtt. Ju.
 9. Individens och skolan. U.
 10. Rörlig pensionsålder. S.
 11. Svensk press. Tidningar i samverkan. Fi.
 12. Totalfinansiering. B.
 13. Vägtrafikolyckor och sjukvårdskostnader. S.
 14. Konstnärerna i samhället. U.
 15. Kommunal rösträtt för invandrare. Kn.
 16. Kriminalvårdens nämnder. Ju.
 17. Markanvändning och byggande. Remissammansättning utgiven av bostadsdepartementet. B.
 18. Förtroendevalda och partier i kommuner och landsting. Kn.
 19. Konsumentskydd på låsområdet. H. (Utkommer hösten 1975)
 20. Särskilda regler för handläggning av anmälan mot polisman. Ju.
 21. Pensionsförsäkring. Fi.
 22. Lag om allmänna handlingar. Ju.
 23. JO-ämbetet. Uppgifter och organisation. R.
 24. Tre sociologiska rapporter. Ju.
 25. Å jour. Om journalistutbildning. U.
 26. Forskningsråd. U.
 27. Politisk propaganda på arbetsplatser. A.
 28. Program för ljud och bild i utbildningen. U.
 29. Medborgerliga fri- och rättigheter i vissa länder. Ju.
 30. Barnens livsmiljö. S. (Utkommer hösten 1975)
 31. Samhället och barns utveckling. Barnmiljöutredningens rapport 1. S. (Utkommer hösten 1975)
 32. Barns hälsa. Barnmiljöutredningens rapport 2. S. (Utkommer hösten 1975)
 33. Barns uppfostran och utveckling. Barnmiljöutredningens rapport 3. S. (Utkommer hösten 1975)
 34. Förskolan, skolan och fritiden. Barnmiljöutredningens rapport 4. S. (Utkommer hösten 1975)
 35. Barnfamiljernas ekonomi. Barnmiljöutredningens rapport 5. S. (Utkommer hösten 1975)
 36. Barnen och den fysiska miljön. Barnmiljöutredningens rapport 6. S. (Utkommer hösten 1975)
 37. Barn och föräldrars arbete. Barnmiljöutredningens rapport 7. S. (Utkommer hösten 1975)
 38. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. S. (Utkommer hösten 1975)
-

Statens offentliga utredningar 1975

Systematisk förteckning

Riksdagen

JO-ämbetet. Uppgifter och organisation. [23]

Justitiedepartementet

Utlandssvenskarnas rösträtt. [8]

Kriminalvårdens nämnder. [16]

Särskilda regler för handläggning av anmälan mot polisman. [20]

Lag om allmänna handlingar. [22]

Tre sociologiska rapporter. [24]

Medborgerliga fri- och rättigheter i vissa länder. [29]

Socialdepartementet

Bättre bosättning för flera. [5]

Rörlig pensionsålder. [10]

Vägrafikolyckor och sjukvårdskostnader. [13]

Barnmiljöutredningen. 1. Barnens livsmiljö. [30]

(Utkommer hösten 1975) 2. Samhället och barns utveckling. Barnmiljöutredningens rapport 1. [31]

(Utkommer hösten 1975) 3. Barns hälsa. Barnmiljöutredningens rapport 2. [32] (Utkommer

hösten 1975) 4. Barns uppfostran och utveckling. Barnmiljöutredningens rapport 3. [33] (Utkommer

hösten 1975) 5. Förskolan, skolan och fritiden. Barnmiljöutredningens rapport 4. [34] (Utkommer

hösten 1975) 6. Barnfamiljernas ekonomi. Barnmiljöutredningens rapport 5. [35] (Utkommer

hösten 1975) 7. Barnen och den fysiska miljön. Barnmiljöutredningens rapport 6. [36] (Utkommer

hösten 1975) 8. Barn och föräldrars arbete. Barnmiljöutredningens rapport 7. [37] (Utkommer

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)

Utredningen om skolan, staten och kommunerna.

1. Huvudmannaskapet för specialskolan och sarskolan. [6] 2. Individen och skolan. [9]

Framtida studerandehälsövård. [7]

Konstnärerna i samhället. [14]

A jour. Om journalistutbildning. [25]

Forskningsråd. [26]

Program för ljud och bild i utbildningen. [28]

Handelsdepartementet

Konsumentskydd på läsområdet. [19] (Utkommer hösten 1975)

Arbetsmarknadsdepartementet

Demokrati på arbetsplatsen. [1]

Politisk propaganda på arbetsplatser. [27]

Bostadsdepartementet

Totalfinansiering. [12]

Markanvändning och byggande. Remissanmälan utgiven av bostadsdepartementet. [17]

Kommundepartementet

Kommunal rösträtt för invandrare. [15]

Förtroendevalda och partier i kommuner och landsting. [18]

LiberFörlag
Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-02248-6